

CİLT / VOLUME: 1 • SAYI / ISSUE: 2 • GÜZ / AUTUMN 2018
ISSN: 2651- 4257

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL TURKIC RESEARCH

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkölük Araştırmaları Dergisi • Journal of International Turkic Research (INTURE)

6 Aylık Hakemli Akademik Dergi / Biannual Peer-Reviewed Academic Journal

Yıl / Year: Güz / Autumn 2018, Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, / ISSN: 2651-4257

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner

Prof. Dr. Erol ÖZVAR (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal

M.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Adına • On behalf of Marmara University Faculty of Arts and Sciences: Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Dekan • Dean)

Kurucusu • Founder: Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Editör • Editor

Doç. Dr. Recep AHISHALI

Editör Yardımcısı • Assistant Editor

Doç. Dr. Yasemin TÜMER ERDEM

Anadili (Türkçe) Sorumlusu • Responsible for Turkish: Dr. Nusret GEDİK

Almanca Sorumlusu • Responsible for German : Prof. Dr. Leyla COŞAN

İngilizce Sorumlusu • Responsible for English: Doç. Dr. AYŞEGÜL ANGI

Fransızca Sorumlusu • Responsible for French : Doç. Dr. Gülhanım ÜNSAL

Ruşça Sorumlusu • Responsible for Russian : Öğr. Gör. Dr. Laisen ŞAHİN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Oğuz İÇİMSOY

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU

Prof. Dr. Sueda ÖZBENT

Prof. Dr. Nuri TINAZ

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK

Prof. Dr. LEYLA COŞAN

Prof. Dr. Abdulhamit TÜFEKÇİOĞLU

Doç. Dr. Yasemin TÜMER ERDEM

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet AÇA (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA (Yunanistan)

Prof. Dr. Orhan BİLGİN (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Géza DAVID (Macaristan)

Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL (Marmara Üniversitesi, Emekli)

Prof. Dr. Emel KEFELİ (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Rhoads MURPHEY (İngiltere)

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi, Emekli)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK (Marmara Üniversitesi, Emekli)

Doç. Dr. Suzan CANHASI (Kosova)

Doç. Dr. Galina MIŞKİNİENE (Litvanya)

Doç. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nuran MUHAXHERİ (Kosova)

İletişim Bilgileri • Contact Details

**Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi • Marmara University
Faculty of Arts and Sciences**

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722

Kadıköy/İSTANBUL

Tel • Phone: (216) 345 11 86

Faks • Fax: (216) 347 87 83

Web: <http://dergipark.gov.tr/inture>

Marmara Üniversitesi Yayinevi / Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul /
Türkiye

Tel • Phone: +90 216 348 43 79

Faks • Fax: +90 216 348 43 79

E-Posta • E-Mail: yayinevi@marmara.edu.tr

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (Journal of International Turkic Research/ INTURE), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından çıkarılan, sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı bir dergidir. Yayımlı hayatına 1982 yılında başlamış, ancak çeşitli zorlayıcı nedenlerden dolayı iki kez yayımına ara verilmiştir.

İçindekiler / Contents

Senâyi'nin "Kerem" Redifli Kasidesinin Gelenek İçindeki Yeri Neslihan POLAT	76-86
Sevinç Çokum'un Romanlarında Tarih History in Sevinç Çokum's Novels Sema UĞURCAN	87-108
Toprağın Vatan Coğrafyasına Dönüştürülmesinde Efsanelerin Rolü: İstanbul Örneği Role of Legend for Converting Soil Homeland Geographic: Example of Istanbul Nursel UYANIKER	109-115
Çok Partili Döneme Geçişte Demokrat Parti Muhalefedinin Ana Hatları (1945-1950) The Outline of Democratic Party Opposition in Transition of Multy Party Period (1945-1950) Engin YETKİN, Ali KARACA	116-137

SENÂÛ'NİN “KEREM” REDİFLİ KASİDESİNİN GELENEK İÇİNDEKİ YERİ*

THE PLACE OF SANAI'S ODE WITH THE “KEREM” REDIF WITHIN THE TRADITION

Neslihan POLAT**

Öz

Mollâ Câmî'nin *Şevâhidü'n-nübüvve li-takvîyeti ehli'l-fütüvve* adlı Farsça eserini Türkçeye tercüme eden mütercimlerden biri de XVI. yüzyıl şairlerinden Senâyî'dir. Şairin, *Divân'ı* ve *Ravzatü'l-eberrâr* adlı manzum bir eseri daha bulunduğu tezkireler tarafından kaydedilmişse de henüz bu eserlere ulaşılammıştır. Mevcut bilgilere göre Senâyî'nin günümüze ulaşabilmiş tek eseri olan söz konusu tercümede Hz. Muhammed'in mucizeleri, ehl-i beytin ve sahabelerin menkıbeleri anlatılmış; bu eser Kânûnî Sultan Süleymân'a sunulmak için kaleme alınmıştır. Senâyî'nin bu eseri daha ziyade mensur bir metin olmakla beraber içerisinde Arapça ve Farsça manzumeler de ihtiva eder. Bu tercüme içerisinde mütercimin telif ettiği bazı manzum kısımlar da yer almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu kısımlardan biri olan “kerem” redifli manzume incelenmiş, bilhassa Necâtî Bey ve Hayâlî Bey'in aynı redifli şiirleri ile olan ortaklıkları başta olmak üzere manzumenin diğer “kerem” redifli kasideler içindeki yeri üzerine düşünülmüştür. Tespit edilmiş olan “kerem” redifli kasideler af dileği ya da ihsan beklentisi gibi maksatlarla yazılmış ve bir devlet büyüğüne sunulmuştur. Senâyî'nin tevhid türünde yazılmış olan bu manzumesi özellikle yazılış amacı bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mollâ Câmî, Senâyî, Şevâhidü'n-nübüvve, kerem kasidesi, nazire.

Abstract

One of the translators who translated Mulla Jami's Persian poem titled *Şevâhidü'n-nübüvve li-takvîyeti ehli'l-fütüvve* into Turkish is the 16th century poet Sanai. Even though it was noted in tezkires that the poet has a *Diwan* and another poetic work titled *Ravzatü'l-eberrâr*, these works have not been found yet. According to the current information, the miracles of Prophet Muhammad and the tales of the Ahl Al-bayt and the companions of the Prophet Muhammad are narrated in this translation, which is the only extant work by Sanai and it was written to be presented to Suleiman the Magnificent. Despite being a text written rather in prose, this work by Sanai includes Arabic and Persian poems as well. This translation also consists of some poetic parts compiled by the translator. As one of the related parts, the poem with the “kerem” redif was examined in this study; its common points particularly with the poems of Necâtî Bey and Hayâlî Bey containing the same rhyme and the place of this poem within the other odes with the “kerem” redif were

* Yazımızın hazırlanma sürecinde kıymetli görüşlerine başvurduğum hocalarım Prof. Dr. Hanife KONCU ve Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR'a çok teşekkür ederim.

** Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (neslihanpolat1@gmail.com) ORCID ID: 0000-0001-7885-4522

taken into consideration. The identified odes with the "kerem" *redif* were written with the aim of asking for mercy or expectation of beneficence and they were presented to a statesman. Having been written in *tevhid*, this poem by Sanai differs from the other examples, specifically in terms of the purpose of writing.

Keywords: Mulla Jami, Sanai, Shawahid al-nubuwwah, ode, kerem kasidesi.

XVI. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı şairlerinden Senâî'nin asıl adı Mehmed, Memmed ya da Muhammed'dir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte Kânûnî Sultan Süleymân (salt. 1520-1566) devrinde yaşadığı bilinmektedir. Kaynaklar onun Balıkesirli olduğunu söyler.¹

Senâî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgilere ulaşılammıştır. Ancak bazı kaynaklarda şairin medrese tahsili aldıktan sonra müderrislik, kadılık, hâkimlik görevlerinde bulunduğu kaydedilmiştir.² Örneğin Mehmed Tevfik (ö. 1893) *Kâfile-i Şuarâ* adlı tezkiresinde bu bilgiye "Tarîk-i tadrîse sülûk ile mülâzım ve bazı bilâda kâdî ve hâkîm olmuştur." ifadesiyle yer verir.³

Şairin vefat tarihi için Mehmed Süreyyâ (ö. 1909), Kânûnî Sultan Süleymân devri sonlarını işaret etmiştir.⁴ Kâtip Çelebi (ö. 1657), Senâî'nin H.974/M. 1567 yılında vefat ettiği bilgisini verir.⁵ Bu hususa diğer kaynaklarda değinilmemiştir.

Şairden bahseden tezkirelerde onun şiirlerinden ve edebî kişiliğinden ziyade insanî vasıflarının ön plana çıkarılmış olması dikkat çekmektedir. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Ahdî (ö. 1593-94), *Gülşen-i Şuarâ*'sında Senâî için "Gülşen-i nazm içre nihâl-i nevresin vâdî-i şîre tâze-heves ve rûz u şeb bülegâ-yı senâ-güster ve fusahâ-yı suhen-perverler ile mübâhese ve müzâkereden hâlî degüldür."⁶ ifadelerine yer vererek onun şiire yeni heves ettiğini, gece gündüz üstad kimselerle bu konularda sohbet ettiğini söylemektedir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi (ö. 1604), *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sında "Ahlâk-ı hasene ve ma'ârif-i kemâlât-ı müstahsene ile ma'rûf emsâl ü akrânı miyânında fezâ'il ü irfân ile mevsûfdur."⁷ diyerek Senâî'nin güzel ahlaklı bilgili ve akranları arasında faziletli, irfan sahibi bir kimse oluşundan söz etmektedir.

Senâî'nin eserleri hakkında bilgi veren kaynaklardan *Kâfile-i Şuarâ*'da Mehmed Tevfik, şairin *Divân*'ı ve *Ravzatü'l-ibrâr* adlı bir eseri olduğunu belirtir ve "âsâr-ı şîriyyesinden âtîde muharrer nazmından başkasına dest-res olunmadı" der. Kâtip Çelebi de bu iki eseri zikretmiş; her ikisinin de Türkçe yazıldığı ve *Ravzatü'l-ibrâr*'ın manzum bir eser olduğu bilgisini eklemiştir.⁸

1 Müjgân CUNBUR, "Senâî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 561; "Senâî Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 7, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 513.

2 Haluk İPEKTEN, Mustafa İSEN, Recep TOPARLI vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 437.

3 Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şuarâ*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Müjgân Çakar, Hanife Koncu, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 145.

4 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, C.5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1495.

5 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, Haz. Rüştü Balcı, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 748.

6 Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 248.

7 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Haz. Aysun Sungurhan, 2017, s. 257, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebidf.pdf?0> [erişim tarihi: 18.08.2018]

8 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 644.

Ancak Mehmed Tahir (ö. 1925), *Osmanlı Müellifleri*'nde şairin, bir nüshası Revan Odası Kütüphanesi'nde bulunan “Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi”ne işaret eder.⁹ Bahsi geçen eserden söz eden bir diğer kaynak da İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (ö. 1977) *Karesi Meşâhiri* adlı biyografi kitabıdır. Uzunçarşılı, şairin eserlerine Bursâda medfûn Emir Sultan için yazılmış bir menâkıbı da ekler.¹⁰ Ancak bu son eser diğer biyografi kitaplarında yer almamakla beraber *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*nde de yine Kânûnî dönemi şairlerinden olan Manisalı Senâyî'ye ait olarak kaydedilmiştir.¹¹ Dolayısıyla kaynaklar tedkik edildiğinde Senâyî'nin *Divân*, *Ravzatü'l-ibrâr* ve *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi* adlı üç eserine tesadüf edilmektedir. Araştırmalarımız sırasında şairin *Divân*'ına ve *Ravzatü'l-ibrâr*'ına rastlayamadık. Şairin elimizde bulunan *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi*'nin¹² ise muhtelif kütüphanelerde beş yazma nüshası mevcuttur.¹³

Senâyî, Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) *Şevâhidü'n-nübüvve li-takviyeti ehli'l-fütüvve* adlı Farsça eserini Türkçeye tercüme eden mütercimlerdendir.¹⁴ Hz. Muhammed'in mucizelerinin ve peygamberliğinin delillerinin anlatıldığı; ehl-i beyt ve sahabenin menâkıbının söz konusu edildiği bu eser devrin padişahı Kânûnî Sultan Süleymân'a sunulmak üzere yazılmıştır. Senâyî Efendi'nin bu tercümesinde yaklaşık 400 hadise “mucize” ya da “menkabe” başlıkları altında verilmiştir. Hz. Muhammed'in mucizelerinin akabinde Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın olağanüstü hâlleri anlatılmış ve e'imme-i isnâ aşer bahsine geçilmiştir. Senâyî, söz konusu şahısları manzum ifadelerle de anmış ve ardından sahabeden bazı kimselerin menâkıbına yer vermiştir. Mollâ Câmî'nin zikrettiği tâbiîn ve tebe-i tâbiünden bazı şahısların olağanüstü hâlleri, Senâyî'nin tercümesinde yer almaz. Şair, Allah'ın adını anmayı tavsiye ettiği bir manzumesi ile eserini tamamlamıştır.

Senâyî'nin Mollâ Câmî'den tercüme ettiği bu eseri daha ziyade mensur bir metindir; ancak yer yer Arapça şiir parçaları da ihtiva etmektedir. Bununla beraber şair, kendi te'lif ettiği manzum parçalara da yer vermek suretiyle hem anlatımın akışındaki durağanlığı önlemiş hem de elimizde bulunan tek eserinden yola çıkarak şiir söyleme kabiliyeti hakkında fikir sahibi olmamıza vesile

9 Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Mustafa Tatçı, C.II, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s. 341.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Haz. Mehmet Sarı, Ahmet Karaman, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999, s. 74.

11 Engin Selçuk, “Senâyî, Senâyî Mehmed Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014. <http://www.turkcedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3382> [erişim tarihi: 13.08.2018]

12 Neslihan Polat, *Senâyî'nin “Menâkıb-ı Mûcizât-ı Resûlullâh” Adlı Eseri (Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi): İnceleme-Edisyon Kritisli Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, 438 s.

13 Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nu. 4313; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nu. TY2447; Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Şerîyye Bölümü, nu. 1032; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, nu. 1326; Chester Beatty Library (İrlanda), pp. 15-16. Bu nüshaların yanında Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi BY5191 numaradaki eser de Senâyî'nin söz konusu eserinin bir nüshası olarak kaydedilmiştir. Ancak eseri incelediğimizde metnin diğer metinlerle örtüşmediği, bu sebeple ona ait olmadığı anlaşılmıştır.

14 Bu tercüme kronolojik olarak sırasıyla Lâmiî Çelebi (Tercüme H. 915/M. 1510), İbrahim İbn Hızır (Tercüme H. 918/M. 1512/1513), Senâyî (Tercüme H. 962/ M. 1554/1555), Âhi-zâde Abdülhalim (Tercüme H. 1009/ M. 1600/1601) tarafından yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Erdem Can ÖZTÜRK, *Lâmiî Çelebi'nin Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2015, s. 57; a.y., “Molla Câmî'den Kaynaklarda Zikredilmeyen Bir Tercüme: İbrahim İbn Hızır Es-Sirozî'nin ‘Alâ'imü'n-nübüvvesi’”, *Süfi Araştırmaları*, S. 11, 2015, s. 15-30.

olmuştur. Eserde Mollâ Câmî'nin kaleme aldığı 9 'Arabiyye, 6 şi'r, 2 beyt, 1 rubâ'î, 1 adet "Der Beyân-ı Midhat-ı Resûlu'llâh Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem" başlıklı, 1 adet "Kaside-yi Da'yel ibn Cerrâh" başlıklı şiir ve 1 adet de beyt olmak üzere toplam 21 Arapça manzum parçanın yanı sıra şair tarafından yazılmış 16 Türkçe manzum metin bulunmaktadır.

Şairin tercümesi içerisine yerleştirdiği manzumelerden biri olan "kerem" redifli kaside çalışmamızın asıl kısmını teşkil etmektedir. Metinde yer alan "Medh-i Hazret-i Bârî" başlıklı üç manzumeden biri olan "kerem" redifli bu dokuz beyitlik şiir, aruzun "fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilün" vezniyle yazılmış olup Klasik Türk edebiyatında nazire geleneğinin mühim temsillerinden sayılan "kerem" redifli kasidelerin bir örneğidir.

"Kerem" redifli kasidelerin ilk örneği XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhî (ö. 1429'dan sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Şeyhî'nin bu şiirine yazılan ilk nazire Ahmed Paşa'ya (ö. 1496-97) ait olup kendisinden sonra yazılmış olan "kerem" kasideleri üzerindeki tesiri mühimdir. Bir araştırmada yapılan tespite göre Şeyhî'nin bu şiiri; Ahmed Paşa, Necâti Bey (ö. 1509), Resmî (ö. ?), Mehdî (ö. ?), Cem Sultan (ö. 1495), Ahmed-i Rıdvân (ö. 1528-1538 ?), Behiştî Ahmed Sinan (ö. 1511-12/1520 ?), Hayâlî (ö. 1557), Gelibolulu Âlî (ö. 1600), Aşkî-i Üsküdârî (ö. 1576), Yüsrî (ö. ?) gibi şairler tarafından tanzir edilmiş olup Ahmed Paşa, "kerem" redifli iki kaside kaleme almıştır.¹⁵ "Şeyhî'ye ait olan "kerem kasidesi" ile diğer şairlere ait olan kerem kasideleri arasında şekil ve muhteva yönünden ortak yanlar bulunmaktadır. Bu ortaklıklar, bizde daha sonraki şairlere ait olan kerem kasidelerinden Ahmed Paşa'ninkilerin Şeyhî'ninkine, ötekilerin ise Ahmed Paşa'ninkilere nazire olabileceği düşüncesini doğurdu."¹⁶ Senâ'î'nin yukarıda bahsi geçen "kerem" redifli şiirini de bu silsileye dâhil etmek mümkündür.

M. Fatih Köksal, nazire tanımlarında genel olarak vezin birliği, kafiye ve redif birliği, eda benzerliği gibi hususiyetlerde ittifak edildiğini söyler.¹⁷ Söz konusu edilen bütün "kerem" redifli kasideler, tıpkı Şeyhî'ninki gibi aruzun "fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilün" vezniyle yazılmış olup –Gelibolulu Âlî'nin şiiri hariç – hepsi aynı kafiye ve redif üzerine kurulmuştur. Söyleyiş benzerliğini tespit edebilmemiz için ortak kelime kadrosu ve hayaller üzerine bazı müşterekler bulmamız gerekir ki incelememiz sırasında bu müştereklere tesadüf ettik. Ancak bahsi geçen şiirler, konu bakımından iki farklı şekilde ilerlemiş olduğu için söyleyiş de bu noktada değişmiştir.

Şairlerin söz konusu kasidelerini kaleme alma maksatlarını değerlendirdiğimiz takdirde karşımıza çıkan sebeplerden biri lütuf ve ihsan beklentisi, diğeri ise affedilme dileğidir. Şeyhî'nin zemin şiir diyebileceğimiz kasidesi, Germiyanoglu Yakup Bey (salt. 1387-1390, 1402-1411 ve 1413-1428) için yazılmış olup şairin maddî bir beklenti içinde olduğunu ifade eder. Ardından gelen örnekler Ahmed Paşa'ya ait iki şiirdir; bunlardan ilki yine zemin şiirde olduğu gibi ihsan

15 Zehra Göre, "Kerem Kasidelerine Dair", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2009, s. 919-956.

16 Mehmet İrkılata, *Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007, 241 s.

17 M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 31.

beklentisiyle yazılmışken bir diğeri şairin af dileme vesilesidir. Dolayısıyla Ahmed Paşa'nın ikinci "kerem" kasidesi ile birlikte muhteva yenilenmiş, söz konusu bazı nazireler bu maksatla da yazılmaya başlamıştır. Bu noktada "zemin şiir" kavramı üzerine düşünmek gerekmektedir. M. Fatih Köksal, aynı vezin, kafiye ve redifteki nazirelerin ilk şiiri tanzir gibi düşünülmesinin yanlış olduğu görüşündedir. Bu şiirler arasında "ara şiir", "model şiir" diye adlandırabileceğimiz bir vasıta şiir de bulunabileceğini söyler.¹⁸ "Nazirecilikte 'zemin şiir-model şiir' farklılığı, şairler arasındaki teselsül bağlarının tespit edilebilmesinde son derece önemlidir."¹⁹ Bu hususlardan yola çıkarak Ahmed Paşa'nın, bahsimize konu olan Senâî'nin şiiri de dâhil olmak üzere, "kerem" redifli kasideler kaleme almış tüm şairler üzerindeki tesirini önemsemek ve göz önünde bulundurmamak gerekir.

Söz konusu kasideleri beyit sayısı, sunulduğu kişi, yazılış maksadı bakımından incelediğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:²⁰

Şair	Beyit Sayısı	Sunulan Kimse	Yazılış Maksadı
Şeyhî	22	Germiyanoglu Yakup Bey	ihsan
Ahmed Paşa	42	Mahmûd Paşa	ihsan
	35	Fâtih Sultan Mehmed	af dilemek
Necâti Bey	32	Şehzâde Mahmûd	ihsan
Cem Sultan	74	II. Bâyezîd	af dilemek
Resmî	26	Fatih Sultan Mehmed	ihsan
Mehdî	13	Fatih Sultan Mehmed	ihsan
Behiştî Ahmed Sinan	Şiirin tamamına ulaşamamıştır.	II. Bâyezîd	af dileme
Ahmed-i Rıdvân	48	II. Bâyezîd	af dileme ve ihsan
Hayâlî	23	Kânûnî Sultan Süleymân	ihsan
Senâî	9	-	Allah övgüsü, Allah'tan rızasını dileme
Aşkî-i Üsküdarî	50	II. Selim	şikâyet ve ihsan
Gelibolulu Âlî	37	Lala Mustafa Paşa	ihsan
Yüsrî	72	Esad Paşa	ihsan

Senâî'nin şiirini göz önünde bulundurmaksızın tablo incelendiğinde XV. yüzyılda Şeyhî tarafından yazılan kerem kasidesinin bilhassa XV. ve XVI. yüzyıllarda olmak üzere XVIII. yüzyıla kadar tesirinin devam ettiğini görmek mümkündür. XVIII. yüzyılda yalnızca Yüsrî'nin kasidesine rastlamaktayız. Dolayısıyla "kerem" redifli kasidelerin daha ziyade XV. ve XVI. yüzyıllarda kaleme alındığını söyleyebiliriz. Kasidelerin beyit sayısı 13 ile 74 arasında değişmektedir. Şairlerin kasidelerini ya devrin padişahına ya da bir devlet büyüğüne sunduğu görülmektedir. Aşkî-i Üsküdarî'nin arka planda bir yardım beklentisi sezilmekle birlikte daha ziyade kıymetinin bilinmemesinden, kerem sahibi kimse kalmamasından yakındığı bir şikâyet-nâme olarak

18 M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s. 77.

19 M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s. 78.

20 Tablo, Mehmet Irkılata'nın adı geçen tezi ile Zehra Göre'nin bu tezdeki verilere katkıda bulunmak amacıyla Resmî, Mehdî, Ahmed-i Rıdvân, Aşkî-i Üsküdarî ve Yüsrî'nin nazireleri hakkında bilgi verdiği adı geçen makalesi üzerinden oluşturulmuştur. Senâî, tarafımızdan eklenerek beyit sayısı, sunulan kimse ve yazılış maksatları derlenmiştir.

değerlendirilebilecek manzumesi dışında kalan tüm nazirelerin yukarıda bahsi geçtiği gibi ihsan bulmak, af dilemek maksatlarıyla yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

Senâyi'nin *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi* içinde yer alan "kerem" redifli 9 beyitlik manzumesi ise şöyledir:

Medh-i Çazret-i Bâri²¹

.. -- / .. -- / .. -- / .. --

1 Ey cinân ravzasınıñ tahtına sulşân-ı kerem

Vey cihân milketinüñ varına hâķân-ı kerem

Ey cennetler bahçesinin tahtının kerem sultanı! Ey dünya mülkünün servetinin kerem hâķânı!

2 Emr-i marûfuñ-ıla bitdi nebâtât-ı zemîn

Çaşarât ile ter itdi anı bârân-ı kerem

Yeryüzünün bitkileri senin malum emrinle meydana geldi. Kerem yağmuru onu katrelerle ıslattı.

3 Çudretüñ gülşeninüñ gülleri hândân oldı

Baş açup kıldı senâ lâle-i Nu'mân-ı kerem

Kudretinin gül bahçesinin gülleri açıldı ve keremin Lâle-i Nu'mân'ı baş açıp övgüde bulundu.

4 Nazar-ı ğikmetüñe manzar olup âb-ı revân

Oldı görmekliğ-içun bir dahı püyân-ı kerem

Akan sular senin hikmet nazarına manzar olup bir daha görmek için keremin koşucusu oldu.

5 İşmetüñ zâhiridür olduğuña şâğib-i cüd

Senden umar dü-cihân mahlûķı iğsân-ı kerem

Dürüstlüğün, cömertlik sahibi olduğunun delilidir. İki cihanın mahlûķu senden kerem bağışlamayı umar.

6 Enbiyâ ile veliler saña Vâğid didiler

Şutdılar dîn-i ferüñ mezhebin a'yân-ı kerem

Peygamberler ve veliler sana Vâhid dediler, kerem eşrâfi aydınlık dininin mezhebini tuttular.

7 Eyledi ceng-i ğazâ ķatline müşrik olanuñ

Şühedâ zümresine girmeye merdân-ı kerem

21 Neslihan Polat, *a.g.t.*, s.127.

Keremin mertleri, şehitler zümresine girmek dileğiyle müşrik olanların katli için savaştı.

8 Cüduña şofra sipihr oldı kevâkib kâse

Mâh-ıla mihr-i felek anda olur nân-ı kerem

Cömertliğin için gökyüzü sofraya, yıldızlar kâse oldu. Feleğin ay ve güneşi de o sofrada keremin ekmeği olur.

9 Yâ İlâhî bu Senâyî kapunuñ bendesidür

Diler âzâd ola düzahdan aña kânı kerem

Ey Allah'ım! Bu Senâyî senin kapının kölesidir. Cehennemden kurtulmayı diler, ona keremin nerede?

Bahse konu olan bu manzume vezin, redif ve kafiye bakımından değerlendirildiğinde onun da “kerem” redifli kasideler silsilesinde yer aldığı görülmektedir. 9 beyitlik bu şiir de medhiye ve dua bölümlerinden oluşan bir kasidedir. Bilindiği gibi “kasidelerin genellikle ismini, yazılış amacını gösteren birer başlık vardır.”²² Tevhid türünde yazılmış bu kaside “Medh-i Hazret-i Bârî” başlığını taşır ve Allah’ın birliğini, yüceliğini, kudretini, cömertliğin kaynağı oluşunu anlatır; şairin kendisi için duası ile son bulur.

Bu kasidenin diğer nazireler arasında farklılık gösteren en önemli hususu metinde muhatapın doğrudan değişmiş olmasıdır. Konu ve muhatap değişse de eda, geçmiş örneklerle paralellik arz etmektedir. Nazire yazmanın gerekçelerinden biri olan zemin şiiri geçme arzusu, bu kasidede hissedilmemektedir. Daha ziyade “tetebbu” denilen “nazirenin bir üstünlük iddiası taşımayan, saygı duyulan bir şairin şiiri gibi yazmaya gayret etme tarzında bir nazire”²³ örneği şeklindedir. Ancak Senâyî’nin bu kasidesinde maksadın, dolayısıyla konunun farklı olmasından kaynaklanan söz konusu değişiklik, “kerem”in asıl kaynağına yönelme gayesiyle olmuş gibidir. Genel olarak bakıldığında şairin nazire yazdığına dair herhangi bir ize rastlamıyoruz. Ancak şiirler arasında görülen bazı paralellikler Senâyî’nin şiirinin önceki örneklerle cevap mahiyetinde olduğunu düşündürmektedir. Bu münasebetle “Türk şairlerinin nazarında ‘karşılık vermek’le eşdeğer bir anlam ifade ettiği düşünülen”²⁴ ve nazire yerine kullanılan “cevâb” terimi de hatıra gelmektedir.

Senâyî’nin bu kasidesi söyleyiş ve eda bakımından ilk bakışta Ahmed Paşa’nın ikinci kerem kasidesine benzemektedir. Zira “ey” nidası ile şiire başlayan ve muhatabını işaret eden Ahmed Paşa, kendisinden sonra kerem kasidesi kaleme alan bazı şairler üzerinde bu noktada tesirli olmuş görünmektedir.

Ey muhît-i keremin katresi ummân-ı kerem

22 Cemal Kurnaz-Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, İstanbul 2011, s.124.

23 M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s.19.

24 M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s.17.

*Bâğ-ı cûd ebr-i kefinden dolu bârân-ı kerem (Ahmed Paşa/2-1)*²⁵

Bu kaside, kendisinden evvel verilen örneklerdeki kelime kadrosuyla pek çok ortaklık ihtiva etmektedir. Bilhassa "kerem"le oluşturulan "sultân-ı kerem", "hâkân-ı kerem", "bârân-ı kerem", "ihsân-ı kerem", "âyân-ı kerem", "nân-ı kerem" gibi terkipler bahsi geçen diğer nazirelerde de görülmektedir. Terkip dışında kalan muhtelif kelimeler için de aynı durum söz konusudur. Örneğin Senâyî'nin kerem redifi ile terkip oluşturacak şekilde kullandığı "lâle-i Nu'mân" ifadesi, kendisi ile aynı devirde yaşamış ve şiirini Kânûnî Sultân Süleymân övgüsü yaparak ihsan dilemek maksadıyla kaleme almış olan Hayâlî'de de karşımıza çıkar:

Âdeme bezl durur kâna güher ebre hayâ

*Güle bu reng yeter lâle-i Nu'mân'a kerem (Hayâlî/4)*²⁶

Kudretüñ gülşeninüñ gülleri handân oldı

*Baş açup kıldı şenâ lâle-i Nu'mân-ı kerem (Senâyî/3)*²⁷

Eda ve kelime kadrosu bakımından çok fazla ortaklık taşımayan bu iki şiirde "lâle-i Nu'mân" ifadesinin müşterekliği dikkat çekicidir. "Lâle-i Nu'mân dağ eteklerini ve kırları kan kırmızı rengiyle süsleyen gelinciktir."²⁸ Baş aç-, senâ kıl – ve kırmızı renkli lâle, "kızılbaşlık" kavramını çağrıştırmaktadır ki Senâyî'nin tercümesinin büyük bir kısmını Hz. Ali ve e'imme-i isnâ aşere ayırdığını göz önünde bulundurursak bu çağrışım yerinde olur. "İslâm öncesi ve İslâmî devre ait kaynaklarda baş açmanın bir dua esnasında teslim ve itaat sembolü olarak kullanıldığı"²⁹, "Allah'tan bir şey isterken de yalvarma sadedinde başın açıldığı"³⁰, "bazı duâlar baş açık yapılırsa çabuk kabul olunacağı"³¹, bilgisi kaydedilmiştir ve Senâyî'nin beytinde de deyim bu manası açıktır. Bununla beraber söz konusu ifade, Kalenderî kimselerin çâr-dârb olup baş açık gezmelerini de hatırlatmaktadır. Hayâlî'nin de bir dönem Kalenderîliğe mensup şairler arasında yer aldığını göz önünde bulundurursak Senâyî'nin bu ifadeleri seçmesinin tesadüfi olmadığını düşünebiliriz.

Senâyî'nin şiiri ile diğer nazireler arasında kelime kadrosu yanında bu kelimeler vasıtasıyla kurulan hayaller de benzerlik göstermektedir. Örneğin Senâyî, Allah'ın cömertliğini ifade ettiği bir beytinde feleğin sofrası, yıldızların kâse, güneş ve ayın da o sofrada ekmeğini tasavvur etmiştir.³²

25 Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 68.

26 Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 49.

27 Neslihan Polat, a.g.t., s. 127.

28 Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.20.

29 Hayati Develi, "Dua ve Yas Motifi Olarak 'baş aç-' Tabiri", *Türkiyat Mecmuası*, S.20, 2010, s.103.

30 Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C.2, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2017, s.70.

31 Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz: Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat, Ankara 2013, s. 84.

32 Klasik Türk edebiyatı şairlerinin muhayyilesinde farklı tasavvurlarla yer alan bu hayalin bir örneği de Taşlıcalı Yahyâ Bey'in (ö.1582) aşağıdaki kıtasıdır:

*Hân-ı Hakdür bu felek mihr ile mehdür iki nân
Mihre kimse degmemişdür ortada meh toğranan
Her ne deñlü toğranursa gün-be-gün artar yine*

Cûduña sofrâ sipîhr oldı kevâkib kâse

Mâh-ıla mihr-i felek anda olur nân-ı kerem (Senâyî/8)³³

Memduhun cömertlik sofrası karşısında mihr ile mâhın dahi yavan bir ekmek gibi kalışı ya da buna benzer hayaller, daha evvel yazılmış örneklerde de şiirin sunulduğu devlet büyüğünün cömertliğinin tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır:

Gök tenûrunda kuru kurs okunur mihr ile mâh

Hân-ı lutfunla firâvân olalı nân-ı kerem (Ahmed Paşa/2-18)³⁴

Ger sitârem var ise halkası olam didi çarh

İşigüñde yayıcak sofrâ-i ihsâmı kerem (Necâtî Bey/17)³⁵

Külçe-i mihr ü mehi az göre bir mûr-ı za`îf

Sofra-i lutfîñ-ıla `âmm ola ger hân-ı kerem (Cem Sultan/32)³⁶

Süfre-i mihr sini tebsiler olur bu nücûm

Sen ki dîvân-ı `atâda dökesin hvân-ı kerem (Resmî/19)³⁷

Âsumânda çü yavan kurs durur mihr ile mâh

Nî`metüñ h`ân-ı firâvân olalı nân-ı kerem (Ahmed-i Rıdvân/ 18)³⁸

Bu örneklerde gördüğümüz Senâyî'nin şiiri ile diğer nazireler arasındaki ifade benzerlikleri, kelime ortaklıkları çoğaltılabilir; ancak Senâyî'nin mevcut manzumeler içerisinde hangi kasideyi “model şiir” olarak aldığı hususu üzerine düşündüğümüz takdirde en çok müşteriye Necâtî Bey'in kasidesinde rastlarız. Bunu gösterebiliriz:

Necâtî Bey	Senâyî
Hamdü'lillâh kim irişdi yine devrân-ı kerem Baht ile çıkdı şeref tahtına sultân-ı kerem (1)	Ey cinân ravzasınuñ tahtına sultân-ı kerem Vey cihân milketinüñ varına hâkân-ı kerem (1)
Tâ huzûr ile ide halk ferâgat hâbın Yagdurur ebr-i kefi `âleme bârân-ı kerem (8)	Emr-i ma`rûfuñ-ıla bitdi nebâtât-ı zemîn Katarât ile ter itdi anı bârân-ı kerem (2)
Meclisine nice gülşen dimesün her kişi kim Her nefesde açılır gonca-ı handân-ı kerem (7)	Kudretüñ gülşeninüñ gülleri handân oldı Baş açup kıldı senâ lâle-i Nu`mân-ı kerem (3)
Gayrı şehler kereminden eger ihsân ideler Sen idersin bu cihân halkına ihsân-ı kerem (14)	İsmetüñ zâhiridür olduğuna sâhib-i cûd Senden umar dü-cihân mahlûkı ihsân-ı kerem (5)

Himmetüñ artsun dir iseñ turma dâyim toğra nân (Çavuşoğlu 1977: 603).

33 Neslihan Polat, *a.g.t.*, s. 128.

34 Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, s. 69.

35 Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beg Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 90.

36 İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.26.

37 Zehra Göre, *a.g.t.*, s. 941.

38 Halil Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Divânı*, Ankara 2017, s. 137, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 10.09.2018]

Ger sitârem var ise halkası olam didi çarh İşıgünde yayıcak sofra-i ihsânı kerem (17)	Cûduña sofrâ sipihr oldı kevâkib kâse Mâh-ıla mihr-i felek anda olur nân-ı kerem (8)
Ben esirün sitem-i dehrden âzâd eyle Ben gedâya nazar it lûtf ile sultân-ı kerem (25)	Yâ İlâhî bu Senâyi kapunuñ bendesidür Diler âzâd ola dûzahdan aña kanı kerem (9)

Senâyi'nin kelime kadrosu, diğer nazirelerle de azımsanmayacak kadar ortaklık arz etmekle beraber Necâtî Bey'in şiirindeki isim, fiil, terkip müşterekleri ve ifade benzerlikleri daha dikkat çekici gözükmemektedir. Söyleyiş bakımından değerlendirirsek bilhassa Ahmed Paşa'nın Fâtih Sultan Mehmed'e, Cem Sultan'ın II. Bâyezî'de af dilemek maksadıyla yazdıkları kerem kasidelerinde yaşanmışlıkların söz konusu edilmesi münasebetiyle tahkiyevî anlatımın ön planda olduğunu görürüz. Necâtî Bey, Şehzâde Mahmûd'un cömertliğini övmek ve onun ihsanına mazhar olmak maksadıyla kaleme aldığı kasidesinde medhiyeyi ön plana çıkarır. Söz konusu manzumeleri incelediğimizde "Necâtî Bey'in anlatımında Şeyhî'den etkilendiğini ve Kerem Kasidesi'nde Şeyhî gibi tasvirî anlatım, tahkiyevî anlatım ve doğrudan anlatımdan yararlandığını, böylece ifadelerini zenginleştirmeye çalıştığını görmekteyiz."³⁹ Bununla beraber Senâyi'nin şiirinde de hem tahkiyevî hem tasvirî anlatım bir aradadır.

Yukarıda söylediklerimizden hareketle Senâyi'nin kasidesinin bir mecmûa ya da divânda yer alan müstakil bir manzume olmayıp Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delillerini anlatan bir eserde bulunduğunu göz önüne almamız gerekir. Ancak yine de eğer şair, geleneği devam ettirme kaygısı taşıysaydı "kerem" redifli şiirini, eserini sunduğu ve övgüsünü yaptığı Kânûnî Sultan Süleymân için ayırdığı bölümde de yazabilirdi. Bu noktada Senâyi'nin naziresi/cevâbı vesilesiyle "kerem" in asıl kaynağını göstermek istediği düşünülebilir. Dolayısıyla şairin "nazm-ı üstâd" a yazılan bu naziresi, konusu itibarıyla diğer nazirelerden farklı bir yerdedir, yani "tâze cevâb"dır.⁴⁰

Kaynaklar

- Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- CUNBUR, Müjgân, "Senâî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 7, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Yahyâ Bey Divânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- ÇELTİK, Halil, *Ahmed-i Ridvân Divânı*, Ankara 2017. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 10.09.2018]
- DEVELİ, Hayati, "Dua ve Yas Motifi Olarak 'baş aç-' Tabiri", *Türkiyat Mecmuası*, S. 20, 2010, s. 85-111.
- ERSOYLU, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- GÖRE, Zehra, "Kerem Kasidelerine Dair", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2009, s. 919-956.

39 Mehmet Irkılata, *a.g.t.*, s. 219.

40 *Nazm-ı üstâda nazire nice mümkün Nâbi*
Tâze-gû tâze-zebân tâze cevâb isterler (Köksal 2006: 39)

- IRKILATA, Mehmet, *Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007.
- İPEKTEN, H. – İSEN, M. – TOPARLI, R. vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Haz. Mehmet Sarı, Ahmet Karaman, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999.
- KARTAL, Ahmet, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, Haz. Rüştü Balcı, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, Haz. Aysun Sungurhan, 2017. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 18.08.2018]
- KÖKSAL, M. Fatih, *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- KURNAZ, Cemal-ÇELTİK, Halil, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, İstanbul 2011.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, C. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Mustafa Tatçı, C. II, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003.
- Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu’arâ*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012.
- ONAY, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat, Ankara 2013.
- ÖZTÜRK, Erdem Can, *Lâmi’î Çelebi’nin Şevâhidü’n-nübüvve Tercümesi*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2015.
- , “Molla Câmî’den Kaynaklarda Zikredilmeyen Bir Tercüme: İbrahim İbn Hızır Es-Sirozî’nin ‘Alâ’imü’n-nübüvve’si”, *Sûfi Araştırmaları*, S. 11, 2015, s. 15-30.
- POLAT, Neslihan, *Senâyi’nin “Menâkıb-ı Mûcizât-ı Resûlu’llâh” Adlı Eseri (Şevâhidü’n-nübüvve Tercümesi): İnceleme-Edisyon Kritikli Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- SELÇUK, Engin, “Senâyi, Senâyi Mehmed Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014. <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3382> [erişim tarihi: 13.08.2018]

SEVİNÇ ÇOKUM'UN ROMANLARINDA TARİH

HISTORY IN SEVİNÇ ÇOKUM'S NOVELS

Sema UĞURCAN*

Öz

Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün* gibi romanlarında, tarihi, atmosfer olarak kullanır. *Bizim Diyar*'da Balkan Savaşı ile Rumeli'deki toprak kaybını ve bir ailenin kayıplarını anlatır. *Hilâl Görününce*'de Kırım Harbi sırasında Kırımlıların başına gelenler söz konusudur. *Ağustos Başağı*'nda Söğüt halkının Milli Mücadele'ye katılımını dile getirir. *Lacivert Taşı*'nda bir ailenin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sirt/Tillo'da başından geçenleri anlatır. *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de Kırım Hanı Kırım Giray ile Leh kızı Maria'nın aşklarını, dönemin tarihî-siyasî olayları ile birlikte işler. Bu romanlarda Kırım Giray gibi tarihe geçmiş bir kişiliğin içindeki insanı ortaya koyduğu gibi tarihin yönlendirdiği olayların görgü şahidi kahramanlar yaratır. Makalede romanlar tarihi aksettirmeleri açısından tek tek incelenecek, tarihin oluşmasına yol açan meselelere, karakterlere, motif ve ayrıntılara temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sevinç Çokum, tarihî roman, savaş.

Abstract

Sevinç Çokum uses 'history' as an atmosphere in her novels such as *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*. In her novel *Bizim Diyar*, she narrates the loss of territorial land in Rumelia and the casualties within a family during the Balkan War. The theme of *Hilâl Görününce* is related to the incidents that the Crimean people dealt with during the Crimean War. She expresses the participation of the people of Söğüt in the National Struggle in *Ağustos Başağı*. In *Lacivert Taşı*, she narrates the incidents a family experienced in Sirt/Tillo in the first quarter of the 20th century. She describes the love between Kırım Giray, the Crimean Khan and Maria, a Polish girl, along with the historic-political events of the period. In these novels, she reveals the humane in a historical personage like Kırım Giray and further creates the heroes witnessing the events of the history. In this article, the novels will be examined one by one in terms of their historic reflections and the issues, the characters, the motives and the details leading to the formation of history will be touched upon.

Keywords: Sevinç Çokum, historical novel, war.

---

* Prof.Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (sugurcan@marmara.edu.tr)

Giriş

Romancı, hikâye yazarı Sevinç Çokum beş romanı; *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de tarihî kabul edilebilir. Sevinç Çokum, tarihe çeşitli sebeplerle gider. Bu sebeplerden biri aile büyüklerinin anlattıklarını romanlaştırma çabasıdır. Balkan Savaşı sırasında Rumeli'nin tarihine gitmesinde, ailesinde bu savaşta göçmüş Rumelililer olmasının, Kırım tarihine gitmesinde eşinin ailesinin Kırım göçmeni olmasının etkisi vardır. *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de yeniden Kırım tarihine gitmesinin esas sebebi, tarihte ayrıntıları çok belirmemiş bir aşkı hayal etmek istemesidir. Sevinç Çokum, *Lacivert Taşı*'nda yine ailesinin bir kolunun hikâyesini anlatmıştır. Yakın tarihimizin temel meselelerine giden yazarın İstiklâl Savaşı'ndan ilham almaması düşünülemez. Yazdıklarının tarihî konulu olmasına yetecek bir uzaklıktan olaylara bakar. Ele aldığı dönemler 1760'lı yıllar, 1853-1856, 1919-1922 ve XX. yüzyılın ilk çeyreğidir. Bu romanlarda işlediği Kırım Savaşı, Balkan Savaşı, İstiklal Savaşı gibi olaylar, tarihî dönüm noktalarıdır. Bu olayların kişinin hayatına verdiği yeni istikametler romanın konusunu teşkil eder. Yazar kahramanları tarihin görgü şahidi yapmak şeklinde bir teknikten hareket eder. Sevinç Çokum'un tarihî romanları tek tek ele alındığında şöyle bir görünüş arz eder:

Bizim Diyar (1978)¹

Tarihî roman sahasında Sevinç Çokum'un ilk eseri *Bizim Diyar*'dır. Balkan Savaşı sırasında Rumeli'den göçü anlatır. Eserde Abdülhamid dönemi, Meşrutiyet dönemi, Balkan Savaşı yılları ve Cumhuriyet'in ilânına kadar geçecek olan tarihî-siyasî olaylar söz konusudur. Yazar Bahtin'in ifadesiyle bir kronotop çizer.² Rumeli'nin Usturumca, Selânik şehirlerinde ve İstanbul'da, yukarıda saydığım tarihî dönemleri ele alır. Bir ailenin şahitliğinde Abdülhamid'e muhalif hareketler, Meşrutiyet'in ilânı, Balkan Savaşı göçü ve Cumhuriyet'in ilânı gibi olayları işler:

Makedonya meselesi, Abdülhamid döneminden beri birkaç nesil Türk aydınının kalbinin yarasıdır. Makedonya'nın Balkanlıların eline geçmesiyle bu yara iyice kanayacaktır. Ali Bey'in ailesi Usturumcalı, kapılarında yüzlerce fakiri besler, topraklarında Sırp, Rum aylıkçılar çalışır hanedan mensubu bir ailedir. Ali Bey ve Gülsüm Hanım'ın Pembe, Asiye, Kerime, Rıfat adlı dört evladı vardır. Rıfat, Manastır'da Askerî idadiye, İstanbul'da Harbiye'de okur. Aile Meşrutiyet ve Makedonya meselesinin halli konusunda değişik fikirlere sahiptir. Aile reisi Ali Bey Abdülhamid hayranıdır. Rıfat ise Abdülhamid aleyhinde çalışanlar arasındadır. Baba-oğul münakaşasından ideal ile gerçek arasındaki çatışma kendini gösterir. Ali Bey, Osmanlı'nın padişah idaresi altında çok milletli yönetim taraftarıdır. Rumeli topraklarında bir harp çıkarsa Osmanlı'nın yıkılıp gideceğine inanır. Birinin tâbi olmasının gerektiği durumda, Hristiyan tebaa ile eşitliğin ancak

1 İstanbul: 2018, Kapı yayınları, 280 s. Yazıdaki alıntıların sayfa numarası bu baskıya aittir.

2 Bahtin, edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin için bağlantılılığına kronotop adını verir. ("Romanda zaman ve kronotop biçimlerine ilişkin sonuç niteliğinde kanılar", *Karnavaldan Romana*, çeviren: Cem Soydemir, hazırlayan: Sibel Irzık, İstanbul 2001, Ayrıntı Yayınları, s. 315-316.

bizim tarafın dil ve görgü değiştirmesiyle mümkün olacağını, bunun da yıkım olacağını söyler. Rıfat ise Osmanlı'nın hükmünün bu topraklarda artık geçmediğini, büyük devletlerin bizi suçladığını, Meşrutiyet ilân edilirse herkesin eşit olacağını, Osmanlı'nın hüküm süreceğini, toprağın huzurla sürülüp, köylerde korkusuzca barınılacağını söyler. Yazar Meşrutiyet isteyenlerin vatanperver duygularla yola çıktığını göstermek ister: “Ecnebi zabitlerin kol gezdiiği bu yerlerde Türklükten, sahipliğimizden söz edilebilir mi?” (s. 115) Enver, Niyazi gibi gerçekten yaşamış şahışlar, fiktif bir şahış olan Rıfat'ın arkadaşları olarak romana girer. Ali Bey-Gülsüm Hanım çiftinin küçük kızları Kerime, Namık Kemal'in şiirlerini ezbere bilir ve Enver'e gizli duygular ile bağlıdır. “Enver Bey hürriyeti getirecek. Yüreğimiz onun için çarpıyor.” (s. 127) der. Yazar; önemli tarihî olayları-meseleleri başta sohbet şeklinde verdiği gibi Rus çarı Nikolay ile İngiliz kralı Edvard'ın Reval'deki görüşmelerini, bu görüşmeden sonra her şey olabileceğini onlara sohbet esnasında söyler. Rıfat rütbesini, üniformasını bir yana iter ve Niyazi gibi dağa çıkmaya karar verir. Ordu içinde ihtilal yapacak zabitlerin arasına katılacaktır. “Müfettişler, yabancı komiserler ve zabitler, valilerimiz Rumeli için oynanan oyunda el ele vermişlerdir.” (s. 141) diyerek hepsini aynı kefeye oturtur. Ali Bey hürriyeti; kadının, kızın yüce yerinden indirilip ortalığa düşürülmesi olarak görür. Oğluna dağa çıkmakla düşmanın üzerine değil, kardeşin üzerine gitmekte olduğunu söyler. Gülsüm Hanım'ın gözü önünde Ali Bey oğluna silah çeker. Sonra kayınpederi olacak Rıza Hoca ise Rıfat'ın dağa gitmesini hoş görür. Rıfat, Niyazi'nin isteği üzerine, Radoviçe'de yaşayan halasının oğlu Ağâh Bey'e sözünü dinletmeye gider. Orada ise baba Cemil Bey hürriyetçilerden yana, oğlu Ağâh padişahtan yanadır. Cemil Bey Radoviçe köylülerini Kanun-ı Esasi'den, Meşrutiyetten, eşitlikten, kardeşlikten söz eder. Sözü Rıfat'a verir. Radoviçe Meşrutiyet isteyenlerin hâkim olduğu bir yer hâline gelir.

Ailenin küçük kızı Kerime'nin gözünden, Rumeli'de 1908 Hürriyet ilânının uyandırdığı akisler verilir. Kerime sevinirken, Ali Bey üzüntü ve öfke içindedir. İstasyonda Enver Bey'i karşılamaya gidenler arasında olan Kerime, Hristiyanlar ile Müslümanların kucaklaşmasına Selânik'te şahit olur. Hürriyetin Makedonya'da barışı getiremeyeceği, Hürriyet kutlamaları gününde Rıfat ile komiteci Mihail'in karşılaşmalarıyla sezdirilir. İkiisi de kin içindedir, ikisi de “elimi kolumu hürriyet bağladı” diye düşünür. Eylül ayında hürriyet sevinci ortadan kalkmıştır. Girit ve Bosna-Hersek elden çıkmıştır. Meşrutiyet'i isteyenler; idarecilerinin arasında eski dönemden kalanların olması, Meclis'te gayrı Müslimlerin bulunması, İttihat ve Terakki'nin karşısına Ahrar fıkrasının çıkarılması gibi pürüzlerin olduğu kanaatindedirler. Dönemin ileri gelen bir İttihatçısı olan Selanikli Haşim –aynı zamanda Rıfat'ın dayısıdır. – Rıfat ile konuşurken, gençlerin ihtiyaşlara ihtiyaçı olduğu, geçmiş olmadan geleceğe adım atılmayacağı şeklinde uzlaşma sağlamaya çalışır. (s. 160) Ali Bey ile Rıfat, Gülsüm Hanım'ın da araya girmesiyle barışırlar. Arkadan 31 Mart vakası olur. Rıfat ve eniştesi Ethem Mahmut şevket Paşa ile İstanbul'a giderler. Abdülhamid'in halli Ali Bey'i yıkar. Devletin onsuz olmasını havsalası alamamaktadır. Karısı Selanik'te, yakınlarında olmasını sevinçli bir haber olarak verir. Ali Bey onu görmeye gider ama göremeyeceğini de bilir. Gölgesini görmek bile Ali Bey'e mutluluk verir. Bu şekilde Ali Bey, Abdülhamid'e ve eski zihniyete

duyulan saygıyı temsil eder. Abdülhamid Selanik’de bir köşke kapatılalı, Ali Bey de kendisini konağına kapatır.³

Enver ile hanedandan bir sultanın nişanlandığını, sultanın yaşının küçük olduğu için bekleyeceklerini, Kerime annesi Gülsüm Hanım’dan öğrenir. Buna üzüldür ama Enver Bey’in saraylara lâyık olduğunu, milleti derleyip toparlayan olduğunu, ı ışık, hürriyet olduğunu düşünür. Haşim Bey, Kerime’ye Gökalp’in Turan şiirinden bahseder. Usturumca’da Neyzen Dede bilge bir ihtiyar olarak esere girer. Kerime ile aralarında manevi bir yakınlık başlar. Ata binip ovalar aşan, bilgisiyle etrafına yol gösteren Kerime, artık manevi bir pasiflik içindedir. Neyzen Dede ile konuşmadan hal diliyle anlaşmaktadır. Rıfat’ın evlere, orduya, meclise ikilik düştüğünü anlatması Kerime’nin boynunu bükür. Eserde, aydın kadın kimliğini ortaya koyar. Yazar Türk halkının politikayla çeşitli yönle ayrılmamasını önce Ali Bey ve Rıfat ile vermişti. Meşrutiyet’in ilerleyen senelerinde iki hürriyet yanlısı, enişte Ethem ile kayınbirader Rıfat birbirinden ayrılırlar. Rıfat Ethem’i isyancı Arnavutların içinde yer alan halaskâr zabitlerden olmakla, Ethem Rıfat’ı yumuşamayan, gönül kazanamayan, akan suyu, göğün ışmasını görmeyen biri olmakla suçlar. Onların kavgası, temsili olarak Türkiye’yi idare edenlerin kavgasıdır. Ali Bey, “memleket sizin elinize kaldıysa yandık” sözlerini söyler (s. 177). Kerime Enver’i son olarak Trablusgarp savaşı arifesinde Selanik’te görür. Kerime ona, hürriyetin ansızın açılmış ve ellerini dokundurduğunda dökülmüş bir çiçeğe benzediğini ifade eder. Usturumca’da kendilerini yabancı gibi hissettiklerini, çan seslerinin, mekteplerde söylenen marşların bizim ince türkümüzü, yiğitlik türkümüzü işittiremez olduğunu ekler. Hürriyet Rumeli’de Türklerin hükümranlığını sınırlamıştır. İstanbul deyince mermer saraylar, Trablus veya Türkistan denince önüne dağlar dikildiğini söyler. (s. 185) Böylece hürriyetin Rumeli’ye özlenen barışı getirmediğini ifade eder. Bu dokundurmalı gerçekler karşısında Enver’in yüzü gölgelenir. Rıfat Zeynep ile evlenir ve arkasından Trablusgarp’a gider. Babası onu geçirir, düşmana karşı korumaya gittiği için annesi kıvanç duyar.

Balkan savaşı eşiktir. Usturumca’da kadınlar yara sarmak, mavzer tutmak isterler. Kerime, kileri, ambarı açmalı, dokumalı, örmeli, at-araba esirgenmemeli teklifiyle kadınların verici olmalarını ister. Ali Bey bir nutuk söyler, düşmanın öteye geçmesini engellemek gerektiğini belirtir. Savaş hazırlıkları vardır fakat eksikler tamamlanmadan Karadağ ile Sırp iner. Ethem Balkan savaşına katılır. Rıfat’tan söz edilmez. Yazar Ethem’in gözünden yenilgileri verir. Usturumca, Kumanova, Üsküp, Graçko, Manastır gibi şehirler, Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar gibi düşmanların odak noktalarıdır. Yazar Ethem’i bu savaşta, olan biten karşısında hayrette, hatta donmuş bir savaşan olarak gösterir. Olup bitenin tam bir bilinci içinde değildir.

Balkan Savaşı Türklerin aleyhinde gelişir. Ailenin en büyük damadı Üsküp’lü Saffet, ülkenin yeni sahipleri Sırların kendilerine yaşama hakkı tanıyacağı kanaatindedir. Bu, yeni tâbiin yeni metbudan kendisine düşmanca davranmamasını beklemek hakkı olarak gösterilir. Karısı Pembe ilk önce babasından düşmana teslim olmamayı öğrendiğini söyleyerek kaçmayı düşünse

3 Hülya Argunşah, Ali Bey’in eserini en trajik şahsı olduğunu söyler: “Rumeli’nin Anası Gülsüm Ana / Beylerin Beyi Ali Bey”, *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit Yayınları, s. 362.

de sakat ayağı yüzünden ve buraları kendi memleketi olduğu için gitmekten vaz geçer. Eserde bir daha onlardan söz edilmez. Yani onlara karşı düşmanca veya dostça davranıldığına dair bir şey geçmez. Radoviçe'deki Cemil Bey ailesi kaçarken, altın isteyen Sırlar tarafından katledilir. Usturumca'da Bulgarlar dehşet uyandırmaktadır. Ali Bey ailesi başını kurtarma telaşı içindedir. Ancak çocukluğu oralarda geçmiş ve Hristiyan taassubu içinde büyümüş Mihail isimli komiteci Bulgar, askerleriyle konağı eline geçirir. Gülsüm Hanım hayıflanınca Mihail onu öldürmek ister, araya giren Ali Bey ölür. Karısı onun göçmen kuş gibi gittiğini söyler. Gülsüm Hanım'ın ailesi en son darbeyi emektarları Koço'dan yer. Koço onlardan altın ister. Gülsüm Ana altınları seferberlikte dağıttığını söyler. Koço altın karşılığında onlara araba at getirir. Kadınlar kılık kıyafet değiştirerek yola çıkarlar. Yağmurun altında yürürler. Zulme uğramış köylerden geçerler. Yolda bu sefer de Rum askerleriyle karşılaşılır. Rıfat'ın eşi Zeynep'i düşman götürür. Babası Rıza Hoca kahırdan ölür. Sonunda Gülsüm, iki kızı ve torunları Usturumca'dan Selanik'e varabilirler. Rıfat'ın İstanbul'da, Ethem'in Arnavutluk'ta olduğunu farz ederler. Selanik Yunanlıların eline geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Haşim Selanik'te öldürülür. Bir gemi Gülsüm Hanım ve Haşim'in ailesini İstanbul'a getirir. Gemide iken ikinci Balkan savaşının çıktığı haberi gelir. İstanbul'daki arabacı, onlara son durum hakkında bilgi verir. Babıalı baskını olmuş Nazım Paşa ve Mehmet Şevket Paşa suikasta kurban gitmiştir. Göçmenlerin can attıkları İstanbul süt liman bir şehir değildir.

İstanbul'da önce şehir dışına yerleşirler. 93 göçmeni Kazancı Mustafa, Rumelililere acır. Gülsüm bütün geçmişini birkaç cümle ile anlatır. Sadık Hoca isimli yardımsever bir adam, onları Beşiktaş'ta bir tekkeye götürür. Artık hayatları burada geçecektir. Beraber göçtükleri aile fertlerinden bir kısmı İzmir'e yerleşir. Bir zamanlar konağında müreffeh yaşayan, gazeller yazan Gülsüm fakirler için aş pişirir, üst baş onarıp diker hâle gelir. Romanda hazin bir ayrıntı olarak gösterilen, Rumeli'den göç ederken tapularını beraberlerinde getirmek, onlara maddî bir imkân sağlamaz. Edirne'nin kurtuluşuna hep birlikte sevinirler. Ateşin içinden çıkıp geldiklerini, o ateş buraları da sararsa ne yapacaklarını sorarlar. O ara yardım eden Sadık Hoca Kerime'ye talip olur. Kerime reddeder. Kerime yeni bir savaş başlayacağını anlamıştır. İki Alman gemisi gelir. Gülsüm ve ailesi olanları şayialar hâlinde duymaktadır fakat memleket meselelerinde çok hassastırlar. Roman anlatımında Gülsüm ve kızlarının hayatında bir kesinti yapılarak, oğulları Rıfat'ın hayatına geçilir. Rıfat hayattadır ancak iki kesim kavuşamayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nda Balkan savaşına göre asker-subay toparlanmıştır. Rıfat kaymakam rütbesiyle Çanakkale'ye gider. Tifo olur. Bir çadırda hastalık yüzünden ölmeye razı değildir. Kendisini şehitliğe ulaştıracak kurşunu beklemiştir hep. Haydarpaşa hastanesine götürülür. Kendi diyarlarının elden gitmesine üzülür.

Hızlı bir şekilde zaman geçer. Bilinen tarihî olaylar olur. İstanbul işgal edilir. "Bugünler için mi yaşadık! Bunun için mi sabrettik!" diyen Gülsüm İstanbul işgal edildiği zaman ölür. "Yıkılmaz dağ idim, şimdi tükendim." (s. 264) Asiya ile Ethem'in çocukları o günlerin görgü şahitleri olurlar. Anadolu'da İstiklâl Savaşı yapılır. Beşiktaş'taki tekkede Ziya Dede, Kerime'ye Neyzen Dede'yi hatırlatır. Türkiye'deki değişimler üzerinde dururlar. Kerime, Enver'in şehit düşüğünü

duyar. Tarihî durumlar birbiri ardınca devam eder. Çocuklardan Ahmet simit satar hale gelir. Milli Mücadele zaferle sonuçlanır. İstanbul kurtulur. Bunu da Ethem'in hissetmesiyle verir yazar. Göremez, çünkü gözleri kör olmuştur. Yazar kılıç artığı kahramanlarla tarihi olayların algılanışını verir. Balkan savaşında Ethem ailesini düşünüp de ordudan kaçmamış, görevine devam etmiştir. Adriyatik denizinin olduğu yerde görev yapmıştır. “Düşmanımızı bilemedik. İş işten geçtikten sonra duyuyoruz o öfkeyi.” (s. 274) Ethem, Birinci Dünya Savaşı'nda çöllerde vuruşmuştur. Şeria nehrinin ılık sularına bakmıştır. Orada gözlerini kaybeder. Karacaahmet mezarlığına gelirler. Rıfat'ın, “Balkanların keskin rüzgârı”nın mezarını ararlar. Ancak bulamayıp geri dönerler. Ethem ailesini de bulamayacaktır. Gülsüm'ün kızları Asiye ve Kerime İstanbul'un kalabalığına karışır. Asiye çöpçü olmuştur. Süpürdükçe muharebelerden arta kalan şeyleri, acıları, iniltileri, geçmiş günleri süpürür gibi hisseder kendisini. (s. 280) Bu kadınların başlarına gelenlere tevekkülle katlanmaları, onları gözümüzde yüceltir.

Hilâl Görününce (1984)⁴

Hilâl Görününce başlığı Türklerin sefere hilâl görününce çıkmaları şeklinde tarihî bir alışkanlığa dayanmaktadır. Yahya Kemal'in “Süleymaniye'de Bayram Sabahı” şiirinde “Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor” mısraını hatırlatır. Romanda çekirdek hikâye ve çerçeve hikâye olarak iki kısım vardır. Çerçeve hikâyede aralıklı sahnelerle 1850'li yılların irfan sahiplerinden Felekzede Arif Çelebi'nin sözleri bulunur. O bir nevi tarihin sesidir. Anlatacağı hikâye Kırım ahvaline ve Kırmılı Nizam Dede ile yakınlarına dairdir. Olay, Felekzede'nin ifadesine göre Rusların “güneş ülkesi” dediği Kırım'la ilgili hikâyenin, asıl Batı'da bilinen, bizde bilinmeyen “roman” adlı bir türde anlatılmasına dayanır. Romanda fasılalar hâlinde, destan üslûbuna benzeyen sözlerle Arif Çelebi'nin Kırım Savaşı sırasında Türkiye ve Kırım'da neler olup bittiğini anlatır. Bu defterde Kırmılıların hikâyesini anlattığı gibi yine kendi şahit olduğu olayları; Sinop'un Rus gemilerince bombalanması, Türk gemisinin batırılması, Kırım'ı ziyareti, harp esnasında İstanbul'daki Frenk meclislerine girişi, nihayet Bursa'da sözünü bitirişi dile getirilmiştir.

Çekirdek hikâyenin ana kahramanı Nizam Dede bebekken (18. yüzyılın sonu) Kırım Rus hâkimiyetine geçmiştir. Eserde, Rus idaresinde yaşayan Kırmılıların, varlıklarını ve millî benliklerini koruma mücadeleleri söz konusudur. Millî benliklerini korumaya; gelenekler, mutfak kültürü, atçılık-bıçakçılık, toprağına sahip çıkma, millî bakiyelerine (mimariye) sahip çıkma gibi hususların yanında düşmanla yani Ruslarla çatışma girer. Romanın çekirdek kısmındaki olaylar, Kırmılı Nizam Dede ve ailesiyle çevresindekilerin yaşayış şekilleriyle başlar. 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı ile hareketlenir. Romanda Nizam Dede ve ailesi, yeğeni Arslan Bey, Bahçesaray Eski Yurt'ta, Nizam Dede'nin gelininin ailesi Bahçesaray'da, kızı da eşi ile birlikte Akmesic'e yakın bir yerde yaşarlar. Nizam Dede'nin at ve koyun sürüleri vardır. Bölgede sözü geçen biri olarak, eski Kırım kültürünü özellikle çocuklarda yaşatmak ister. Torunlarına destanlar

4 İstanbul: 1985, Cönk Yayınları, 335 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

anlatır, bilmeceler sorar, Kırım'ın şifahî kültürüyle onları haşır neşir eder. Bu şekilde köklerine bağlı kalmalarını sağlamak ister. Oğlu Giray, toprakla uğraşmasına rağmen, o bölgede okur yazarlığıyla tanınan, saygı uyandıran, Kırım'ın ulemasıyla dost olan biridir. Şirin, Giray'ın eşidir ve Kırım'da emsali bulunmayan bir kadın olarak tanınır. Nizam Dede'nin yeğeni Arslan eşini kaybetmiştir. Serseri bir hayat sürer, yaşlı annesi ile oğlunu ihmal eder. Ancak adıyla müsemma bu şahıs; kahramanlığı, çevikliği, ata binişindeki ustalığı, yardımlaşma-dayanışma duygusuyla, güç-kuvvetinin uyandırdığı saygıyla eski Kırımlı özelliği taşır. Şirin onu evlendirmeye çalışır. Giray, Kırım'ın kurtuluşunu ülkede ilmin yükselmesine bağlar. Frenklerin okudukları ilimleri de öğrenmemiz gerektiğini, mevcut medreselerde akli bilimlerin değil İslamiyat'ın dahi iyi öğretilmediğini iddia eder. Bahçesaray'daki medreseye, kapısının iki yanından sarkan zincirlerin o ilim yuvasını selâmlamak, ilim ocağına girildiğini fark ettirmek için konulduğu için "Zincirli Medrese" denildiği üzerinde durulur. Eskiden dünyanın dört bucağından öğrenciler buraya gelir, ilim kaftanını giyermiş. Bir hazine olan kütüphanesi Moskof istilâsında yağma edilmiştir.⁵ Eserde bu şekilde Kırımlı ulemanın münazaralarına rastlanır.

Romanda her şahıs, bir toplumun ihtiyacı olan unsurların kullanıcıları konumundadır. Arslan Bey kahramandır. Giray ev yapar, yani yerleşiklik fikrine sahiptir. Bahçesaray türbelerinin türbedarını korur, kendi çocuklarını medresede okutmak ister. Giray'ın kayınpederi Feyzullah Ağa, eski hanlar şehri Bahçesaray'da derici-çizmecidir. Bu da Türklerin gelenekten gelen sanatlarından. Nizam'ın, Feyzullah'ın eşleri başta çiğ börek olmak üzere o civarın yemeklerini yaparlar. Eserde atlar önemlidir. Roman at satın almakla başlar. Çora isimli bir atın sahibi olan Nizam Dede, yeni satın aldığı atın adını Dilara koyar. Arslan Bey'in atı Salgır ismini taşır. Dilara isimli atla Arslan Bey'in Salgır'ı çiftleştirilir. Dilara, çok güzel bir attır fakat bir lekesi vardır. Kırımlılar bu lekenin sahibine uğursuzluk getireceği şeklinde bir inanca sahiptir.

Güneş ülkesinin bu güneşli insanları kendi dünyalarında yaşarken şiddetli bir Rus düşmanlığı duyarlar. Romanın bilge kişisi Nizam Dede, Rusiye çarı Nikolay ile birebir cenk etmek isteyecek kadar hayalleri geniş bir insandır.⁶ Oğlu Giray, onun böyle yiğitliklerini çağı geçmiş yiğitlikler olarak görür. "Düşmanını tanımıyor ki... Nasıl dövüşecekmiş?" (s. 35) diye sorar.

Bu insanları en çok endişelendiren Rusya'dan buraya gelip yerleşen Gregoroviç'in, Akmesit civarında çiftlikler kurması, hayvanlarını otlatmak için bölge sakinlerinin topraklarını da toprağına katmak hevesidir. Gregoroviç, Nizam Dede'nin damadı Şahbaz Bey'i sıkıştırılmaktadır. Kırım'ın hâkimi Ruslar tabii Gregoroviç'ten yanadır. Romandaki Türklerin birinci mücadelesi, toprağını Rus'a vermemek mücadelesidir. Gregoroviç, Şahbaz Bey'i zindana attırır. Arslan Bey, güreşte hiç yenilmeyecek Boris isimli dev gibi Rus pehlivanını yenerek, bu sporun bize ait olduğunu ispat eder. Şahbaz'ı zindandan kurtarır.

5 Bunun üzerinde *Gözyaşı Çeşmesi*'nin kahramanı Kırım Giray da durur. Dedesi Selim Giray'ın zenginleştirdiği medrese kütüphanesi yağmadan kurtulamamıştır.

6 Bu hâli yazarın sonradan yazdığı *Gözyaşı Çeşmesi* Kırım'da Son Dügün romanının kahramanı Kırım Giray'ın hâllerini andırır.

Romanda Kırımlıların nispeten sakin hayatları zamanla çok hareketli bir hâle gelir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlılar müttefiklerle Kırım'a çıkarlar ve Ruslarla savaşırlar. Gerçek tarihte de bu dönemde Kırım Türklerine isnat edilen suç, Osmanlılara yardım etmiş olmalarıdır. Romanda, "Karşı" dedikleri Osmanlı'nın zafer kazanması, bütün Kırımlıların istedikleri bir husustur. Buna destek için ellerinden geleni yapacaklardır. Nizam Dede Tepegerman'da bir mağaraya çekilir ve bıçaklar imal eder. Ateşli silahların, buharlı gemilerin kullanıldığı bir çağda düşmana bıçakla hücum etmek zamanını tanımamak demektir. Ancak Nizam Dede, silah yapma zanaatını edinmelerini istediği için bu yola baş vurur. Onun bıçakları evlâtlarının işine yarayacaktır. Nizam Dede Arslan Bey'e Kırımlı'nın Osmanlı'ya yardım etmesini, varını yoğunu ortaya koymasını, ambarlarını, koyununu, atını, arpasını Osmanlı'ya saklamasını tavsiye eder. "Osmanlı içlerine tek tek sızın. Osmanlı'ya kılavuz lâzım, gözcü lâzım." der. (s. 189) Arslan Bey bu tavsiyeler ve kendi düşüncelerinin doğrultusunda Osmanlı'ya yardım etmek üzere savaş kıyametinin koptuğu Alma nehri tarafına gider. Müttefikler karşısında Mençikof'un askerleri dağılmıştır, hatta Arslan Bey ölmek üzere olan bir Rus askerine su verir, onun için ateş yakar. Nihayet Osmanlı askerleriyle karşılaşır. Osmanlı askerleri onu karargâhlarına götürür. Onlardan ölen Osmanlı askerinin Kırım'ın bağrında yattığını öğrenir. Osmanlı subayına nice Kırımlı'nın onların arasına katılmak istediğini, halkın ambarlarının açık olduğunu izah eder. Arslan Bey'in gönüllü katıldığı İnkerman ve Balaklava muharebeleri kazanılır, Ömer Paşa kuvvetleri Gözleve'de düşmanı bozguna uğratar, Sivastapol kuşatılır. Arslan Bey, Gözleve muharebesinden sonra sıkışıp kalmış savaş artığı Rus askerlerine saldırır. Beraberinde Kırım köyleriyle kendi memleketlerindeki köyler arasında fark görmeyen Engürülü, Kayserili Osmanlı askerleri vardır. Baskın esnasında, Rusça "Ömer Paşa geliyor" sözüyle Rusları kaçırtırlar, geri kalanın üzerine "yukarılardan kara bir bulut gibi in"mişlerdir. (s. 203) Düşmanı yenerler ve birçok gıda-silah gibi ganimet elde ederler. Arslan Bey'in İnkerman muharebesi sırasında gemilerden mühimmat taşımak şeklinde cephe gerisi hizmetleri yaptığı da görülür.

Eserde kadınlar eş-anne olmanın dışında Kırım'ın tekrar bağımsızlığa kavuşmasında teşvik ettirici olma fonksiyonu taşır. Şirin, kendinden pasif olan eşi Giray'a "azat olmamızı isterim. Kırım'ı Moskof'dan geri al." sözlerini söyler. (s. 241) Giray güzel bir ev yaptırmaktadırlar ama Şirin o evin Rusların karargâhı olmasından korkar. Ancak Şirin'in özlediği ideali gerçekleştirmek Giray'ın elinden gelmez.

Giray biraz da Şirin'in etkisi ve Arslan Bey'e yetişebilmek çabasıyla, harekete geçer. Romanda Yukarı Germencikli İsa Ağa'nın, Yakup isimli "yiğitlikte eşsiz, gözü pek" (s. 254) oğlu Osmanlılara yardım etmek vazifesini üstlenmiştir. Ruslar Yakup'u yakalayamayınca babasıyla annesini mimlerler. Daha çok kalem-kitap ehli görünen Giray onlara ne olduğunu anlamak üzere Yukarı Germencik'e gider. Orada aileye zulüm eden Kossaklar ile çatışır, bir tanesini babasının yaptığı bıçak ile öldürür ancak atı Dilara'yla beraber kendisi de öldürülür. Ölerken Kırım'ın gelinciklerini hatırlar. Arslan Bey bunun intikamını almak ister. "Bir şayia çıkaracağım. Bir Yakup destanı düzeceğiz." (s. 277) diyerek kendisine Yakup süsü verir. Kossakların gözünde Yakup erişilmezlik kazanır. Ruslar onu yakalamak isterler. Arslan Bey ile Hamza Batur adlı bir kahraman Rus

Kossaklarını basar ve kaçırlar. Kossak peşinde koştukları sırada hilâli görürler. Ataları savaşa çıkmak için yeni ayın doğuşunu beklediği gibi onlar da kâfir tepelemek için hilâl görününce hareket ederler. Hilâllerinin batmadığını konuşurlar. Romanın ismi de buna dayanır. Giray'ı öldüren Rus askerlerinin hakkından gelirler. Arslan Bey'in kimsenin bilmeyeceği bu işi gerçekleştirmesinden sonra Ruslar müttefikler tarafından Traktir'de bozguna uğrarlar, Sivastopol düşer. Bunu haber aldıkları kutlu günde Nizam Bey'in köyünde koçlar kesilir, Kuran okunup şükredilir, garipler, yoksullar zenginlerin sofrasına çağrılır. Sivastopol'un ardından bu sefer Türklerin Kars kalesi düşer. Nizam Dede'nin sevinci içinde kalır. Nizam Dede Osmanlılarla müttefiklerinin sadece Sivastopol'a değil bütün Kırım'a girmeleri gerektiğini düşünmektedir. Rus ordusunun yeniden toparlanmasından korkar. Bahçesaray'da bölgenin ileri gelenleri toplanarak Paris Muahedesi'nin maddelerini konuşurlar. Muharebeden Rusya mağlup çıkmıştır. Kars'ı Osmanlı'ya iade edip Tunâdan çıkacak, Memleketeyn yani Eflâk-Boğdan'a karışmayacak, ancak Osmanlılar da Islahat fermanını ilân edecek, Karadeniz'de harp gemisi bulundurmayacaktır. Arslan Bey, bu antlaşmanın Kırım'a neler getireceğini merak eder. Arslan Bey'in korkusu Rusya'nın Kırım'da eskisinden daha fazla zulüm saçmasıdır. Savaşla, Kırım'lıların Karşı'ya bir köprü kurma hayalleri gerçekleşmemiş yalnızca Osmanlı'nın başı dikleşmiştir. Gelecekte Kırım'ın istiklâline kavuşacağını hayal ederler.

Eserde halk arasındaki söyleyişle “Rusiyye” çarı Nikolay yenilgi yüzünden intihar edince, Kırım'lılar çok sevinir. Ancak zamanla tekrar anlarlar ki zulüm Rusların politikasıdır. Kırım'lılar da zulme maruz kalacaklardır. Rus zulmü, eserin iki önemli kahramanını harcayacaktır.

Giray'ın ölümünden sonra Kırım'lı gelin Şirin, Giray'ın amcasının oğlu Arslan ile evlendirilir. Bu ikinci evliliklerinde, karı koca arasında zamanla bir sevgi doğar. Fakat yine günlük hayatlarının sürmesini engelleyen bir şeyler çıkar. Kırım halkını bezdiren Gregoroviç'in Rusların genel zulmü yanında küçük çaplı zulümleri Arslan Bey'i rahatsız eder. Onu öldürmek elindeyken öldürmez. Şirin ve çocuklarının hayalleri bunu engeller. Sonunda Gregoroviç'in azmettirdiği Rus askerleri, muharebede Osmanlı'nın tarafını tuttuğu, Osmanlıya yardım ettiği suçlamasıyla Arslan Bey'i yakalarlar ve onun sürüleceğini söylerler. Eser Arslan Bey'in döneceğine inançla, dönmezse ona benzeyen yiğitler yetiştireceklerine dair inançla sona erer. “Emircan, Bahadır, Nurdevlet⁷ genç birer yiğit olup çıkmışlar, atlarını dörtnala koşturuyorlardı. Geriden gelen atlara, Kırım'ın öteki yiğitleri ve beyleri binmişlerdi. Atların ayakları altında yer sarsılıyor, ortalık nal sesleriyle inliyordu. Kabaran bir deniz gibi uğultularla peşpeşe akıp gidiyorlardı.” (s. 333) Ona bağlı başka bir inanç da hilâllerinin sönmeyeceğine dairdir. Eserin ismine atıfla roman iyimser bir hava içinde biter.

7 Giray'ın ve Arslan'ın o sırada çocuk yaşta olan evlatları.

Ağustos Başağı (1989)⁸

Sevinç Çokum bir Milli Mücadele romanı yazmayı *Ağustos Başağı*'nda dener. Bilinçli ve tarihi bir Anadolu kasabası Söğüt halkının gözüyle, Türkiye'nin işgale uğramasından Mudanya Mütarekesi'ne kadar geçen olayları anlatır. Yazar, Söğüt'ü Ertuğrul'un türbesi orada olduğu için ve Osmanlı'nın temelleri oradan atıldığı için seçmiş olmalıdır. Yahya Kemal, Milli Mücadele sırasında yazdığı "Eğil Dağlar" isimli yazısında; "Ertuğrul'un türbesini yaktıklarını duyanlar Küçük Asya'nın bütün dağlarından yavaş yavaş iniyor, Söğüt'e doğru yürüyor. Bu saat Hüdâvendigâr toprağına doğru, bütün Anadolu'da öyle önüne geçmez bir yürüyüş var;" demiştir.⁹ İşte bu roman, o yürüyüşü en yakın mesafede yapanların yani Söğütlülerin hayatlarından izler taşır.

Ağustos Başağı, erkeklerin ve kadınların romanıdır. Çünkü yazar, savaşa katılan erkekler kadar kadınların da hikâyesini vermek istemektedir. Olaylar Birinci Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde, Kutül-Amerede savaşıyan arabacı Yusuf'un durumu idrak etmesiyle başlar. Yusuf halktandır. Bir taraftan halkla, gençlerle, bir taraftan kasabanın ileri gelenlerinden ipekçi Abdullah Bey, müftü Mustafa Efendi gibilerle temastadır. Mustafa Kemal Paşa'nın arzusuyla Söğüt'te Kuva-yı Milliye kurulur. Adına da Söğüt Ertuğrul Alayı denir. Kasabanın birçok genci oraya katılır ve Ali Fuat Paşa'nın emri altına girerler. Bu gençler Yusuf, İlyas, Osman, Selim, İzzet ve sonra aralarına katılacak olan Necip'tir. Yusuf gördüğü talimden sonra karakol kumandanı olur. Onların Anzavur kuvvetleriyle çarpışmaya girmelerinden sonra roman kısımları, cephe ve cephe gerisi olmak üzere ikiye ayrılır. Kahramanca çarpışan bu gençler kadar kahramanca Milli Mücadele'ye yardım eden Söğüt halkı vardır. Yazar, Milli Mücadele'ye her kesimden insanın katıldığını belirtmek için beldenin bütün insanların hayatlarından bahseder. Burada kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yoktur. Üstelik kadınlara, yaşlılara daha çok iş düşmektedir. Çünkü genç nüfus savaştadır. Kadınlar arasında en fazla iş gören, Söğütlü bir yörük kadını olan Ayşe'dir. İki öküzün çektiği kağnısına silâh, mühimmat yükler. Onun etkilediği kızların başında Esmâ gelir. Romanın başından itibaren Yusuf ile aşkı süregelen Esmâ, Ayşe Ana'yı, "kaba ellerinden bir yaşama gücü fişkiran" bu kadını tanıdıktan sonra "küçücük penceresinin dışına taşar" (s. 141). Vaktiyle kuzu-keçi otlatan genç kız, zamanla ordu için bez dokur, hatta çeyizini onun için satar. Babası Şemsi Efendi demirci ustasıdır. Sakarya ve Büyük Taarruz'da Polatlıda silah tesislerinde çalışır. Yusuf'un babası İsmail Efendi, araba imalathanesinde çalışır. Kasabanın Çarşı Camii müezzini Efendi Hafız hem Söğütlülerden gelen teçhizatı cepheye ulaştırma işinde çalışır, hem güzel sesiyle ezan, ilahi, mevlit okuyarak askere ve halka manevi inanç kazandırır. Söğüt şenliklerinde yemek yapılan mutfakların anahtarı da Efendi Hafız'ın elindedir. Söğüt Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce yukarılara göç eden halka katılmak istemez. Ertuğrul Gazi'nin türbesini beklemek ister. Kasaba halkının ısrarıyla, zorla kafileye katılır. Zaman zaman iner ve emanetleri kontrol eder. Yeni yetme bir çocuk olan Hikmet'in şahitliğinde Söğüt'e Yunan askerinin girmesi, Ertuğrul türbesinin kepenklerinin kurşunlanması, beldeyi ateşe vermesi anlatılır. "Duman ve alev tarihi örtüyordu, geçmişi... Cilt cilt el yazmalarını, tezhipleri, ebruları... Yörük bayramları,

8 İstanbul: Ötüken Yayınları, 445 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

9 *Eğil Dağlar*, İstanbul: 1966, İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, s. 147.

cirit oyunları, hidirellezler.. hepsi bu alevlerin gerisinde kalmıştı. (...) Türbeye bir şey olmasın da koca koca konaklar, saraylar yansın isterse... Türbe bu ateşin dışında ve uzağında öylece duruyor. Kesme taşlardan gövdesi tuhaf bir aydınlık içinde. (...) Ateş yakacağı yeri yaktıktan sonra küllendi. Osmanlının eliyle şekil alan Söğüt şimdi yıkık duvarlardan, alevlerin yaladığı, fakat yakamadığı, kara islere bulanmış birkaç cami, dere, tahta köprü, Ertuğrul Gazi türbesi ve bir iki mektepten ibaretti” (s. 254). Hikmet düşmanın Ertuğrul türbesine girmesini engellemeye çalışır ve kafasına dipçik yer. Hikmet ve Efendi Hafız’la oğlunun Ertuğrul türbesine hassasiyeti, Abdülhak Hâmid’in “Merkad-ı Fatih’i Ziyaret” şiirinde Fatih için söylediği: “Durmuş başında bekler bir kavm türbe-dârın” mısralarını hatırlatır.

Yukarıda adlarını verdiğim gençler savaflara bizzat şahitlik ederler. Başlangıçta Söğüt Ertuğrul Alayı, Geyve ve Adapazarı’nı müdafaa edecektir. Müftü bu savaş için canın da iğnenin de verileceğini söyler. Alaya katılan idadili gençlerin istikbal rüyaları vardır. Osman Baytar mektebine gitmek ve çiftlik kurmak ister. İlyas da *Teceddüt* adında bir gazete çıkarmak. Selim çömlekçilik işi yapar. İzzet ve Necip babalarının çiftliğinde çalışır. İlk çarpışılan düşman Aznavur’dur. Yusuf Aznavur’un üstüne giden kıtalar arasındadır. Söğüt halkından Çömlekçi Musa Efendi, Türk halkının birbiriyle çatışmasından hoşlanmaz. İstanbul’un işgali haberi gelince, Söğüt halkı üzülür. Efendi Hafız güzeller güzeli şehrin Fatih yadigarı olduğunu söyler. (s. 119) Yusuf’un şahitliğinde, isyancı tren soyguncuları asılır. O sırada Çerkez Ethem’in adı devleşmiştir. Ancak zamanla Kuva-yı seyyare ile Nizamcılar arasında geçimsizlik olduğunu bu gençler duyarlar. Gediz’e saldırılır. Gediz’i boşaltan düşman geri döner. Selim’in Söğüt hamamında tanıdığı bir efe, Süleyman teslim olur ve Türk müfrezelerine katılır. Söğüt’ün ileri gelenlerinden Efendi Hafız’ın oğlu Veli Gündüzbey takımında siper kazar, askere moral vermek için güzel sesiyle ilahi, türkü, marş okur. Firariler idam edilecekken affedilir. Yusuf bu olayın da görgü şahididir. Gençler Metristepe boyunca yürürler. Kütahya cephesinde Ethem’in kuvvetleri nizamlı ordu ile savaşır. Kardeş kardeşi vuracağı düşüncesiyle İzzet’in ağabeyi Necip nizamlı ordu tarafına geçer. Arkadan İnönü Savaşı başlar. Düşman yedi başlı canavar gibi İnegöl’den, Kocaeli’nden, cenuptan yürür. Söğüt alayı yürümesinden korkmaz. Gündüzbey’i bırakmayacaklarını söyler. Bir gece taarruzu olur, Yunanlılar Gündüzbey köyüne girer. Alaydaki gençler, bir ata kültürüyle o köyü geri almazlarsa, Gündüz Bey’in kemiklerinin sızlayacağını düşünürler. İlyas ve İzzet’in katıldıkları bu savaşta düşmanla aralarında beş yüz metre kalır. Mevziler birbirine karışır, tepeler kaybedilir yeniden ele geçirilir. İlyas gözleri Üç Şehitler Tepesi’ne dikili iken öldürülür. İnönü savaşında yanmış Bozöyük’te Selim ve Seyyit bulunur. Selim’in bağlı olduğu alay güney cephesine gönderilir. Afyon, Aslıhan, Dumlupınar’da süngü süngüye çatışmalar olur. Sakarya Savaşı’na sıra gelir. Yunanlılar çekirge gibi harekete geçmişlerdir. Kütahya Eskişehir muharebelerini kazanırlar. Kütahya, Eskişehir, Afyon elden çıkar. Türk ordusu Sakarya’nın öteki yakasına çekilir. Yollarda göç kafileleri belirir. İzzet, Sakarya Savaşı’nda, ölüm sarhoşluğu yaşar. Mermilerden hangisinin gelip kendisini bulacağını merak eder. Demir kuşaklı bir pehlivan olan, pazıları demirden olan Basri Baba’nın ruhundan yardım diler. Onlara komuta eden mülazım Refik savaşta ölür. Türkler Kartaltepe, Karadağ’a doğru yürüyüşe geçer. Necip coşkunlukla bu yürüyüşe katılır. Türk topları

Kartaltepe'yi döver. Yunanlılar Sakarya'nın batısına çekilir. Necip'in müfrezesi Sakarya'nın karşısına geçer. Düşman ağırlığını batıya doğru kaydırmıştır. Türk kuvvetleri Sakarya kıyılarına sökün eder. Sakarya zaferi kazanılır. Yusuf yaralı sevki işine bakar. Polatlı hastanesinin bahçesinde koltuk değneğiyle İzzet'i bulur. Nihayet Büyük taarruz başlar. Kars'tan toplar getirilir. Selim piyadedir. Onun gözüyle, "Düşman mevzilerine doğru devleşmiş tek bir insan koşmaktadır. (s. 398). Ilık, saran bir Ağustos sabahıdır. Söğütlü gençler, Mustafa Kemal Paşa'nın şahin gözleriyle kendilerini gördüğünü düşünürler. Söğütlü gençlerden Osman süvaridir. Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'i düşünür. Düşmanın üstüne inerler. Takviye gelinceye kadar ümitsizliği yaşarlar. Takviye kolu geldikten sonra düşmanın hücumlarını kırarlar. Selim'in parmakları bütün gece tüfeğinin tetiğindedir. Masal efsane duygusu yaşar. Basri Baba gibi olmak ister. Osman'ın bağlı olduğu atlılar Afyon'a girer. Osman atının üzerinde vurulur. Atı, başında bekler. Onu Yusuf bulur ve gömer. Yunan kuvvetleri Söğüt'ten Bilecik'e doğru kaçır. Söğüt yıkık bir şehir haline gelmiştir. Söğüt halkı memleketine döner. Çarşı Camii'ni temizler. Efendi Hafız ezan okur. Hamidiye, Kuyulu Mescit, Balaban Camii'nden sesler gelir. Selim İzmir'den mektup yollar. Yeni tarihî olaylar, sohbetlerle Söğüt halkına duyurulur. Mudanya'da mütareke imzalanmış. Trakya kurtulmuştur. Savaş gazilerinden İzzet ile Münire ve aşkları eser boyunca bir motif gibi işlenen Yusuf ile Esma evlenirler.

Bu romanda da *Hilâl Görününce*'deki anlatım tekniğiyle karşılaşırız. Oradaki anlatıcı Felekzede Ârif Çelebi'nin torunu Arif Çelebioğlu, arkadaşı Ömer'le birlikte Amcabey ve diğer İstiklal Savaşı gazilerinden öğrendikleriyle bir Milli Mücadele romanı oluşturma gayretindedir. Romanda ağustos ayında başlayan Sakarya Savaşı kazanıldıktan sonra, kahramanlar buğdayların başak verdiğini görürler. "Bir sağnak gibi indik tepelerine. Bu bereketli yağmurun ardı ekindir, başaktır. Geç de olsa o başak taneleniyor kardeşim. (s. 389). Bu sağanak öteki yılın ağustos ayında, büyük taarruzda yağacak, ardı ekin-başak olacaktır. Yani Türkiye kurtulacaktır. Romana konulan ad, bu şekilde açıklanır.

Lacivert Taşı (2011)¹⁰

Lacivert Taşı, Abdülhamid, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet dönemleri arasında Siirt civarında Tillo ilçesinde yaşayan bir ailenin hikâyesini anlatır. Yazar bu sefer, çok önemli tarihi harekâtın insanları etkilemesi üzerinde durmaz. Ahmet Midhat Efendi gibi geçmişte yaşanan ve sosyal-ferdî tarafı ile ağırlık gösteren bir tarihî hikâye kurar. Roman üç defter hâlinindedir. Hicret Bey'in notları, oğlu Devran Bey'in notları, evlatlığı Yadigâr'ın notlarından oluşur. Hicret Bey kalabalık bir ailenin reisidir ve kervanlarla şehirlerarasında çerçilik yapmaktadır. Bir küçük Kürt çocuğunu evlât edinir ve ona Yadigâr adını koyar. Pek çok aile hikâyesi gibi yaprak dökümünden sonra kalabalık bir aileden birkaç kişi kalır. Yazar farklı etnik kimlikten insanları olay içine sokarak

10 İstanbul: 2011, Kapı Yayınları, 373 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

Türkiye'nin çok çeşitli görünüşünü vermek istemiştir. Siirtli bir Arap ailesinin bir Kürt çocuğunu evlat edinmesine dikkat çekilir.

Romanın kahramanları Birinci Dünya Savaşı'na kadar tarihî zamandan uzak, donmuş bir zamanda yaşarlar. Diğer tarihî romanlarda kahramanlar, kapsayıcı iktidar değişikliği, savaş, istila, göç gibi hızlı tarihî süreçlerden geçmişlerdir. Burada ise düşmanla karşı karşıya olmak şeklinde tarihî süreç yoktur. Hicret Bey'in arkadaşı, aydın kimlikli Diyarıbekir'li Cerideci Efgan Bey'in tarihî zamanla ilişkisi vardır. Roman kahramanlarına bu zamanda olup bitenleri Efgan Bey haber verir. Abdülhamid'in devrilip yerine İttihatçıların geçmeleri, hürriyetin beklenileni getirememesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, deve kervanlarıyla ticaret yapan, çocuklarını medresede okutan Siirt/Tillo'lu ailenin ilgi alanına kısaca girer. Bu olaylar gündelik hayatlarını devam ettirmelerine engel teşkil etmez. Ancak Birinci Dünya Savaşı, ailenin genç erkeklerinin seferberliğe katılması, şehit olmaları, Sarıkamış faciası, komşu illerin düşman yani Ruslar tarafından çiğnenmesi, Bitlis'in savunması hareketine halkın iştiraki, Ermeni tehciri gibi olaylarla, insanlar tarihî dünyaya uyanırlar. Birinci Dünya Savaşı, o bölgenin entelektüeli Efgan Bey'in yorumuyla verilir. Avrupa devletleri toprağa doyamamaktadır. Yaşlı Osmanlı devletinin topraklarını da ellerine geçirmek istemektedirler.

Yazarın azınlıklara bakışı da dikkate değer. Kahramanlardan Yedigâr, İstanbullu bir esnaf olan Garabet amcayla, şark kargaşalıklarında Ruslara destek olan Osep, Dikran gibilerin başka kişiler olduğunu söyler. (s. 347) Romanın "iyi Ermeniler"i de tehcirle Anadolu dışına yollanırlar. Garabet saçları tamamen beyazlanmış olarak Türkiye'de kalmayı başarır. Sarıkamış faciası yaşanan değil, konuşulan bir olay olarak romanda geçer. "Belki de yeryüzünde böyle bir savaş manzarası görülmedi. Geceyi geçirmek, az biraz kestirmek için ne bir ağaç kovuğu ne bir çadır ne bir döşek... Sadece savrulan, yüz yakan, solukları tıkayan kar." (s. 355) Siirt gibi uzak bir diyardan, Çanakkale Savaşı'nda neler yapıldığı konuşulur. Ancak Siirtlilerin esas ilgi alanları Ermeni meselesi, Ruslar tarafından işgal edilen Bitlis vilayetidir. Siirt önceden Diyarıbekir'e dahilken, sonra Bitlis'e bağlanmıştır. Romanda aile büyüğü Hicret Bey'in damadı, Bitlis'i savunurken şehit düşer. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu kumandanı iken Siirt'e gelişi de romanda geçer.

Barış zamanında Siirt/Tillo'lu roman kahramanları medresede akli-nakli ilim öğrenirler, maddi zenginliklerin yanında manevi donanıma önem verirler. Tillo'da medreseden yetişen Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göndermelerde bulunurlar. Bunlar romana manevi bir atmosfer kazandırır. Doğu-güneydoğu Anadolu'nun mistik dünyası belli-belirsiz çizgiler hâlinde romanın içindedir. Kadere tevekkül, rüyalardan gelecekle ilgili bilgiler edinmek, uğur eşyası, kaybını uğurun gidişine yorma, Hz. Hızır'ın oralardan geçmesi... din ve inanç dünyası içinde yer alabilir. Ahlâkî sözler önemli yer tutar. "Kötüye iyiyi öğretin ki ikisini karşılaştırıp birbirine benzemediklerini fark etsin" (s. 292). Eserde ticaret ahlâkına çok önem verilir. Hicret Bey'in oğullarından Devran yazar ve araştırmacıdır. Bu medreseler diyarında, oranın ilmi ve manevi havasından nasibini almış bu genç, *Çerçiler ve Yaymacılar* diye bir eser yazar. Bu da Diyarıbekir'de Efgan Bey tarafından basılır. Başka kitapları da vardır. Mevlana'nın *Mesnevi'si* ile Sultan Memduh'un *Mesnevi'si*ni mukayese

eden bir kitap hazırlar. Öteki kardeşlerinden Tutku iyi bir rasatçıdır, yıldızların haritalarını çizer. Daniş Hoca'sı ile birlikte ilmi bir geziye çıktığı sırada, yol kesen haydutlar tarafından öldürülür. Haydutlar bulunur ve cezalandırılır. Ama yine de Devran'ın sıkıntısı geçmez. Tillo'da duramaz. Kardeşleri nakışçı Alaca ve Gurbet ile İstanbul'a gider. Orada önce saray tablacısı, sonra Bayezit kütüphanesine memur olur. Sonra da Birinci Dünya Savaşı'nda o ve kardeşi Alaca söylenmeyen bir cephede şehit düşer.

Baba ölümü, kardeş ölümü gibi aileyi sarsan acılar romanın ayrıntılarıdır. Yazarın anlatmak istediği geçmiş dünya bu ayrıntılarla canlanır. Kiler, mutfak, ev eşyası, yiyecekler, düğün, cenaze, kervan, sohbetler, damda yatmalar ... Yirminci yüzyılın başındaki bir doğu-güneydoğu Anadolu hayatı gözlerimiz önüne serilir. Kervanlar hakkında Yedigâr'ın ağzından şöyle denir: "Bu cesur ve fedakâr adamlar, hayvan taşımacılığının unutulduğu demlerde seyrek olarak hatırlanacaklardı. Çünkü ilerde yurdun her tarafını ören demiryollarının ve diğer araçlar için açılan kara ve hava yollarının ulaşımı kolaylaştırması, mesafe ve zamanı kısaltması geçmiş zaman yolculuklarının üzerine adeta kum serpecekti. O yolculukların gelişmiş tekniğe karşılık daha farklı, zengin hayal ve hikâyeleri vardı. (...) Zorlu yolculuklarında gösterdikleri dirençle hiçbir zaman karşılıklarına ne çıkacağını bilmeden o bilinmeyi sırtlayarak yol almaları ile bu meçhul kahramanlar hatırlanmalıdır." (s. 335) Yedigâr, onlar için yol taşları dikmenin gerekli olduğunu söyler. Siirt'ten İstanbul'a deve, at ve katırlarla gitmek kahramanların nazarında birer "macerâ"dır. Kahramanların şahitliklerine göre, Üsküdar semtinde kervanların konakladığı bir kervansaray vardır. O kervanlara zıt olarak yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'daki tünel ve tramvaylar, kervana alışmış şahıslar için çok şaşırtıcıdır.

Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün (2016)¹¹

Tarih, bu romanlar arasında en çok *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de hâkimdir. Yazarın bu romanda yapmak istediği zor bir iştir. Bir taraftan tarihin büyük bir âşık olarak gösterdiği Gözyaşı Çeşmesi'nin banisi Kırım Giray Han'ın deruni hayatını, diğer taraftan onun son salâhiyetli Kırım hanı olma tarafını işleyecektir. Ülke idare eden, savaş yapan yahut diplomasiyle meseleleri çözmeye çalışan bir devlet adamının tebaasıyla ilişkilerini, Osmanlıyla, düşmanla ilişkilerini ele alacaktır. Romantik bir âşık ile realist bir devlet adamını aynı insanda birleştirmek kolay değildir. Sevinç Çokum romanının sonuna koyduğu notlarda şunları söyler: "Hazır elimle koymuş gibi bulduğum bir öykü olmaması, tam da bana göreymi, ben arayacak bulacak veya bulamayıp ne olması lâzım geldiğini düşünenecek böylece savaşa savaşa romanı ortaya çıkaracaktım." (s. 463) Aşk konusunda elinde Gözyaşı Çeşmesi gibi bir kaynak vardır ama ayrıntı yoktur. Yazar Kırım Giray ile Dilara Bikeç'in birbirini çok sevdiğine dair sanatkârca bir sezgiye sahiptir. Romanı da bütün siyasi-tarihî meselelerine rağmen aşk romanı olacaktır: "Büyük sevgilere duyduğum hayranlık yolunda yazılmış bir romandır *Kırım'da Son Düğün*" (s. 463). Böylece yazar roman olduğunu

11 İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 464 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

unutmadan tarihî atmosferi verdiğini, bir aşk hikâyesini tarihî atmosfere yerleştirmeye çalıştığını söylemek ister.

Kırım Giray Han, hasta yatağında geçmiş aşkını ve hayatının bazı safhalarını hatırlar. Kırım Giray Han ile Leh kızı Maria arasında büyük bir aşk meydana gelir. Yaşlı Kırım Giray Leh kızı Maria'yı Burkan Ağa'nın obasında görür. Kendisini Han kimliği olmadan soylu biri olarak tanıttığı bu görüşmede kızı beraberinde götürür. Bahçesaray'da han kimliğini açıklar ama kızı hemen haremine dâhil etmez. Süt annesi Tefek Hanım'ın terbiyesine verir. Maria Leh kimliğini yavaş yavaş geriye atar. Dilde, davranışta, giyim kuşamda Tatarlaşır. Kırım dilinde türkü söyler hâle gelir. Han, kızın eski güzel alışkanlıklarını unutmamasına izin vermez. Mesela kızı klavsen hediye eder. Maria ülkesini çok özleyince Lehistan'a gitmesine izin verir. Fakat o sınır boyundan geri döner. Han, Dilara'ya Bahçesaray halkının katıldığı bir düğün yapar. Yeni adı ve ünvanı Dilara Bikeç olan Maria, eşinin Kırım'dan Lehistan'a Kırımlı tüccarları korumak için bir sefer düzenlemesini hoş görmez. Ancak han, haremindeki kadınların ait oldukları soyların lehine telkinlerde bulunmasına izin vermez. Sefer, Lehlilerin tazminat vermesiyle bertaraf edilir. Han Bahçesaray'a, sarayına ve Dilara Bikeç'ine geri döner. Dilara Bikeç hamileyken hastalanır. Hanın bütün özenlerine rağmen karnındaki bebeği kaybeder ve ölür. Tefek Hatun'un telkinleriyle han soruşturma yaptırır. Saraydaki eski gözdelerden Zarema'nın Dilara'yı zehirlediği anlaşılır. Zarema intihar eder. Han karısının ölümünden dolayı derin bir üzüntüye düşer. Gözyaşı Çeşmesi'ni Maria'nın mezarının yanında inşa eder. Su her akışında, gözyaşları akustığı uyandırır. Han İstanbul tarafından görevinden azledilir. Rodos'ta ve Burgaz Pınarbaşı çiftliğinde dört yıl sürgün hayatı yaşar. Sonra eski görevi geri verilir. Maksut Giray'ın yerine yeniden han olarak Kırım'a döner. Yaptığı son seferde, Rusya Ukranya'sına doğru çok ağır kış şartlarında yola çıkar. Han düşman kadar tabiatla savaşı kazanır. Baserabya bölgesindeki Kavuşan isimli Türk şehrine bir fatih olarak geri döner. Ancak hastalanır. Hastalığı sırasında kendisini Scipilo isimli bir Rum doktor tedavi eder. Bu doktor, aslında Rus casusudur. İlaç yerine zehir verir. Han ölür. Ölmeden önceki son sözü Dilara Bikeç olur.

Kırım Giray Han'ın âşık kişiliği romanın temelini oturtulmuştur. Yazar aşkın mutluluğunu veya yasıyla başbaşa kalmışlığını anlatırken, tarihten uzaklaşır. Ancak insanın iç gerçeğine de yaklaşmış olur. Yazar Maria'yı, kendisini seven erkeğin gözüyle anlatmıştır. Kızın kendi duygu-düşüncelerine fazla yer vermemiştir. Yazar, hanın ona sevgisini küçük ayrıntılar hâlinde göstererek bu aşk hikâyesini romanlaştırmaya çalışır. Han, her şeyden önce seven bir erkektir: "Tanrım! Mutluluğum o kadar güçlü ki serinkanlı görünmek ve içimdeki deli denizi susturmak için büyük güç harcıyorum." (s. 329) Eserde yazar Han, Maria ve Zarema arasında bir aşk üçgeni meydana getirir. Bu üç kahraman Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi"nde de yer alırlar. Zarema hakkında Puşkin "Gönül avlayan gözlerin / Günden duru, geceden siyah" ifadesini kullanır.¹² Yazar da romanda Zarema'nın gözlerinin ve saçlarının koyuluğundan bahseder. "Ben tutku için geldim dünyaya." der Zarema. Romanda Maria genç-saf bir kız olarak gösterilirken, Zarema

12 Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi" şiirinin tercümesi, Azer Yaran tarafından yapılmıştır.

olgun bir kadın olarak gösterir. Zarema, başta sütüne olmak üzere bütün kahramanların antipati duydukları bir şahıstır. Puşkin'in şiirinde Maria'nın ölüm sebebi anlaşılmasa, ancak Zarema prenses Maria'nın can verdiği gece kuyuya atılarak öldürülür. Puşkin bu ölümü oryantalist bir görüşle doğuya has despotizmin vurgulanması olarak gösterir. Romanda Zarema hançerini karnına saplayarak canına kıyar. Yani yazar, Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi"ndeki aşk hikâyesine çok fazla itibar etmemiştir. Dilara setli bahçeye gömülür. Mezarın yanına Ömer Usta isimli İranlı bir taş ustasına çeşme/selsebil yaptırılır. "Seni kimse unutturamayacak Dilara. Usta öyle bir çeşme tasarlasın ki benim yerime mermer ağlasın ve gözyaşlarım o kurnadan o kurnaya ses vererek damlasın." (s. 380)¹³ Bu selsebile daima taze iki gül bırakılır. Puşkin de "Bahçesaray Çeşmesi" şiirinde şöyle der: "Ve anısına bahtsız Mariya'nın / Mermerden bir çeşme yaptırdı, / Sarayın köşesinde yalnız başına ... / Bir yazıt: Yılların kemirmesiyle / Henüz silinmemiş yazısı / Yazıtın yabancı hatları ötesinde / Mermerde şırıldıyor su. / Ve soğuk gözyaşlarının çisesiyle / Damlıyor asla susmaksızın. / Böyle ağlar yas günlerinde / Bir ana savaşta düşen oğlu için. / Genç kızları bu ülkenin / Eskinin söylencesini öğrendiler, / Ve kederli anıtına o devrin / Gözyaşı çeşmesi dediler."

Hanın ve Dilara Bikeç'in kıyafetleri de eserde önemli yer tutar. Romanda anlatıcı şahıslardan birinin sütüne Tefek Hanım olması, bu kıyafetlerin ayrıntılı tasvirlerine yol açar: Kaftan, yelek, sorguç, samur börk, mücevher, soğuk havada ayı kürkü romanda geçen kıyafet unsurlarıdır. Sarayın hayvanları da saraya yakışır şekildedir. Çengel ve Uçkun adında doğan kuşları, Sonbahar yelesi ve Canay isimli atlar, Yımırta isimli köpek kahramanların dünyasına karışmıştır. Ayrıntılar kıyafetleri vermek kadar, sarayda kullanılan odaları ve dekorunu vermektedir. Bahçesaray'da hanların ve eşlerinin odaları anlatılır. Dilara, Bilmece Odası'nda yatar. Altın odada klavseni bulunur. Görüş Salonu da sarayda müzakere odasıdır. Yaz çardağı saray bahçesindedir. Kırım Giray'ı sarayda, sevdiği kız için odalar inşa ettiren bir bani durumunda da görürüz.

Romandaki Han tarihteki gibi çok yönlü, kültürlü bir adamdır. Devlet adamı, asker ve âşık vasıflarını hiç aksatmadan sürdüren hükümdarın sanattan zevk alan tarafları vardır. Bir Leh ve bir Macar musiki ustası, biri kemancı, diğeri flütçü iki usta, sık sık konserler verir. Kırım Giray Fransız diline ve kültürüne ilgi duyar. Sarayında Molière'in oyunları sahneye konur. Baron de Tott ile Moliere üzerine konuşur. Dilara Bikeç'e de okuması için *Gil Blas* romanını verir. Rusça, Lehçe, Fransızca da bilir. Resim yapar. Oğulları da yabancı dil bilirler. Hükümdarın çok kültürlülüğe açık olduğunu gösteren ayrıntılardır bunlar. Han, vatanının her şeyini sever. Elma, şeftali, böğürtlen... böyle severek yetiştirdiği ve yediği meyvelerdir. Aynı zamanda bir gurmedir. Hem lezzetli yemekleri yemesini sever hem de mutfağa girip yemek yapar. Maria / Dilara Bikeç'e kendi yaptığı yemekleri yedirmekten zevk alır. Yemek adları bakımından eser zengindir. Han Kırım kadar Osmanlı ve Fransız mutfağını bilir. Fransızların sevdiği enginar bitkisini fideler halinde diktirir. Mutfağını sebze açısından zenginleştirme çabasıdadır.

Hanın uykusunu kaçıran hususlardan biri, yüksek rütbeli devlet ricalinden, ulemadan bazısının hasımca davranmalarıdır. "Kırım Hanlığı biraz zayıflayacak olsa bir iki dirayetsiz

13 Gerçek hayatta Kırım Rusların eline geçince Katerina, çeşmeyi mezarlık başından söktürüp saraya getirir.

adamın tahta gelmesiyle onu bunu gammazlayıp fitne ürete ürete en nihayet Rusya'nın işini kolaylaştıracaklardı.” (s. 357) Han bu adamları bilir, onlara nasıl davranacağı, kendisi için rahatsızlık konusu olur. Hanın Rus elçisi ile sık görüşmesi han soyundan sonra en asil aile olan Şirin Beyleri ve ulema tarafından hoş görülmez. Sonunda Nikiforov'un casusluk yaptığı anlaşılır ve sınır dışı edilir. Rodos'a sürgüne gitmeden önce han, Nikiforov ile son görüşmesinde artık ancak savaş meydanlarında karşılaşılabileceklerini söyler. Rus Ukranya'sına sefere çıkınca kazanacakları ganimetleri askerlerle eşit bölüştürür. Han ilkeli ve sertliklerinin yanında merhamet ve vicdan duygusuna sahip bir idareci olarak gösterilir. İdam edilmesi gereken bazı suçluları bile acımasız bir han görünümü vermemek ve insanları kazanmak adına affeder. Küçük suçlara karşı daha bağışlayıcıdır. Kitabında gaddarlık, haksızlık yoktur. Dilara Bikeç aniden ölünce büyük acısını çekerken, böyle bir cezaya çarptırılmasının hangi kötü-haksız hareketinden dolayı olduğunu kendi kendisine sorar. İdareci bu bakımdan, ecir ve cezasıyla daha fazla sorumluluklarla karşı karşıya gelmektedir. Sefere çıkmak, düğün yapmak gibi büyük işlerin arifesinde kırdığını bildiklerinin gönlünü alır. Halk arasında onlardan birisi gibi davranır. Onların çeşmesinden, onlar gibi su içer. “Halk gibi adam” (s. 69) sözü han için söylenir. Yazar han merkezli merasimlerde kalabalıkları anlatmakta başarılıdır. Kırım Giray, kuvvetli bir atavizm duygusuna sahiptir. Sarayda işlerin düzgün işlenmesini isterken; “bu sarayda usuller asırlardır saat rakkası ve çarkları gibi işliyor, geri kalınmaz, vaktinden evvel ileriye de gidilemez” (s. 57) der. Bu sözler hanın devlet işlerinde ve sarayın idaresinde aşırıya kaçmadan bir denge gözettiğini gösterir. Savaşta askerlerine ve beylerine hitabında, atalarının aklı bilgiyi boşlamadığını, tevatür, hurafe, mucize beklemeyi reddettiğini söyler. Dedesi Selim Giray'ın, babası Devlet Giray ve ağabeyi Arslan Giray'ın yaptıklarından sık sık bahseder.

Romanda han iki kere sefere çıkar. Birinde Lehistan'a, diğesinde Rus Ukranya'sına. Lehistan'da haydutlar Kırım-Nogay tüccarlarına tasallut ederler. Kırım Lehistan'ı öteden beri korur kollar, Lehistan yıllarca Osmanlı'ya tâbi olup Kırım'ın da himayesindedir. Şimdi bunu hatırlatmanın zamanıdır diyerek Lehistan'a doğru sefere çıkar. Maksadı saldırıya uğrayan tacirleri korumaktır. (s. 346) Leh kızı Maria buna ve bunun kendisine bildirilmemesine kızar. Halkımla savaşmaya gidiyorsunuz diye hanı kınaması karşısında “Kalbinin ipek mendil gibi yumuşamasına izin vermeyecekti han.” (s. 350) Ama yine de meseleleri savaşmadan halledebilmeyi isteyerek ikircikli bir durum içinde kalır. Lehistan seferini Osmanlı'nın da hoş karşılamayacağını bilir. İstanbul'a ve ötesine şunu anlatmak ister: Ülkesine yönelmiş maksatlı ve olumsuz bir hareket, hanın ve Divan heyetinin bağımsızca aldıkları kararlara yani bir engele takılabilmeli. (s. 353) İstanbul'dan elçiler gelir. Nihayet bir hayli çekişmeden sonra Lehistan yönetimi tazminatı kabul eder. Han savaştan vazgeçer, yabancı diplomatları Kavuşan Sarayı'nda sazlı sözlü bir ziyafetle ağırlar. Lehçe nutkunda Cengiz'in onurlu torunları olarak haksızlıkları engelleme vazifesinin kendi uhdesinde olduğunu söyler. Lehistan halkının tümünü suçlu tutmamış, yükümlü ve işi halledecek olanın idareciler olduğunu bildirmiştir. (s. 354) Tezahüratlar içinde Bahçesaray'a geri döner. Kendisini en yürekten karşılayan da Dilara Bikeç olur.

Tarihteki gibi eserde de han dört yıllık bir sürgüne gider. Gidişindeki haşmeti, yazar Tefek Hatun'un gözüyle anlatır. Onu geçiren kalabalıklar, götüren görevli kafilesinin arkasına takılır. O giderken beyler bir isyana kalkışır gibi olurlar. Osmanlı sarayı, Kırım Giray hakkında, "sevilen ve güçlü bir handır. Babasına benzer, lakin daha düşüne taşına, daha temkinli." (437) değerlendirmesini yapar.

Romanın en canlı taraflarından biri Kırım Giray Han'ın Rus Ukranyası'na yaptığı seferi anlatan kısımdır. Çokum'un hayal gücüyle birlikte; tarihe ve Baron de Tott'un hatıralarına¹⁴ da dayanarak yaptığı bu savaş tasvirleri, romana destanî bir boyut verir. Kırım Giray ikinci defa han oluşunda, Ukranya'ya sefer yapacağına dair Osmanlı padişahına söz verir. Böylece Osmanlı'nın Kaynarca Antlaşması ile bitecek uzun savaşının başlangıç safhasına, Kırım Giray da katılmış olur. Dinyeper'in sağ cenahı Lehistan elindedir, sol tarafı ise Rusların. Dinyeper'in sol cenahını geçecek, Rusları tedip edecektir. Hanın endişesi Lehlilere zarar verilmesidir. Yazar yine Tefek Hanım'ın gözüyle ordunun Kavuşan'dan savaşa yürümesini anlatır. "Ordu birlikleri cetvelle çizilmiş gibi düzen içinde sıralanmış olup ne sınırı ne sonu belliydi bu manzaranın." (s. 427) Ordunun önünde han vardır. Sağ ve sollarında veliahtların kuvvetleri yer alır. Üç koldan ayrı istikametlerde yol alıp nihayet belli bir yerde buluşacaklardır. Veliahtların ordusu, sağ ve soldan gelebilecek tehlikeleri önleyerek hanın doğrudan Ukranya'ya girebilmesine destek olacaktır. Süt anne de Baserabyadaki Kavuşan'a hanın yanına gitmeye, ordu erkânını razı eder. Romanda anlatıcılardan biri olan Tefek Hanım saray olaylarının görgü şahidi olduğu gibi, tarihî savaşın da görgü şahidi olur. Romanda bir kahraman olarak görünen Baron de Tott'a Han, savaşa ya da bayrama gitmenin kendisi için aynı şey olduğunu söyler. (s. 426) Han baronu Hotin'e sığınmış soylu Leh beylerine duyuru için yollar. Harita önünde meşveret konularından biri, buz tutmuş nehirler üzerinden nasıl-nereden geçecekleridir. Bug nehri üstünden ilk önce han geçer. "tarafın hedefi olmamak için atının üstünden karnına doğru yan yatıp hayvanı sürmeyi nasıl başarıyorsa, buz üstünden geçmenin inceliklerini de bellemişti. (...) Suyun ve donmuş nehrin dilini, ne zaman taşacağını, ne zaman diş gıcırdatacağını, ne zaman incelik kırılacağını sezebilecekti insanoğlu. Doğanın uysal yanı, şefkati ve öfkесinin ölçüleri iyi bilinmeliydi bir kumandan tarafından." (s. 431) Baron, hanın ayak başparmağındaki iltihabı patlatarak onu rahatlatır. Han askerlerine hitabında, savaşın bilgi, akıl, oyun oluşturmak olduğunu tekrarlar. Buza karşı mücadelede aklın kestiği ölçülerde hareket etmesi gerektiğini söyler. İnsana benzettiği ordusunu yedi kola böler, akıncı birliklerini öne sürer. Öncü akıncılar cesur, yaman adamlardan seçilir. Gövde asıl ordudur. O, bütünlüğünü korudukça düşman, onun kuvvetini anlayamaz. Düşmana son darbeyi vurmak için gönüllü akıncıları geriden izleyip kollamak vazifesi, bu ana gövdeye düşer. Gövde yavaş hareket ederse akıncılara yetişemeyeceklerdir. En yakınlardan itibaren ordu Kırım Giray'a itaat eder. Bu harekette serdengeçti Osmanlı Türkleri, Kırım Tatar akıncılarını izler. Kırım Giray, Osmanlı sipahilerinin akıncıların arasına katılmasını istemez. Onlara padişahın gönderdiği adamlar olmaları sebebiyle katlanmaya çalışır. Osmanlı serdengeçtilerine güvenir, sipahilerine güvenmez,

14 Baron de Tott, *Türklere ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Tercüman 1001 temel eser yayınları, s. 121-235. Yazar, Baron de Tott'un hatıralarında kısa-kesif verdiği savaş tasvirlerini sanatkârane bir şekilde bürüyerek vermiştir.

şımartılmış bulur.¹⁵ Balta şehrini yağmada perişan etmişlerdir. (s. 435) “Yağmur bozkır karlarını balçığa dönüştürür.” (s. 440). Bu, onların erken seferberlik hareketine çıkmalarına yol açmıştır. Kırım Giray ölümden korkmaz. “Ölüm kesse yolumuzu ancak ona teslim oluruz, yad yabancıya değil” der. “Ölüm bize düşmandan daha tanıdıktır, zira yazılmış ve emredilmiş bir haldir, karşı durulmaz asla” (s. 442).

Baron de Tott'un hatıralarında da anlattığı gibi¹⁶ Kırım Giray romanda, beyleri ve ordusunu teşvik için bir öncü gibi hareket eder. Sonbahar Yelesi isimli atına biner. Şalını çenesinin altına çeker. Atını zora karşı süreceğini, kendisiyle gelmeyenin buza yenilip korkakça öleceğini söyler. Kafile kendisine katılır. Rüzgâr duvarlarıyla göğüs göğüse çarpışarak yol alırlar. Ancak işler her zaman böyle yolunda ve hakkaniyetli yürümektedir. Sultan ve mirzalar Acamka civarında bir köyün manastırını istemeden tutuşturur ve oraya sığınan halk içinde ölür. Sadrazamın gönderdiği sipahiler de baş keserler. Han beylerine, mirzalarına, serdengeçtilere, sipahilere hitap eder. Töresinde baş kesmek yoktur, Rus tutsaklara eziyet edilmeyecektir. Stratejik açıdan önemli olan Saint Elizabeth kalesi yakınlarına varırlar. Ordu yorulmuş, tükenmiştir. Giray üç yüz gözü pek gönüllü seçilmesine karar verir. Kırım Giray'ın herkesçe ustalıklı bir savaş taktiği olarak övdüğü oyun başarıyla sonuçlanır. Öncüler kaleden tutsak, yiyecek, yakacak malzemelerle döner. Ormanlık bir kasabanın yakınlarında han, keşfe çıkmak ister. Adamları da peşinden gelir. Birkaç Rus ile karşılaşır ve vuruşurlar. Nara atmalarla, düşmanı az olan çok olanın yardıma gelmesiyle klasik bir vuruşmadır bu. Han ve Kırımlılar kazanır. Savaş da Kırımlıların lehine sonuçlanır. “Kırım ordusu Rusya'nın güneyini hırpalamış, onun başarılı akınları, onun açtığı yollardan Osmanlı kuvvetleri Özi ve Turla nehirlerinden geçerek ilerlemeye başlamış, neredeyse Petersburg'da ihtilal olacaktı” (s. 455).

Bu başarılarından sonra Kırım Giray ve ordusu Bender şehrine girer. İki taraf top atışlarıyla birbirini selamlar. Hanın ordusunun ihtişamını yazar anlatır: “Sanki bütün Kırım Hanlığı'nın toprakları, bütün bir Rumeli yürüyor gibi. Ve sanki o buz tutmuş nehirler erimiş, benliğine kavuşmuş da Tuna, Prut, Turla, Özi, Aksu, İngül hep beraber akıyorlardı” (s. 451). Bender'de zafer, büyük bayram hâlinde ziyafetler, havai fişekler ile kutlanır. Ordu sonra Baserabyadaki Kavuşan'a döner. Hanın sadık müzisyenleri gelir. Onları gördüğünde, karlı seferlerde hatırladığı gibi Dilara aklına gelir. Çıgan havası, ağır, lirik bir parça, arkadan oynak hava barış geldiğini haber verir. Tuvuş Bey ve diğer subaylarla savaşın bir değerlendirmesini yapar. Han çok yorulmuştur. Kabuller, tebrikler, ziyafetler ile bir an olsun dinlenememiştir. Halka eliyle yemek de dağıtan han bitkinleşir ve ateşi çıkar. Han, Osmanlı'nın Kırım olmadan yukarılarda tutunmasının mümkün olmadığını bilir. Katerina'nın Kırım'a girmesi önüne set çekecek tek kişinin kendisi olduğunu söyler. Hotin'e Osmanlı sadrazamı değil orayı avucunun içi gibi tanıyan Kırımlıların gitmesini ister. Bunlar ölümünden önceki son düşünceleridir.¹⁷ Son seferi sırasında Osmanlı ordusu ile

15 Sipahiler hakkında Baron de Tott'un hatıralarında da olumsuz hususlar vardır. Bir kısmı tumar sahibi olabilmek için Müslüman olduklarını açıklarlar. (*Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, s. 197)

16 *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, s. 204-205.

17 *Cevdet Tarihi*'nin başlarında, bu sefer hakkında ve Kırım Giray hakkında olumlu hükümler vardır. Muhsinzade

Kırım ordusu her zaman uyum içinde bulunmamıştı. Bu da iki ülkenin giderek birbirinden uzak düşeceğinin işaretidir.

Sonuç

Sevinç Çokum, tarihî eserlerinde Türk tarihinin birkaç dönüm noktasını ele almıştır. Rumeli'nin elden çıkmasıyla ona takaddüm eden Türklere yönelik tedhiş yılları, Türklerin kanayan bir yarası olmuştur. İlk romanı *Bizim Diyar* bu duygular etrafında yazılmıştır. Kırımlıların 18., 19. ve 20. yüzyıllarda başına gelenler, tarihe acı boyutlar ekleyen insanlık dramlarıdır. İstiklâl Savaşı'nı anlattığı *Ağustos Başağı*'na iyimserlik hâkimdir. *Lacivert Taşı*'nda konu geçmişte cereyan etmesine rağmen, tarih sonlara doğru önem kazanır. Eserde kervanların olması, romana eski zamana has özellik katar. Yazar, tarihin sesini mekânla da vermek istediğinden, medreselerden, oradaki eğitim-öğrenimden bahseder. *Hilâl Görününce* hakkında, “araştırmayı, incelemeyi seviyorum. Kaybettiğimiz topraklarda bu romanlar vasıtasıyla dolaştığımı hayal etmek güzel bir duygu.” der.¹⁸ Yazar, ailesinden duyduklarını hayalleriyle birleştirdiği gibi bol miktarda araştırma yapmıştır. İkinci Kırım hikâyeli romanında, *Ağustos Başağı*'nda, *Lacivert Taşı*'nda yazarın Kırım, Söğüt, Siirt taraflarını ziyaretlerinin intibaları açıktır. Özellikle *Ağustos Başağı*'nda İstiklâl Savaşı'nın bakiyesi gazilerle konuşmuş, hikâyelerini dinlemiştir. Çeşitli tarihler, edebî eserler, hatıralar, folklor malzemeleri faydalandığı eserlerdir. *Hilâl Görününce*'de, *Gözyaşı Çeşmesi*'nde yer alan edebî metinler, yazarın başvuru kaynaklarının çokluğunu gösterir.

Yazar, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı* gibi romanlarında yeni teknikler dener ve üst kurmaca-çekirdek metin karkasından faydalanırken, romanın nasıl yazıldığına dair ifadeler kullanır. Romanlarında tarihi hem fikirden yola çıkarak ele alır, hem de roman sanatının temeli olan ayrıntıları işlemekle¹⁹ romanlarını dokur. Romanlarında fikir, değişik tarihlerdeki ve coğrafyalardaki Türk dramını canlandırmak arzusundan çıkar. Tarihî atmosferi vermeye çalıştığı ayrıntılar, eserlere tarihî olduğu kadar, bugün de geçerli olmaları açısından güncel bir boyut

Mehmet Paşa isimli sadrazam, sınırları gerektiği gibi istihkâm edip Rusya'ya harp açmayı ertelemeyi isterse de devletin ileri gelenleri sadrazamı III. Mustafa'nın gözünden düşürürler. 1768'de Rusya üzerine harp ilan edip “cism-i devlete bir büyük yara açtılar. Nizamsız asker muallim ve muntazam askere mukavemet edemediğinden Ordu-yu Hümayunda za'f ü perişani suretleri nümâyan olur. Kırım Giray Han, Rusya memâlikini nehb ü garet etmiş ve beri taraftan dahi asakir-i İslamiye'den birazı Özi Suyu'nu geçerek Rusya'yı haylice sıkıştırmış ve sonra serdar-ı ekrem ordusu dahi Hotin tarafına gelerek ve Turla üzerine cısr inşasıyla asker imrar ederek ilerlemeğe başlamış idi. Ve hatta bu havadis Petersburg'da îras-ı hevl ü dehşet ederek az kalmıştı ki sebeb-i ihtilal olayazdı. Lakin Kırım Giray Han vefat edip halefi ise gevşekçe olmakla anın yerini tutamadığından ve o sene mevsimin gayrı olarak nehirler çuş u huruşa gelip asakir-i İslamiyeyi birkaç kısıma tefrik ve mühimmatı telef ettiğinden Rusyalular bu halden istifade ederek asakir-i İslamiye'yi Tuna'ya doğru bir hayli takip etmişlerdir. (...) Hele Kırım Giray'ın vefatından Rusyalular hayli istifade etmişlerdir.” (Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: 2013, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 87-88) Tarihte birkaç satırla geçen bu olay, Sevinç Çokum'un romanında sayfalar boyunca devam eder.

18 “Sevinç Çokum'la “Hilâl Görününce” Üzerine Bir Konuşma, Konuşan: Servet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, nu. 128, Haziran 1984.

19 İnci Enginün Sevinç Çokum'da ayrıntıların nitelik-nicelik bakımından önemli yer tuttuğunu “Sevinç Çokum'da Ayrıntıların Önemi” isimli bildirisinde belirtmiştir. (İstanbul, Türk Yazarlar Birliği Sevinç Çokum Oturumu, 14 Aralık 2018)

katar. Yazar gelenekler, iyilikler, aşk, aile sevgisi gibi konuları somut maddi kültürün unsurlarıyla birleştirir. Ancak onun, konusu Kırım'da, Rumeli'de, Söğüt'te geçen tarihî romanları ile konusu İstanbul'da yahut Avustralya'da güncel hayatta geçen romanları arasında, ayrıntıları ince ince işlemek bakımından büyük bir fark yoktur. Günlük hayat nasıl yansiyorsa tarih de ayrıntıyla öyle yansır. Eserlerin zevkle okunmasında, ayrıntıları bütüne bağlamasının rolü vardır.

Yazılış itibariyle konular-fikir geçmiş zamandan alınır. Yazar o geçmiş içindeki geleceğe de yer verir. Gelecek *Hilâl Görününce*'de parlak gösterilerek eser biter. *Ağustos Başağı*'nda savaştan sonraki gelecek düşünüldüğünde, "büyüklerimiz bilgilidir ama milletin de irfanı vardır. İnşallah o irfana başvurulur (s. 412) denilir. Yazar *Bizim Diyar*'da, *Hilâl Görününce*'de kahramanlarını eserin fikir yapısını oluşturan belli düşüncelerin temsilcisi olarak canlandırır. Sohbetler, münakaşalar, davranışlarla bu temsilcilik kendini belli eder. Böylece çoğulculuğa baş vurmuş olur. Geleneklere, geçmişin değerlerine bağlanmaya olumlu bakar. *Ağustos Başağı*'nda İstiklâl Savaşı, komutanlarla sıkı bir beraberlikle bir halk hareketi olarak yorumlanır. Bu halk kendi değerlerine, özellikle tarihine çok bağlıdır. İstiklal Savaşı için Söğüt'ü seçmesi de kanaatimce bundan dolayıdır. "Söğüt" kelimesi tarihî çağrışımlar uyandırır. Son tarihî eserin *Kırım'da Son Düğün* adını taşıması, Kırım Giray'ın ölümüyle ülkenin Ruslar'ın eline geçeceğinin işaretidir. Son mutlu olayların, Kırım Giray'ın hanlığı sırasında olduğu izlenimini uyandırır.

Yazar metinlerinde, tarih duygusunu vermek için mahalli dilden kelimeler kullanır. Lacivert *Taşı*'nda zaman zaman *Çerçi* Türkçesiyle bazı sözlerin geçmesi, arkaik bir dil kullanılması, yazarın eski atmosferi ve eskiyi kafamızda canlandırmak istemesinden dolayıdır.

Kaynaklar

- Argunşah Hülya, "Rumeli'nin Anası Gülsüm Ana / Beylerin Beyi: Ali Bey", *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları, s. 455-468.
- "Sevinç Çokum'un Kırım Romanı: *Hilâl Görününce*, *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları s. 469-472.
- "Ağustos Başağı", *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları s. 473-478.
- Bakhtin Mikhail, *Karnaval'dan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çeviren: Cem Soydemir, Hazırlayan: Sibel İrzık, İstanbul, 2001, Ayrıntı Yayınları.
- Beyatlı Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, İstanbul: 1966, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.1, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: 2016, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çokum Sevinç: *Bizim Diyar*, İstanbul: 2011, Kapı Yayınları, 280 s.
- Hilâl Görününce*, İstanbul: 1985, Cönk Yayınları, 333 s.
- Ağustos Başağı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 445 s.
- Lacivert Taşı*, İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 373 s.
- Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün, İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 464 s.
- Enginün İnci: "Hilâl Görününce", *Erdem*, C. 2/6, Şubat 1987.
- İnalçık Halil, "Kırım Hanlığı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2002, s. 450-458.

- Kabaklı Servet, “Sevinç Çokum’la ‘Hilâl Görününce’ Üzerine Bir Konuşma, *Türk Edebiyatı*, nu. 128, Haziran 1984.
- Kaplan Mehmet, “Bahçesaray Çeşmesi”, *Türk Kültürü*, nu. 223-224, Kasım-Aralık 1981, s. 89-101. (Şükrü Elçin hakkında)
- Tott (Baron de), *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Çeviren: Mehmet Reşat Uzmen, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eserleri, 323 s.

TOPRAĞIN VATAN COĞRAFYASINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE EFSANELERİN ROLÜ: İSTANBUL ÖRNEĞİ*

THE ROLE OF MYTHS IN TURNING SOIL INTO HOMELAND: THE CASE OF
ISTANBUL

Nursel UYANIKER**

Öz

Efsane en kısa tanımıyla, halkın muhayyilesindeki gerçeklik olarak; temelde gerçek bir olayın zamanla unutulması zihinlerde kalmış ve yan olaylarla zenginleştirilmiş halidir. Kişi, olay ve yer hakkında anlatılan efsanelerin işlevleri arasında, milletlerin sözlü tarihi bağlamında, bir yere manevî ruh ve mana kazandırılması bulunmaktadır. Bu bağlamda toprağın vatan coğrafyası haline getirilmesinde efsanelerin rolü ve önemi büyüktür.

Bu çalışmada efsanelerin, toprağın vatan coğrafyasına dönüştürülmesindeki rolü İstanbul efsaneleri kapsamında ele alınacaktır. Medeniyetler beşiği olan İstanbul şehri, sahip olduğu otuz dokuz ilçesiyle kuruluş efsaneleri bakımından oldukça geniş malzemeyi içeren bir metropoldür. Şehrin kurulması, Türkleştirilmesi ve vatan toprağı haline getirilmesinde efsaneler, milli kimliği inşa eden önemli birer yapı taşı olmuşlardır. Bu çalışmanın amacı, efsanenin işlevleri arasında milli kimlik inşasının yeri ve önemini açıklamaktır. Çalışmada İstanbul efsaneleri üzerine yapılmış olan lisansüstü tezler taranarak efsaneler, milli kimlik ve yer sorunsalı bağlamında ele alınmıştır. Böylece günümüzde toplum arasında, “batıl itikat, boş söz, saçma sapan lakırdı” anlamlarına gelecek şekilde kullanılan, ilmî çalışmalar gözüyle bakılmayan ve yarı inanmalar olarak görülen efsanelerin milli kimlik ve milli kültür bakımından ne kadar önemli işlevlere sahip olduğu, geleceğin inşasındaki yeri ve öneminin ciddiyeti üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda efsanelerin hem insan psikolojisindeki yeri, hem de toplumların bilinçaltında bir yerin kutsal vatan toprağı haline getirmesindeki işlevleri açıklanmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî kimlik, bellek coğrafyası, efsane, İstanbul efsaneleri.

Abstract

Legend of the short definition, as the reality of people's imagination; I have stayed basically forgotten over time in the state of mind is enriched with real events and adverse events. People, events and the functions of the legends told about the place, in the context of oral history of the nation, there is a place to gain spiritual soul or meaning. In this context, soil, geography homeland into the role and importance of myth is great.

* Bu makale, 13-15 Ekim 2017 tarihinde Sivas'ta yapılan “Halk Kültüründe Toprak” Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı
(nuyaniker@marmara.edu.tr) ORCID ID: 0000-0002-7204-7145

In this study, the legend, the role of land converted to soil geography, Istanbul will be dealt with legends. The city of Istanbul is the cradle of civilizations, is a metropolis containing material is quite extensive in terms of the thirty nine counties with the establishment of legends. The establishment of the city, the native soil into the Turkified and legends, which have been a major build national identity construction. The purpose of this study, the construction of national identity among the functions of myth is to explain the role and importance. Graduate theses Istanbul is built on legends legends scanned in the study were discussed in the context of national identity and the problematic place. Thus, in today's society, "the superstitious creeds, empty talk, nonsense was lak" means to use as future scientific studies do not look through the eyes and in terms of national identity and national culture of myths seen as believe half of what up to have important functions, its place in building the future and the seriousness of the importance of It emphasized. In this context, the legends, and its place in human psychology, as well as making a lot of functions in the sacred soil of the homeland is explained in the subconscious of society.

Keywords: National identity, memory geography, myth, Istanbul myths.

Giriş

Toprak üzerinde yaşanan, bir milletin maddî ve manevî değerler bütünü bünyesinde barındıran kara parçasıdır. Bu kara parçası zamanla vatanlaştırılır ve böylece milletler oluşur. Milliyet fikri, vatanın doğuşuyla başlar¹. Toprağı, vatan coğrafyasına dönüştüren etkenler, bireysel ve toplumsal hafızalardır. Bunun yanında sözlü kültür, yazılı kültür, güzel sanatlar ve mimari eserler de toprağı vatanlaştıran âmillerdendir. Bunlar sayesinde topluluğun, vatani üzerindeki hakları korunur. Sözlü kültür, halk anlatılarının gelecek nesillere aktarılmasını ve yaşatılmasını sağlarken; yazılı kültür, kültürün belgelendirilmesi sayesinde unutulmamasını temin eder. Toplulukların hafızası, özellikle yazılı kültürün etkisi ile başta tarih bilimi olmak üzere diğer bilimlerin katkısıyla sağlamlaştırılır. Güzel sanatlar ve mimari eserler ise, milletlerin tapu senetleridir.

Türk milletini birleştiren bağlar çok çeşitli, köklü ve güçlüdür. Her karışı birlikte savunulmuş ve savunulacak olan "bölünmez ortak vatan" unsuru, Türk milliyetçiliği açısından son derece önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk sınırları belli, somut ve bölünmez vatan anlayışın vurgulamaktadır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında somut bir vatana bağlılık düşüncesi önceliklidir².

Vatan toprağının devamlılığı, bir ağacın toprak altındaki kökleri gibi, toprak üzerindeki dallarını da gerekli kılar. Halk anlatılarından olan mitler, vatan coğrafyası üzerindeki ağacın toprak altındaki köklerini; efsaneler ise toprak üzerindeki ağacın kendisini ve göğe uzanan dallarını oluşturur. Bu makalede efsanenin, saçma sapan – boş söz, lakırdı, bâtil itikat anlamlarından kurtularak, bellek coğrafyasının oluşmasındaki rolü ve önemi ele alınacaktır. Bu bağlamda lisansüstü tezler ile basılmış ve yayınlanmış çalışmaların İstanbul konulu olanları taranarak efsane ve bellek coğrafyası kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın konusu yer

1 Remzi Oğuz ARIK, *Coğrafyadan Vatana*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 13.

2 Turhan FEYZİOĞLU, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (3. Baskı), Ankara 1987, s. 80.

adları bağlamında geliştirilip incelenirse psiko-sosyal kimlik açısından efsanelerin geçmişi ve geleceği nasıl ele alıp yön verdiği net bir şekilde gözler önüne serilecektir.

Terim Olarak “Bireysel Kimlik”, “Kollektif/Toplumsal Kimlik” ve “Bellek Coğrafyası”

Kimlik kavramı özünde kültür, sosyal yaşam, gelenek ve görenekler, tutum, algı, inanç sistemi ve kişilerin tanıma yapıları gibi önemli anlamları içeren, temeli sağlam, kalıcı ve sembolik yargılara dayanan bir içerik taşıyan ve gerek bireysel gerekse toplumsal niteliği ile tekil veya çoğul kavram içerebilen tanımlı bir olgudur³. Bireysel kimlik; kişiyi ötekilerden ayırmak için kurumlarca verilmiş olan ile kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlarca oluşturulan psiko-sosyal ilişkiler ağıdır⁴. Çok sayıda kişisel kimliği birleştirerek tamamlayıcı bir sistemi oluşturan kollektif / toplumsal kimlik ise; bir millete ait etnik, dinî, fiziksel, töresel, yaşantısal-iletişimsel unsurları içinde barındıran, zamanla değişebilen anlam ve değerler bütünüdür.

Vatan-Millet mefhumu, somut bir gerçek üzerine bina edilir. Bu somut gerçek ise mekândır. Mekânlar, geçmişi somutlaştıran ve kimlik kurucu işlevlere sahip olan bellek coğrafyasıdır. Bellek mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir. Bu uçsuz bucaksız alanı ayrıntısıyla incelemek söz konusu değildir; çünkü bu alana hem ölümler kültürü, hem gittikçe daha da büyüyen ortak malın bütünü, hem de geçmişin kullanımını belirleyen bütün unsurlar dâhildir. Bunlar tarihin tarihidir, tarih bunlarla oluşur⁵.

Bellek Coğrafyası Olarak İstanbul ve Efsaneleri

Vatan coğrafyası, üzerinde yaşayan milletin kanını akıttığı kutsanmış bir mekândır. Bu coğrafya içinde İstanbul ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Efsanelerde mekân olarak kutsanan İstanbul, geçmiş, günümüz ve gelecek arasında bağ kurarak hatırlatma işlevini yerine getiren bir bellek mekânıdır. Burada kutsalın tezahürü, mutlak bir sabit noktayı, bir “merkez”i ifşa etmektedir⁶. Bu merkez İstanbul’dur ve burası Türk-İslâm dünyası için yeni bir çağın başlangıcını müjdeleyen, içselleştirilmiş önemli kutsal mekânlardandır.

Kültürel simgeler deposu olan İstanbul’da en eski kuruluş yeri olan tarihi yarımadadan başlayarak, surlar, sütunlar, kuleler, saraylar, dönüştürülen ve/veya yeniden imar edilen mimârî yapılar, sokaklar, anıtlar, mezarlıklar bellek mekânlarıdır. Konuyu sadece kuru bir mekân olarak ele almak yerine, efsanelerin oluşturduğu anlatılar sonucunda meydana gelen hafızayı ve manevî ruhu anlamak daha yerinde olacaktır. Nitekim kollektif / toplumsal belleğin en önemli

3 Süleyman YILDIZ, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Millî Folklor Dergisi*, Ankara 2007, Y:19, S:74, s. 15-16.

4 Jan ASSMANN, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev.: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 39.

5 Pierre NORA, *Hafıza Mekânları*, (Çev.: Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 10.

6 Mircea ELIADE, *Kutsal ve Dindışı*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 2.

taşıyıcılarından birisi olan efsaneler, mekânlara millî devletin damgasını vurmakta ve böylece millî kültürü gelecek nesillere taşıyarak devamlılığını sağlamaktadırlar.

Millî devletlerin kuruluş süreçlerinde millet olarak bir topluluk bilincinin, ortak bir geçmiş tasavvurunun yerleştirilmesine çalışılırken; dilin yeni isimleri de sokak adlarında kendisini göstermiştir. Mekânın isimlendirmesi meselesi, başlangıçta bütün çağrışımlarıyla kendiliğinden gelişmiş, doğal ve kültürel olanın içinde oluşmuş, dil ile birlikte değişmiş, bir tür söz olarak saklanmış ve aktarılmıştır. Böylece mekâna ilişkin belleğin, çevreye ve geleceğe taşınması sağlanmıştır⁷. Örneğin Bizans döneminde Kozmidion bölgesi olarak bilinen ve fetihten sonra Eyüp beldesi adını alan semt, Hz. Muhammed'in anne tarafından akrabası olan, ehl-i bey'ten birisi olması dolayısıyla övülen ve Arapların Konstantiniyye seferine katılan Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin adı dolayısıyla isimlendirilmiştir. Eyüp; Fatih, Galata gibi semtlerle birlikte, ilk imar edilen ilçelerden birisi olmuştur. Bu bağlamda Eyüp Sultan efsaneleri, oluşturulmak istenen yeni kimlik için sahiplendirme işlevini üstlenmektedir⁸.

İstanbul'un diğer bir bellek mekânı Galata semtidir. Bu semte, Yunanca süt anlamına gelen "Gala" kelimesinden mühlhem olarak Galata denmiştir. Başka bir rivayete göre ise, Galata isminin buraya yerleşmiş olan Galatlar isimli kavimden kaynaklandığı ileri sürülür⁹. Bu semtin adı, 1960'larda Kıbrıs olaylarına bir tepki olarak değiştirilen diğer Rumca isimler gibi değiştirilmiştir. O zamana kadar sadece meydan adı ile sınırlı olan Karaköy, bütün bölgeyi kapsar hale getirilmiş ve Galata bir semt adı olarak adreslerden silinmiştir. Ancak Galata Kulesi ve Galatasaray'a uygun isimler bulunamadığı için eski isimleriyle günümüze kadar gelebilmişlerdir¹⁰. Galata'nın ad alması ile ilgili anlatılar, böylece son kertede millileştirilmiştir.

Bilâd-ı Selâse'nin üçüncü beldesi olan Üsküdar semtinin bilinen ilk ismi Hrisopolis'tir. "Altın şehir" anlamına gelen Hrisopolis'den sonra semt, efsaneye göre; Üskutarı adındaki askerî ordu nedeniyle "Skutarı" adını almıştır. Bizans devrinde kullanılan Skutarı ismi, söyleyiş şeklinin değiştirilmesiyle Üsküdar olmuştur¹¹. 17. Yüzyılda Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı "Seyahatnâme" ile Mütercim Asım tarafından Türkçeye tercüme edilen Burhan-ı Kat'ı'da Üsküdar adı, Osmanlı Devleti dönemindeki sosyal kullanımına göre yeniden anlamlandırılarak değiştirilmiş ve isime mana kazandırılmıştır.

İstanbul'un en önemli bellek mekânlarından birisi de tarihi yarımada'daki Ayasofya'dır. Bizans döneminden kalma bu kilise, İstanbul'un fethinden üç gün sonra camiye çevrilmiş ve yeni ilavelerle değiştirilmiştir. Ayasofya'nın bilinen resmi tarihinden daha çok anlatılabilen efsaneleri bulunmaktadır. Bunlar arasında "Terleyen Direk" adını taşıyan efsanede; Hızır'ın

7 M.ÖZKAN – A.C. YOLOĞLU, "Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği", *Planlama Dergisi*, Kare Yayıncılık, İstanbul 2005, S.34, s. 54.

8 Nursel UYANIKER, *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. III.

9 Orhan TÜRKER, *Galata'dan Karaköy'e Bir Liman Hikâyesi*, Sel Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.

10 Orhan TÜRKER, *a.g.e.*, s. 11.

11 Niyazi Ahmet BANOĞLU, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Yayınları, İstanbul 2014, s. 66-67.

parmağını sokup kiliseyi bulunduğu yerden kibleye doğru döndürmek suretiyle camiye çevirdiği anlatılmıştır. Böylece mabedin dönüştürülmesi olayı Müslüman-Türklerce kutsallaştırılmıştır. Yapının kutsal ve milli kimlik kazanmasında önemli rol oynayan diğer önemli efsanesi ise “Hz. Muhammed’in Tükürüğü”dür. Pek çok deprem gören ve yıkılma tehlikesi geçiren Ayasofya’nın büyük kubbesinin Peygamber tükürüğü ile tutturulmasına dair anlatı, Türklerin bu efsane sayesinde binanın bekasını sağlamış olduklarını düşündürmektedir.

Eski adı, “Diplokiyon” (Çifte sütun) yahut “Zogokiyon” (Birleşik sütun) olan Beşiktaş’ın, fetihten önce boş arsa şeklinde bir mesire yeri olduğu belirtilmektedir¹². Beşiktaş ismi efsaneye göre Bizans’tan kalma sütunların üzerinde bazı beşik resimlerinin görülmesinden dolayı, “Beşikli Taş” daha sonra da “Beşiktaş” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Başka bir anlatıda ise; Yaşka adındaki bir rahibin burada yaptırdığı kilisede bulunan Hz. İsa’nın vafit edildiği taş beşik dolayısıyla ilçeye önce “Taşlı Beşik” daha sonra da “Beşiktaş” adı verilmiştir. Beşiktaş ismi ile ilçe yeniden kurulmuştur.

Bizans döneminde “Yoros/Yorus Dağı” olarak bilinen Beykoz tepesinde bugün Yuşa türbesi olarak bilinen bir mezar bulunmaktadır. Burası Romalıların “Herakliyüs’ün yatağı” olarak adlandırdığı, Bizans İmparatoru Justinianus tarafından yeniden yaptırılan Aya Pantaleon Kilisesi’nin bir zamanlar bulunduğu yerdir¹³. Bugün Müslüman-Türklerce Yuşa Peygamber olarak bilinen bu mezarın, Filistin’de yaşamış, ölmüş ve o topraklara gömülmüş peygamberle alakası olmamasına rağmen efsanelerde bu şekilde adlandırılması, şehrin İslamlaşmasını ve Türkleştirilmesini sağlamıştır.

İki farklı inancın ve milliyetin buluştuğu bir başka bellek mekânı da, Büyükkada’daki Aya Yorgi tepesidir. Hristiyanlar tarafından “Saint George”, “Ayios Yeorgius”, Adalı Rumlar tarafından ise “Kudunas” olarak adlandırılan Büyükkada’daki manastır ve kilise; Türkler tarafından da “Aya Yorgi Tepesi” olarak bilinmektedir. Ayios Yeorgius’un Yortu günü 23 Nisan’dır. Bu tarihte Hristiyanlar, Aya Yorgi’nin Tanrı’ya kavuşmasını doğum günü olarak kutlarlarken; Türkler ise baharın gelişini kutlamaktadırlar. Büyükkada / Aya Yorgi’deki kültürel zenginliğin en önemli sebeplerinden birisi bu bölgenin dinler coğrafyası olmasından ileri gelmektedir¹⁴. Türkler tarafından Aya Yorgi tepesine çıkan ve baharı müjdeleyen Hızır hakkında anlatılan efsaneler, burada da toprağı vatan coğrafyasına dönüştürmüştür.

Efsaneler yoluyla İstanbul Türk ve Müslüman kimliği kazanmış vatan yeniden imar edilmiştir. Kutsal topraklardan birisi olan İstanbul’un bellek coğrafyası olarak kimliğini devam ettirmesi ve toprağın korunması efsanelerin en ciddi işlevi ve meselesidir. İstanbul’un önemi ile ilgili anlatılan ve “Fatih’in Bedduası” adını taşıyan efsanede günümüze dair önemli uyarılarda bulunulmuştur. Bu efsaneye göre; Fatih, gelecekte haber veren bir Bizans keşişine İstanbul’un Osmanlı toprağı

12 Niyazi Ahmet BANOĞLU, *a.g.e.*, s. 171.

13 Kadircan KAFLI, “Yuşa Tepesi”, *Yeni Sabah Gazetesi*, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, 1952.

14 Nursel UYANIKER, “Dinler Coğrafyası Bağlamında Büyükkada / Aya Yorgi (Ayios Yeorgius) Yortu Günü ve Kutlamaları”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları (UHIVE) Dergisi*, İstanbul 2016, S. 11, s. 1.

olmaktan çıkıp çıkmayacağını sormuştur. Keşif bu soruya; savaş ile elden çıkmayacağını fakat zamanın birinde Türklerin elindeki mal ve mülkün, yavaş yavaş başkalarının eline geçeceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet ellerini açmış; “İstanbul’da kendi arazisini yabancılara satanlar Allah’ın gazabına uğrasın!” diyerek bedduada bulunmuştur. Bu efsane ile sahiplenilen mekânın, ebediyen Türk kimliğini koruması da amaçlanmıştır.

İstanbul’un fethiyle semt semt dönüştürülen ya da yeniden kurulan şehrin, efsanelerden yola çıkarak şu şekilde adlandırıldığını söylemek mümkündür: Fizikî coğrafya dolayısıyla adlandırılmış olanlar (Defterdarburnu, Dolmabahçe, Kabataş, Haliç vs.), şahıs isimlerini veya lâkaplarını ad alan semtler (Beyoğlu, Cihangir, Eyüp, Vefa, Fatih vs), mimarî yapılar (Ayasofya, Galata, Kariye vs.) sayesinde ad alan semtler, önemli tarihî olaylar neticesinde anılan semtler (Çırağan), meslek gruplarından kalma isimler (Kâğıthâne, Kapalıçarşı-Bezestan vs.) yoluyla adlandırılanlardır.

Değerlendirme ve Sonuç

Otuz dokuz ilçeye sahip olan İstanbul, geçmişi, hâlihazırdaki durumu ve gelecekte oynayacağı rolle milletlerin cazibe mekânı olmuştur. Bu sebepten İstanbul’la ilgili pek çok siyasî, kültürel, dinî mücadeleler verilmiş ve verilecektir. Bu bağlamda efsaneler de üzerine düşen görevi yapmakta ve mekânın mücadelesini vermektedirler.

Efsaneler sayesinde İstanbul’un, seçilmiş bir kara parçası olduğunu, bu toprak parçasının statüsünün diğer şehirlerle aynı olmadığını, efsaneler yoluyla bu mekânın kutsallaştırıldığını söylemek mümkündür.

Coğrafi bir mekâna bağlanarak somutlaştırılan vatan kavramı, efsaneler sayesinde millileştirilir ve Türkleştirilir. Toprak artık coğrafyaya ait bir unsur olmaktan çıkmış, insanın kök saldığı ve kimliğini nakşettiği kutsal mekâna dönüştürülmüştür. Efsanelerin, mekânlara ruh yüklemesiyle birlik ve beraberliğin tesisinde üstlendikleri rol dikkate değerdir. İstanbul’da bulunan Bizans tılsımlarının yerini, efsaneler yoluyla Osmanlı’da evliya kabirleri almıştır. Böylece şehrin maddî varlığı gibi, manevî yapısı da el değiştirmiştir.

Toprak, üzerinde kök salan milletin ve bu milleti oluşturan insanların bağlandıkları millî ve manevî değerlerle vatanlaştırılır. Tarihe tanıklık eden mekân, efsaneler sayesinde insana geçmişin hikâyesini anlatarak bugünün sağlam temeller üstünde yükselmesini sağlar. Efsanelerde kehânet (gelecek hakkında varsayımlar) bulunur. Bu sayede düşünce, eyleme dökülmek üzere manevî güç kazanır. Efsane, gerçek olur. Böylece efsanenin hem kurucu ve hem de yıkıcı etkisi bulunmaktadır.

Vatan toprağını ve milletini sevmek Türk milliyetçiliğinin hareket noktasıdır. Bu bağlamda efsanelere, millî bilinci uyandıran, toprağa ruh izafe eden ve millet hafızasını canlı tutan yapı taşları gözüyle bakmak gerekir.

Kaynaklar

- Jan ASSMANN, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev.: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, 345 s.
- Kadircan KAFLI, “Yuşa Tepesi”, *Yeni Sabah Gazetesi*, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, 1952.
- M.ÖZKAN- A.C. YOLOĞLU, “Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği”, *Planlama Dergisi*, Kare Yayıncılık, İstanbul 2005, S.34, ss. 54-60.
- Mircea ELIADE, *Kutsal ve Dindışı*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991, 191 s.
- Niyazi Ahmet BANOĞLU, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Yayınları, İstanbul 2014, 493 s.
- Nursel UYANIKER, *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, XV+396 s.
- Nursel UYANIKER, “Dinler Coğrafyası Bağlamında Büyükkada / Aya Yorgi (Ayios Yeorgius) Yortu Günü ve Kutlamaları”. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları (UHIVE) Dergisi*, İstanbul 2016, S. 11, ss. 1-14.
- Orhan TÜRKER, *Galata'dan Karaköy'e Bir Liman Hikâyesi*, Sel Yayınları, İstanbul 2000, 110 s.
- Pierre NORA, *Hafıza Mekânları*, (Çev.: Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, 263 s.
- Remzi Oğuz ARIK, *Coğrafyadan Vatana*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 236 s.
- Süleyman YILDIZ, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor Dergisi*, Ankara 2007, Y:19, S:74, ss. 9-16.
- Turhan FEYZİOĞLU, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (3. Baskı), Ankara 1987, 112 s.

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETİNİN ANA HATLARI (1945-1950)

THE OUTLINE OF DEMOCRATIC PARTY OPPOSITION IN TRANSITION OF MULTY
PARTY PERIOD (1945-1950)

Engin YETKİN*
Ali KARACA**

Öz

Türkiye’de 1945-1950 yılları arasında üçüncü kez çok-partili siyasal yaşama geçiş denemesi yapılmış ve başarılı olmuştur. Çok partili siyasal yaşama geçişte iç ve dış faktörler kadar CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün de önemli katkıları olmuştur. CHP içinden çıkan milletvekillerinin kurduğu DP, 1947 yılındaki birinci kongresinde Hürriyet Misakı adlı küçük bir programla muhalefetinin ana hatlarını belirlemiştir. Buna göre DP, anayasanın demokratikleştirilmesi, seçim kanununun değiştirilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması üzerine kurulmuş bir muhalefet programı takip etmiştir. Muhalefet ettiği konularda önemli ilerlemeler kaydetmiş olan DP, sadece çok-partili yaşama geçişte önemli bir rol oynamamış aynı zamanda tek parti döneminden kalma otoriter uygulamaların yumuşatılması ve anayasanın demokratikleştirilmesi bakımından da Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışmada DP muhalefetinin ana hatlarına ve CHP üzerinde yaptığı etkilere değinilecek ve dönemin iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokratikleşme yönünde nasıl katkılar yaptığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Dörtlülük Takrir, Hürriyet Misakı, 12 Temmuz Beyannamesi.

Abstract

In Turkey, between the years of 1945-1950, the transition to a multi-party political life was attempted for the third time and became successful. The RPP (Republican People’s Party) leader and President İnönü made important contributions to the transition to multi-party political life along with the internal and external factors. The DP (Democratic Party) founded by the ex-members of the RPP defined the main parts of its opposition with a small program called Freedom Pact in its first congress held in 1947. According to this Pact, the DP followed an opposition program based on the democratization of the constitution, the amendment of the election law, and the separation between presidency and party leadership. The DP made significant progress in the issues that it opposed. It not only played an important role in the transition to multi-party life but also had an important place in Turkish political life in terms of softening the authoritarian practices of the one-party period and democratizing the constitution. This study will touch upon the main points of

---

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi (enginyetkin@gmail.com) ORCID ID: 0000-0003-3858-4446

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (akaraca@marmara.edu.tr)

the DP opposition and its effects on the RPP and it will examine how government-opposition relations of the time contributed to the democratization.

Keywords: Republican People's Party, Democratic Party, The Memorandum of the Four, Freedom Pact, 12 July Declaration.

Giriş

Türkiye'de 1923-1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), iki kısa çok partili deneme dışında, 22 yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetti. Bu iki dönemden ilki 1924-1925 yılları arasındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) deneyimi, diğeri ise 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi idi. 1930 yılından sonra CHP yönetimi 15 yıl boyunca bir daha çok-partili sisteme geçiş denemesi yapmadı. Atatürk'ün liderliğindeki Türk devriminin yerleşmesi ve devletin kurumsal yapısının güçlenmesi gibi nedenlerle tek parti yönetimi bu süre içinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştı. Üstelik Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde (1914-1945) tüm dünyada otoriter-totaliter yönetimlerin yükselişe geçmesi ve bunun Türkiye'ye olan yansımaları etkisini gösterirken CHP yönetimi 1945 yılında Milli Şef İnönü'nün isteği ile Türkiye'de üçüncü kez çok-partili sisteme geçmeyi denedi. Bu çalışmada, öncelikle tek partili yönetimin neden sona erdiği, çok partili yaşama geçişi zorlayan iç ve dış nedenler incelenecek ardından CHP içinden çıkan bir parti olarak DP'nin muhalefetini hangi temeller üzerinde kurduğu ve bunlarda nasıl başarı sağladığı analiz edilecektir.

Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından iç politikada önemli değişimler yaşandı. 1923 yılından beri iki kısa deneme dışında 22 yıldır ülkeyi yöneten bir tek parti vardı ancak bahsi geçen CHP, 1945 yılında üçüncü kez çok-partili sisteme geçmeye denedi. Bunun hem iç hem de dış nedenleri vardı. Öncelikle içeride siyasal denetime rağmen savaş yıllarının etkisinden dolayı toplumsal-ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştı. Savaş boyunca uygulanan katı ekonomi politikalarının halk üzerindeki yıkıcı etkisi; Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, Yol Vergisi gibi uygulanan vergi politikalarının toplumun üzerindeki etkileri; CHP'nin toplum üzerinde oluşturduğu baskı; yönetim kadrolarında keyfi uygulamalara gidilmesi ve işe alımların suiistimale açık olması; askeri bürokrat seçkinlerle zengin toprak sahipleri arasındaki işbirliğinin azalması gibi olgular tek partinin üzerindeki baskıyı artırmıştı.¹ Dolayısıyla savaş sonrasında fark

1 Abdülvahap Akıncı, Sefa Usta, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29), 2015, ss. 41-52, s. 47. Toprak, tek partinin sonunu dört kanunun; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun getirdiğini söylüyor. Bu vergilerin kamu yararına 'el koyma' anlamına gelen savaş hukukunun bir parçası olarak CHP'yi zor durumda bıraktığını ancak hiperenflasyonla karşılaşmamak adına bu vergilerin zorunlu ve 'doğru' olduğunu belirtiyor. Ancak bunun bedelinin halkı karşısına almak ve iktidarı kaybetmek anlamına geldiğinin de farkında olduğunu saptıyor. Dolayısıyla CHP, iktidarı kaybetmek pahasına bu vergilerle toplumsal çöküntünün önünü almış oluyordu. Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu",

edilen toplumsal-ekonomik koşulların değişimi, sınıfsal ayrımı keskinleştirmiş; sınıf farklılığını reddeden halkçılığa rağmen devletçi ekonominin belirli bir zümreyi varsıllaştırması, geniş halk kesiminde tepki yaratmıştı. Bir bakıma Atatürk'ün kalkınma aracı olarak gördüğü devletçilik, onu uygulayan kesimin kar odaklı eğilimleri yüzünden amacından sapmıştı. Devrimler, CHP'yi ele geçiren çıkar odaklı kesimler tarafından manipüle edilmişti. Tüm toplumsal-siyasal güçlerin tek elde toplanması, bir başka deyişle parti-devlet bütünleşmesi, CHP'yi temsil eden sınıfın rakipsiz ve denetimsiz kalmasını ve ülkeye egemen olmasını sağlamıştı. Bu sınıf, devrimleri biçimsel olarak savunmuş ve devrim adına geniş halk kitleleri üzerinde sağlanan siyasal olanaklardan yararlanarak egemenliğini pekiştirmişti.² Dolayısıyla, hem çok-partili yaşama geçiş hem de DP'nin ortaya çıkışı, CHP'nin palazlandığı ancak uygulamaları dolayısıyla CHP'nin ortadan kaldırılmasını isteyen burjuvazi-toprak sahipleri birlikteliğinin iktidarı ele geçirme gayretleri olarak görülebilirdi.³ Eroğul, İnönü'nün tek partili yönetimi terk etmesindeki gerekçeleri, savaş sırasında halkta oluşan hoşnutsuzlukları demokratik yollarla yönlendirme isteği, varlıklı sınıfların artan baskısına yanıt bulma gayretleri, Sovyet tehdidi karşısındaki yalnızlıktan Batı modelini tercih ederek Batı'ya yanaşma hamlesi ve Tanzimat'tan beri devam eden batılılaşma siyasetini sürdürme kaygısı olarak sıralamaktadır.⁴

Dış etkiler ise İkinci Dünya Savaşı'nı liberal demokrasilerin kazanmasıyla yakından ilgiliydi. Türkiye, Tanzimat döneminden itibaren Batıyla yoğun bir ilişki içindeydi; dış gelişmeler, Avrupa'yla olan askeri-siyasal-ekonomik ittifak ya da anlaşmazlıklar, ülkenin siyasal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynuyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki gelişmeler de bu genel eğilimi değiştirmede. Türkiye'nin, Avrupa'nın iki savaş arasındaki totaliter rejimleriyle benzerlik gösteren siyasal kurumları vardı. Örneğin, CHP'nin parti anlayışı, Milli Şef kavramı ve bunun Duçe-Führer ile olan yapısal ilişkisi ve Milli Şefin partinin Değişmez Genel Başkanı olması gibi demokratik ilkelere aykırı uygulamaları vardı.⁵ Belki savaş sırasında bu kurumlar içeride eleştirilmiyor dışarıda ise göze batmıyordu; ancak savaşı liberal demokrasilerin kazanması tüm dengeleri değiştirdi. Özellikle Türkiye'nin savaşın son dönemine kadar Batı ittifakının yanında yer almakta ayak diremesi, imajına ciddi bir zarar vermişti. Türkiye hakkında dış kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşmuştu; dolayısıyla Türkiye, Batı dünyası içinde yer almak istiyorsa demokratik bir düzene geçerek imajını düzeltmek zorundaydı. Ayrıca sürpriz biçimde gerçekleşen Sovyet istekleri ve buna bağlı olarak Sovyetler Birliği karşısında beliren yalnızlık tehlikesi, Türkiye'nin liberal demokrat Batının yanında yer almasını zorlayıcı kılıyordu.

Toplumsal Tarih, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, s. 74-75.

2 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1983. s.257.

3 Yetkin'e göre dış etkenler olmasaydı bile halkın tepkisel birikimi ve burjuvazinin iktidar olabilecek güce erişmiş olması tek parti yönetiminin sonunu getirebilirdi. Çetin Yetkin, *age*, s.258. Eroğlu'na göre, CHP'ye karşı muhalefet iki kaynaktan beslenmişti; birincisi egemen sınıfların iktidar arzusu, diğeri ise halkın uzun süreli tek-parti yönetiminden bıkkınlığı idi. Cem Eroğul, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 86-87.

4 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye* (içinde), Der. Irvin Cemil Schink ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 175-177.

5 Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.235. Ancak belirtmek gerekir ki Türkiye'deki tek parti yönetimi totaliter bir özentide değildi; güçlü bir siyasal iktidar kurma aracı olarak düşünülmüştü.

Dolayısıyla Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmak ya da tarafsız olmak arasında çelişkili ve batı tarafından tepki çeken bir dış politika ve diplomasi yürütmüştü.⁶ Bunlara Sovyet tehditlerinin de eklenmesiyle boğazlar ve doğudaki bazı bölgeler tehlike altına girince Türkiye'nin batı yanında yer alma süreci hızlandı. Liberal demokrasilerin yanında yer alabilmek için Türkiye'nin iç politikada demokratik bir düzene geçmesi zorlayıcı bir görünüm kazanmıştı.⁷ Sonuçta, demokratikleşen uluslararası ortama ek olarak Sovyetlerle yaşanan politik gerilim, Türkiye'nin siyasal yapısında dönüştürücü bir etki yarattı.

Hem içeride hem de dışarıda yaşanan bu gelişmeler, CHP'nin çok-partili yaşama geçiş kararında önemli bir yere sahip oldu. Çok partili sisteme geçişi sağlayacak somut adımlar ise 1945 yılındaki toprak kanunu tartışmaları sırasında atıldı; CHP içindeki bir grup toprak zengini parti içinde muhalefete başladı. *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* tasarısı, 1945 Mayıs ayında mecliste görüşülmeye başlamıştı.⁸ Toprak kanun tasarısının özellikle 17. maddesi çok tartışıldı; madde, toprak sahipleri tarafından sahip oldukları arazi miktarının 50 dönüme indirileceği biçiminde yorumlandı.⁹ Örneğin Adnan Menderes, kanuna, topraksız köylüye toprak dağıtılırken toprak sahibine 50 dönüm arazi bırakılacağını iddia ederek karşı çıktı. Toprak sahibi milletvekilleri kanuna itiraz ederken Isparta milletvekili Kemal Turan, toprak tespiti, dağıtımı ve danıştay onayı gibi zorlukları göstererek kanunun çıkmasının çok zor olduğunu söyledi.¹⁰ Ancak CHP yönetimi toprak reformunda kararlıydı ve *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, 11 Haziran tarihinde

- 6 Türkiye'nin savaş sürecindeki dış politika felsefesinin 'etkin tarafsızlık' (active neutrality) olarak tanımlanan stratejiyle açıklanması gerektiğini belirten Deringil'e göre, Türkiye'nin bu politikası dışarıdan bakıldığında 'kaypak ve ilkesiz' olarak görülebilirdi ancak Ankara'dan bakıldığında savaş, Batı'nın kendi başına açtığı bir beladır ve Türkiye, yakın tarihinde İngiltere ve Fransa'ya dostluk besleyecek deneyimler de yaşamamıştır. Dolayısıyla yangından mal kaçırmayı amaçlamayan bir ülkenin mümkün olduğunca bu ateşten uzak durmaya çalışması en doğal hakkıdır. Savaş sırasındaki Türk dış politikası için bkz. Selim Deringil, "II. Dünya Savaşı ve Türkiye-Hasta Adam'ın Dinç Evlatlara", *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, s. 76-81.
- 7 1930 SCF deneyi, dünyadaki genel siyasal ve ekonomik koşulların yarattığı zorluklarla mücadele etmenin bir aracı olarak da görülebilir, ancak sonrasında otoriter bir tek parti yönetimi başladı ve savaş sonrasında totaliter rejimlerin çöküşü ile yeniden tek parti yönetimine son verildi. Daha önce Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet, dış siyasal koşullara bağlı olarak tarih sahnesinde yerini almıştı ve tek parti yönetiminin kurulup bozulması da bu geleneği devam ettirdi. Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.255. DP Erzurum milletvekili Profesör Rıfki Salim Burçak, Nihat Erim'e girdiği bir polemikte, CHP ve İnönü'nün çok partili yaşama geçişini tartıştı. Burçak, dış baskı konusunda çekimser kalsa da İnönü'nün savaş sonunda ülke ve dünya şartları içinde tek partili idareyi devam ettirmenin mümkün olmadığını gördüğünü söyledi. İnönü, demokrasilerin yanında yer almak için demokratik bir rejime geçmenin zorunluluğunu anlamıştı. Cumhurbaşkanı'na geçtikten sonra demokratik bir idare istemesine savaşın engel olduğunu söyleyenlere katılmayan Burçak, mademki İnönü demokrasi istiyordu neden Atatürk öldükten 1 ay sonra CHP tüzüğünde değişiklik yaparak değişmez genel başkanlık hatta milli şeflik gibi unvanları üzerine aldığını Erim'e sordu. Burçak'a göre İnönü, dış koşulların zorlayıcı nedenlerinden dolayı demokrasiye izin vermişti. Bkz. Rıfki Salim Burçak, "Sayın Erim'e Cevap", *Zafer*, 24 Şubat 1951.
- 8 Tasarı hakkında değerlendirmeler için bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Genişletilmiş 2. Basım, Yurt Yay., Ankara, 1986, s.321; Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985, s. 54.
- 9 17. Maddeye göre köylüye dağıtılacak toprak miktarının üç katı sahibine bırakılacaktı, ayrıca bu miktar 50 dönümden aşağı olmayacaktı. "Mecliste Toprak Kanunu Görüşmeleri", *Ulus*, 2 Haziran 1945.
- 10 Ayrıca toprak meselesinin yeni olmadığını, yıllardır konuşulduğunu, toprak sahibi kimselerin aile ve yakınları üzerinde mülklerini bölerek toprak miktarlarını kayıtlarda küçük gösterdiklerini belirterek konunun ilginç bir yönünü ortaya koydu. "Kemal Turan'ın Sözleri", *Ulus*, 2 Haziran 1945.

345 milletvekilinin oyu ile mecliste kabul edildi. Kanun hakkında bir makale yayınlayan Tarım Bakanı Hatiboğlu, bunun önemli bir inkılap olduğunu söyledi; kanunun felsefesi ve amacını anlattı.¹¹ Tarım Bakanlığı, araştırmalarını ve hazırlıklarını bitirdikten sonra toprak dağıtımına 1946 yılı başlarında başlanacağını bildirdi.

Sonuç olarak 1945 yılındaki toprak reformu tasarısı, devletçi Kemalistler ile liberal Kemalistleri karşı karşıya getirmiş ve aralarında hararetli tartışmalara neden olmuştu. Parti içindeki liberal kesim, demokratik taleplerde bulunarak partiyi açık biçimde eleştiriyordu.¹² Toprak kanunu mecliste tartışılırken CHP'li 4 milletvekili, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP meclis grubuna parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında '*Dörtlü Takrir*' diye bilinen bir önerge verdi.¹³ Saracoğlu, kanun değişikliğinin usul dâhilinde yapılabileceğini, tüzük değişikliğinin ise kongrede yapılabileceğini belirtti ve önerge oy birliğiyle reddedildi.¹⁴ Böylelikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı meclisten geçince liberal muhalifler, anayasal ve ekonomik gerekçelerle kanuna karşı çıktılar ve Demokrat Parti'nin kuruluş süreci başlamış oldu.

İnönü'nün 19 Mayıs'taki demokrasi konuşması, toprak kanunu sırasında mecliste yaşanan tartışmalar ve bütçeye red oyu verenlerin çıkması ülkede bir muhalefet partisinin kurulacağı söylentilerini ortaya çıkarmıştı.¹⁵ Temmuz ayında Gök Okulu sahibi işadamı Nuri Demirağ İstanbul Valiliğine bir dilekçe vererek Milli Kalkınma Partisi (MKP) adında bir siyasi parti kurmak istediğini bildirdi.¹⁶ MKP, çok-partili sisteme geçişte önemli bir adımdı ancak hem iktidar hem de kamuoyu tarafından ciddiye alınmadı, asıl muhalefetin kurulması için toprak kanunu tartışmalarında etkili olan kişileri, yani DP'nin kurucularını beklemek gerekti.

11 Şevket Raşit Hatiboğlu, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu...", *Ulus*, 17 Haziran 1945. 66 maddeden oluşan kanunun maddeleri için bkz. "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", *Ulus*, 17 Haziran 1945.

12 Ahmad'a göre, CHP içindeki toprak sahipleri ile savaş zenginlerinin siyasal gücü kırılmak istenmişti. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005. s.126.

13 Önerge sahibi 'Dörtlerle Atatürk hayranı, İnönü karşıtıydı demektedir; bunun nedenlerinden birisi de İnönü döneminde bu kişilerin önemli makamlara gelemeyişleriydi.

14 "Parti Meclis Grubunda", *Tanin*, 13 Haziran 1945.

15 "İkinci Parti", *Tanin*, 2 Haziran 1945. Emin Sazak, Adnan Menderes ve Hikmet Bayur'un liberal ve muhafazakâr bir parti kurabileceği ayrıca Tevfik Rüştü Aras önderliğinde üçüncü bir partinin de kurulabileceği konuşulmaya başlandı. *Tanin*, 3 Haziran 1945. Belge, CHP'nin içinden sağ ya da sol görüşlü insanların çıkıp bir parti kurması fikrinden ziyade partinin olağanüstü bir kongre toplayıp bu kişileri partiden tasfiye etmesi gerektiğini söylüyor ve meselelerin ikinci bir parti değil CHP'nin meselesi olduğunu ifade ediyordu. Burhan Belge, "İkinci Parti Meselesi", *Tanin*, 5 Haziran 1945. İkinci partinin komünist ya da işçi olamayacağını belki muhafazakâr olabileceğini, ancak geleneklerin savunulmasının bu defa inkılap karşıtlığı yaratabileceğini belirten Kılıçoğlu, yine de meclis içinden hükümeti denetleyecek bir mekanizma kurulmasının ve yaşanacak deneyimle ikinci bir parti kurulmasının gerektiğini belirtti. Hakkı Kılıçoğlu, "Parti İştahı", *Tanin*, 17 Haziran 1945.

16 "Milli Kalkınma Partisi", *Tanin*, 8 Temmuz 1945. Demirağ, partinin programında serbest ekonomi, tek dereceli seçimler, zorunlu askerliğin kaldırılması gibi prensiplerin yer alacağını söyledi. "Bir Milli Kalkınma Partisi Kuruluyor", *Vatan*, 8 Temmuz 1945. Çok partili siyasal yaşama geri dönüşten sonra kurulan siyasi partiler hakkında bkz. Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 44-65; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 139-150. Parti lideri Demirağ, gazetecilere sık sık kuzu ziyafeti verdiği için parti, kamuoyunda 'kuzu partisi' olarak nitelendirilmiş ve dikkate alınmamıştı.

Milli Şef İnönü, çok partili yaşama yeniden dönüşte başat rolü oynamaktaydı; ancak yine de herhangi bir olumsuzluk durumunda geri dönüşe izin verecek gerekli anayasal mekanizmaları da elinde tutmaya devam etmişti. Ayrıca çok partili düzende solun herhangi bir kanadı ile sağın tüm kanatlarının temsiline izin verilmiyordu. Osmanlı düzenine dönmek isteyen gericiler, laiklik karşıtı şeriatçılar ve Nazilere özenen faşistlere yeni düzende yer verilmiyordu. Meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi CHP'ninkinden çok farklı olmayan liberal bir sağcı muhalefetti.¹⁷ Anayasada önemli demokratik değişimler yapılmamıştı; sıkıyönetim ve İstiklal Mahkemeleri devam ediyor, *Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu*'nun 18. maddesi korunuyordu.¹⁸

1945 yılının sonbaharında, dörtlü önerge sahibi muhalif CHP'liler özellikle Vatan gazetesi aracılığıyla hem hükümeti hem de Türkiye'deki demokrasiyi eleştiren yazılar kaleme aldılar.¹⁹ Eylül ayında, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün meclisteki sözleri ve gazetelerde yazdığı yazılar parti disiplinine aykırı bulundu; CHP divanı, bu iki milletvekilinin partiyle ilişkisinin kesilmesine karar verdi.²⁰ Köprülü, partiden ihraç edilmesine bir makaleyle yanıt verdi; eleştiri, düşünce ve basın özgürlüğünün anayasaya aykırı biçimde kısıtlandığını ve matbuat, cemiyetler ve polis kanununun siyasi özgürlükleri ortadan kaldırdığını söyledi. Atatürk'ün siyasette denge ve denetim kurmak için iki defa çok partili sistemi devreye soktuğunu, sonra yeniden siyasal özgürlüklerin kaldırıldığını belirtti ve bağımsız vekillikler ile müstakil grubun kurulmasının

- 17 Eroğlu'na göre bu muhalefet İnönü'nün tasarladığı 'sadık muhalefet' idi. Ancak muhalefet çok hızlı gelişme göstermiş ve adeta saman alevi gibi her tarafa yayılmıştı. Cem Eroğlu, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", s. 178-179.
- 18 Sıkıyönetim 1947'de kaldırıldı; idare amirlerine, şüpheli gördükleri kişiyi 3 aya kadar gözaltında bulundurma yetkisi veren 1934 tarih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi, 2 Şubat 1948 tarih ve 5188 sayılı yasayla değiştirildi. İstiklal Mahkemeleri Kanunu ise, 4 Mayıs 1949'da çıkarılan 5384 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı. Siyasi partilerin anayasal güvenceleri ise sağlanmadı; partileri bir dernek olarak değerlendiren Cemiyetler Kanunu, gerektiğinde onları kapatabileceği bir yasa olarak gören iktidarın elinde çok olmaya devam etti. 1961 Anayasası'na kadar partiler anayasal bir kuruluş olamadılar. Tezinde, çok partili yaşama geçişte, iç-dış baskılara rağmen İnönü'nün başrolü oynadığını belirten Akın'ın değerlendirmeleri için bkz. Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Dizeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 241-248. Benzer biçimde çok partili yaşama 'yumuşak' geçişin dış konjonktür olduğu kadar İnönü'nün becerisi olduğunu iddia eden bir değerlendirme için bkz. Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu", s. 72. İnönü karşıtlığının belirgin olduğu bir incelemede ise Bozkurt, Sovyet tehdidi karşısındaki yalnızlığın İnönü'yü demokrasiye zorladığını aksi takdirde otoriter yönetimin sürecini iddia etmektedir. Celal Bozkurt, *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü, Siyaset Tarihimizde CHP*, Yayınevi belirtilmemiş, İstanbul, 1969, s. 52-54.
- 19 Örneğin bkz. M.Fuat Köprülü, "Açık Konuşalım!", *Vatan*, 25 Ağustos 1945. Köprülü, bir başka yazıda, matbuat, cemiyetler ve polis kanununun anayasanın ruhuna uymayan kanunlar olarak gösterdi. Menderese hücum edilmesini ise onun özgürce konuşmasına bağlayarak Menderes'i savundu. "Yalancının Mumu", *Vatan*, 7 Eylül 1945.
- 20 CHP Genel Sekreterliği, Köprülü'ye yazdığı mektupta, kendisinin meclis konuşmalarında aldığı tavır ve hareket ile parti prensipleri ve parti hükümeti aleyhinde yayın yapmayı şiar edinmiş Vatan gazetesindeki yazılarının parti tüzüğüne aykırı bulunduğunu ifade etti ve Köprülü'den savunmasını istedi. "İhraç Kararının Sebebi", *Vatan*, 22 Eylül 1945. Köprülü, yazılı yanıtında, iddiaları reddetti ve parti tüzüğüne aykırı davranmadığını, Ulus gazetesinde kendi aleyhinde yazılan yazılara yanıt verdiğini söyledi. Kendisinin partinin demokratikleşmesi adına mücadele verdiğini ve 12 Haziran tarihli takririn bunu uzantısı olduğunu söyledi. Menderes de, kendisinden istenen savunmasında benzer noktalara değindi. "Parti Divanı Toplandı", *Vatan*, 22 Eylül 1945. Vatan gazetesi ise parti prensiplerine aykırı hareket etmediklerini ancak demokrasinin gelişmesi adına hükümete bazı eleştirilerde bulduklarını belirterek mektuba tepki gösterdi. Ahmet Emin Yalman, "Halk Partisi Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu'ya", *Vatan*, 23 Eylül 1945.

önemli olduğunu ancak sonuç vermediğini söyledi. Partinin, Avrupadaki totaliter rejimlerden etkilenen bazı kişiler tarafından şekillendirildiğini şöyle iddia etti:

“... Son on beş yıllık siyasi ve fikri hayatımızda, faşizm ile nazizmin İtalya ve Almanya’da, komünizmin Rusya’da vücuda getirdiği muhteşem eserlere hayran olan bir takım sathi görüşlü insanların totaliter prensipleri ve demokrasi düşmanlığını nasıl hararetle müdafaa ettiklerini gördük... Tek parti sistemi, disiplinli hürriyet, hakiki milliyetçiliğin tam zıddı olan mutaassıp ve korkunç ırkçılık nazariyeleri, parti tarafından çıkarılan veya himaye edilen gazete ve mecmualarda birçok muharrirler ve siyasetçiler tarafından şiddetle müdafaa olundu. Bütün terbiye ve propaganda müesseselerine, maarifin resmi programlarına, mektep kitaplarına kadar sokulan bu demokrasi düşmanlığı...”²¹

CHP parti içinde tasfiyeye girişmişti ancak diğer taraftan Milli Şef İnönü konuşmalarında demokrasi vurgusu yapmaya devam ediyordu. 1945 yılı meclis açılışında şöyle dedi:

“... Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir... Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... Hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır... Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz.”²²

Milli Şef İnönü’nün Kasım ayındaki meclis açılış konuşmasının ardından gerçek muhalefet partisi kuruldu. Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde beyanname, nizamname ve programını İçişleri Bakanlığına vererek faaliyetine başladı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü partinin kurucularıydı.²³ Parti lideri Celal Bayar, partisi hakkında kısa açıklamalar yaptığı basın toplantısında temel davalarının anayasanın uygulanması olduğunu söyledi ve hedeflerini şöyle açıkladı:

“... Zira milletimiz bu olgunluğa erişmiş bulunmaktadır... Biz tek parti ile demokrasinin kabili telif olmadığına inanıyoruz... Samimi arzumuz şudur: Memlekette milli iradenin, milli hâkimiyetin tahakkuku ve bunların kanuna uygun olarak tecellisidir... Ne maziye ne de şahıslara tariz etmek niyetinde değiliz. Mazinin bir mesuliyeti varsa, bizim hisselerimiz başkalarınınkinden az değildir. Tabi şerefinde de beraber olduğumuz gibi.”²⁴

21 Fuat Köprülü, “Demokrasi Düşmanları”, *Vatan*, 25 Eylül 1945.

22 “Milli Şefin Nutku”, *Tanin*, 2 Kasım 1945.

23 DP Genel İdare Kurulu, 8 Ocak’ta yaptığı toplantıda Celal Bayar’ı parti başkanlığına seçti. Ulus, 9 Ocak 1946. DP’nin kurucu dörtler’ini birleştiren, İnönü’ye küskün olan Atatürk’ün eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras idi. 1940’lı yılların ilk yarısında Aras’ın evinde İnönü’ye küskün bu kimseler birçok kez toplanmıştı. Aras, aynı zamanda Menderes ile akrabaydı. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Üçüncü Basım, 1990, s. 52.

24 “Demokrat Parti’nin Faaliyetine Müsaade Edildi”, *Tanin*, 8 Ocak 1946.

Bayar, partinin 'danışıklı dövüş' olmadığını belirtti, ayrıca kadınlara her hakkın verildiğini ve daha ileri gitmeyeceklerini söyledi. Fuat Köprülü, geçmişte Serbest Fırkalarının deneyimsiz oldukları için başarısız olduklarını ifade ederken Adnan Menderes, bir soru üzerine, partinin CHP'ye göre iki parmak solda, bazı konularda ise iki parmak sağda olduğunu söylüyordu.²⁵ Bayar, parti faaliyetleri için gerekli kaynağın nasıl yaratılacağı sorusuna esprili biçimde şöyle yanıt vermişti:

"... Bir ananeyi yıkmış olacağız. Bildiğimize göre partili gazetelere para verirler, şimdi aksini takip edeceğiz. Mesela gazete sahiplerinden beşer yüz lira istesek vermezler mi?"²⁶

Falih Rıfki, yeni partinin kurulmasıyla meclis grubundaki tartışma ve eleştirilerin artık meclis kürsüsünden yapılabileceğini ve basına yansıtacağını söylüyor ve CHP'yi dikkatli ve uyanık olması gerektiği konusunda uyarıyordu.²⁷ Peyami Safa, CHP, DP ve MKP'nin demokrat, laik ve inkılapçı olduğunu, tüm gazetelerin de aynı iddiayı tekrarladıklarını belirtiyor; ancak tüm muhalefetin bir zamanlar CHP'li olduğunun unutulmaması gerektiğini ve partiyi eleştirenlerin bir zamanlar ona övgüler yağdırdığını hatırlatıyordu. Dolayısıyla yaşanan tartışma, Safa'ya göre, bir düşünce çatışması değil bir çıkar çatışması, iktidar kavgasıydı. Demokrasi, aynı düşüncede birleşenlerin çıkar çatışması değil; aynı milli çıkarda birleşenlerin düşünce kavgası olmalıydı.²⁸ Peyami Safa bir başka yazısında, DP'nin demokrasi söylemlerini eleştirdi ve muhalefet partilerine izin verenin İnönü olduğunu, Bayar ve arkadaşlarının, eleştirdikleri CHP'nin yıllardır üyesi olduklarını yeniden hatırlattı ve çok partili yaşamın Atatürk ve İnönü'nün eseri olduğunu söyledi.²⁹

DP, teşkilatlanma çalışmalarını sürdürürken partiye katılan kimselerin varlıklı ve toprak sahibi kimseler olduğu, yoksul ve topraksız köylünün partiye katılmadığı iddia ediliyordu; hatta Sertoğlu, partinin tüccar ve çiftlik ağaları tröstünü andırıldığını söyledi.³⁰ Diğer taraftan, partinin taşrada hızla geliştiği de söyleniyordu; örneğin, köy ve kasabalarda vatandaşlar biraraya gelip DP şubeleri açıyor ve parti merkezi bile bu durumdan daha sonra haberdar oluyordu.³¹ Eroğlu'na göre ise DP, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasi örgütüydü.³²

25 Bayar ve Menderes DP'yi hem sağ hem de sol bir parti olarak tanımlarken CHP Urfa milletvekili Esat Tekeli, DP programına atıfta bulunarak, partinin sağda yer aldığını söyledi. Programın 42. maddesinde belirtilen ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin esas sayılmasından dolayı partinin ekonomide liberal olduğu ve devletçi CHP'ye göre daha sağda yer aldığını ifade etti. Esat Tekeli, "DP, HP'nin Sağında mı, Solunda mı?", *Vakit*, 7 Mayıs 1946. Aralık 1945'te gerçekleşen Tan Matbaası'nın basılması olayında, DP'nin kurucularıyla solcuların yollarının ayrılmasını isteyen hükümetin parmağı olduğu değerlendirmeleri için bkz. Fehmi Akın, *age*, s. 64-70.

26 "Demokrat Parti'nin Faaliyetine Müsaade Edildi", *Tanin*, 8 Ocak 1946.

27 Falih Rıfki Atay, "Yeni Parti Etrafında", *Ulus*, 9 Ocak 1946. Hüseyin Cahit'e göre, çok parti yerine iki parti daha yararlı olacaktı ve asıl mesele, CHP'yi denetlenmesiydi. Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Partinin Teşekkülü", *Tanin*, 10 Ocak 1946.

28 Peyami Safa, "Bizdeki Demokrasi Kapaşması", *Vakit*, 17 Haziran 1946.

29 Peyami Safa, "Atatürk, İnönü ve Celal Bayar", *Vakit*, 18 Temmuz 1946.

30 Murat Sertoğlu, "Siyasi Parti Mi, Yoksa Tröst Mü?", *Tanin*, 17 Mart 1946.

31 Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 56.

32 Cem Eroğul, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, s. 94.

Demokrat Parti'nin Kongreleri ve Muhalefetinin Ana Hatları

DP, ilk programında demokrasi, adalet ve karma ekonomi konularını öne çıkarmıştı. Programa göre, siyasal yaşam birbirine saygı gösteren partilerle idare edilmeli ve demokrasi geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleştirilmeliydi.³³ Partiye göre demokrasi, bütün millet işlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatlerini hâkim kılmak, vatandaşın tüm hak ve hürriyetlere sahip olmasını gerçekleştirmek ve vatandaşlar arasında hukuk eşitliği ile çıkarlarda uyumu sağlamaktır.³⁴ İnsanlık onurunun korunması için tüm işsiz yurttaşlara iş bulunması hedeflenirken çeşitli çalışma gruplarının karşılıklı uyum ve çıkar ortaklığı içinde çalışması gerekliliği vurgulanıyordu.³⁵ Çeşitli meslek gruplarının cemiyet, kooperatif ve sendikalar kurmaları gerekli görülürken temel hakların yasayla teminat altına alınması gerektiği belirtildi.³⁶ Milli iradenin tam olarak gerçekleşmesi için seçimlerin serbest ve gizli oyla yapılması, milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olması, devlet memurlarının seçimlere katılmak dışında hiçbir siyasi faaliyette bulunmaması gerektiği ifade edildi.³⁷ Programda laiklik, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve dini düşüncenin kanunların yapılması ve uygulanmasında etkili olmaması şeklinde algılanmakta ve dinin siyasete karıştırılmasına karşı çıkılmaktaydı.³⁸ Programda inkılapçılık değişen dünyaya ayak uydurmak; halkçılık, hiçbir şahıs ya da zümreye imtiyaz tanımamak; devletçilik ise hem devletin doğrudan ekonomik faaliyetlere girişmesi hem de düzenleme, teşvik ve yardım yollarıyla özel sermayenin gelişmesine yardımcı olması bakımından tanımlanıyordu.³⁹

İçişlerinde hükümet ve teşkilatı, halkın dışında ve üstünde değil, halk tarafından kamu hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare teşkilatı olarak görülüyordu. Memurlara verilen kanuni yetkiler, idari otorite temini bahanesiyle keyfi olarak kullanılamaz ve iyi bir idare cihazı için yetkilerin ve sorumlulukların sınırları kesin biçimde çizilmeliydi. Bütün yetkilerin belirli ellerde toplanması ve sorumlulukların zafiyete uğraması sonucunu doğuran bürokratik zihniyetin kaldırılması amaçlanmaktaydı.⁴⁰ Memurların halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve sorumluluk hislerine bağlı ve ihtisas sahibi olmaları gerekliydi. Memurların yaşam koşulları ve gelecekleri emniyet altına alınmalı, aylıkları ile emeklilikleri geçim kaygısından kurtulacak seviyeye getirilmeliydi. Tayin, terfi ve cezalandırmada objektif usuller uygulanmalı, liyakat ve çalışkanlık terfide başlıca esas olmalıydı.⁴¹ Yükseköğretimin Batı standartlarına çıkarılması, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olması gerekliydi.⁴² Ayrıca, adalet, sanayi, tarım

33 *Demokrat Parti Programı 1946*, Umumi Prensipler, Madde 1, s. 1.

34 *Demokrat Parti Programı 1946*, Umumi Prensipler, Madde 4, s. 1.

35 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 5 ve 6, s. 1 ve 2.

36 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 7 ve 8, s. 2.

37 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 9 ve 10, s. 3.

38 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 14, s. 4.

39 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 15, 16 ve 17, s. 4 ve 5.

40 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 19, s. 6.

41 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 23, s. 7.

42 *Demokrat Parti Programı 1946*, Milli Eğitim İşleri, Madde 38, s. 11.

ve ticaret alanlarında devletin yapması gerekenler ve partinin anlayışı programda ifadesini buluyordu.⁴³

DP'nin kurulması ve programı, iktidar partisi CHP'de önemli değişikliklere neden oldu. CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı parti tüzük ve programında değişiklikler yaparak önemli kararlar aldı. Tüzükteki *Değişmez Genel Başkan(lık)* yerine *Genel Başkan(lık)* ifadesi getirildi ve parti başkanlığı dört senede bir yapılacak seçime tabi tutuldu. Seçimlerin tek dereceli olması, vatandaşların cemiyet kurma özgürlükleri ve *Müstakil Grup*'un kaldırılması gibi önemli kararlar alındı.⁴⁴ İnönü, kurultay sonunda oy birliği ile yeniden başkanlığa seçildi; Saracoğlu CHP Genel Başkan Vekilliğine tayin edilirken Genel Sekreterliğe Nafi Atuf Kansu seçildi.⁴⁵ Belirtmek gerekir ki, tek dereceli seçim kararı, tek partili meclis geleneği olarak önce CHP kurultayında karara bağlanmış ardından mecliste kanunlaşmıştı. Türkiye'de tek partili yönetim sona ermişti; ancak önemli kararlar gelenek olarak hala CHP kongresinde karara bağlanıyor ardından meclis onayına sunuluyordu.⁴⁶

DP, yayınladığı bir beyannameyle İnönü'nün kurultaydaki sözlerini eleştirdi. Seçimlerin erkene alınması ve cumhurbaşkanının parti başkanlığı sıfatını hala taşıyor olmasının doğal karşılanması eleştiriliyordu. Beyanname, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide toplanması geleneği ve bu keyfiliği savunan İnönü'ye karşı çıkılıyordu. İnönü'nün, 'anayasanın bu kişinin (cumhurbaşkanının) tarafsız kalacağına inanması' ifadesinin yanlış olduğu, anayasanın böyle bir birleşime izin vermediği, bu anlamın CHP tarafından çıkarıldığı ve durumun hukuksuz olduğu söyleniyordu. Anayasaya göre devlet başkanı sorumsuzdu; icra işleri (yürütme) meclise karşı sorumlu olan bakanlar tarafından yürütülüyordu ancak devlet başkanının parti başkanlığını da üstlenmesi anayasadaki sorumsuzluk prensibiyle çelişiyordu; ayrıca cumhurbaşkanının bir partinin üyesi olması, çok partili sistemde diğer partilerin karşısında cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesini bozuyor ve eşitsiz bir durum yaratıyordu. Devlet başkanının milletvekili olduğu halde meclis müzakere ve oylamalarına katılmasının anayasa tarafından yasaklanması, sahip olduğu yetki ve dokunulmazlıklara dayanarak bir partiye yakın durma ihtimalinin yaratacağı adaletsizliği ve eşitsizliği önleme amacından kaynaklandığı hatırlatılıyordu.⁴⁷ Nihat Erim, DP'nin konuyu hukuki bakımdan ele almadığını, amacının CHP'yi zayıflatmak olduğunu söyledi. Anayasanın

43 DP programı 85 maddeden oluşuyordu, ayrıntılı bilgi için bkz. *Demokrat Parti Programı 1946*.

44 Parti genel başkanının seçimi tüzüğün 4. Maddesindeki değişimle sağlandı, değişmez genel başkanın genel başkan olarak değiştirilmesi ise geçici ek madde ile yapıldı. Partilerin kurulmasını sınırlayan madde ise parti programının 22. maddesi idi ve kaldırıldı. "Parti Kurultayı", *Vakit*, 11 Mayıs 1946. Siyasi partilerin kurulması ile birlikte parti içi denetim mekanizması olarak kurulan Müstakil Grup işlevsiz kalmış oldu ve kaldırıldı. "Büyük Parti Kurultayı", *Akşam*, 12 Mayıs 1946.

45 "Parti Kurultayı Dün Kapandı", *Vakit*, 12 Mayıs 1946.

46 Anayasal sistemin çok partili yaşama uydurulması çalışmaları 1950 yılına kadar devam etti. Nitekim Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1938-45 arası dönemi 'Tek-Partili Milli Şeflik Rejimi', 1945-50 arası dönemi ise 'Milli Şefli Çok Partili Rejim' olarak tanımlamaktadır. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4: Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980), s.134.

47 İlginç olarak, 46 seçimleri öncesinde CHP, İnönü'yü nereden aday gösterirse DP'de aynı şekilde Cumhurbaşkanı İnönü'yü o ilde listenin en başına yazarak kendi adayı gibi göstereceğini iddia ediyordu. *Akşam*, 14 Haziran 1946. "DP'nin Bir Beyanname", *Akşam*, 14 Mayıs 1946.

parti başkanlığı ile devlet başkanlığını birleştirmeyi engellemediğini, hatta 7. maddede yer alan ‘meclisin, yürütme yetkisini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bakanlar kurulu eliyle yürütür’ ifadesinin ve kuvvetler birliği sisteminin cumhurbaşkanına bu yetkiyi verdiğini savundu. Anayasanın 7. maddesine göre bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmekte, dolayısıyla kabine ile cumhurbaşkanı arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta ve yürütme yetkisi cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktaydı. Bu yetkinin, çoğunluğu elde etmiş bir partinin üyesi dışında birine verilmesinin mantıklı olmadığını belirtti. Anayasanın esas kaide olarak yürütme ve yasamayı mecliste topladığı, yasamanın meclis tarafından, yürütmenin ise başlarında cumhurbaşkanı bulunan ve onun atadığı kabine tarafından kullanıldığını hatırlatan Erim’e göre anayasa, cumhurbaşkanını sorumsuz kılmıştı ancak hükümet işlerinin altında imzası bulunduğu için pratikte sorumluluk sahibiydi ve DP iddiaları gerçekçi değildi.⁴⁸

Sonuç olarak, CHP’ye göre devlet başkanı, başbakan ve bakanların aynı partiden olması ve aralarındaki sıkı işbirliği sistemin istikrarı ve işlerin düzenli yürümesi için gerekliydi. Anayasa Profesörü Ali Fuad Başgil, en yüksek devlet makamında bulunan devlet başkanının bitaraf (tarafsız) olması gerektiğini söylüyor, konunun bir anayasa meselesi olmaktan ziyade tarafsızlık konusu olduğunu belirtiyordu.⁴⁹

CHP yönetimi DP’nin yeni teşkilatlanmasını fırsat bilerek belediye ve genel seçimleri erkene almak istiyordu. Mayıs 1946’da belediye seçimleri yapıldı ve bunu CHP taktiği olarak gören DP seçime katılmadı. DP muhalefetinin CHP üzerindeki etkisi sürüyordu ve anayasanın demokratikleşmesi için önemli adımlar atıldı. Belediye Seçimlerinin hemen ardından 5 Haziran’da *Cemiyetler Kanunu* ve *Seçim Kanunu*, 13 Haziran’da ise *Matbuat Kanunu* kabul edildi.⁵⁰ Yeni cemiyetler kanunuyla siyasi derneklerin kurulmasının önü açılmıştı ancak bir tehlike vardı; anayasaya girmiş olan CHP’nin altı ok’una karşı siyaset yapmak! Bunu önlemek için Ceza Kanunu’nda değişiklikler yapıldı.⁵¹ Özellikle anayasanın 141 ve 142. maddeleri,

48 Erim, anayasanın DP tarafından bir bütün olarak ele alınmadığını iddia ediyordu. Nihat Erim, “Devlet ve Parti Başkanlıkları”, *Ulus*, 16 Mayıs 1946. Cumhurbaşkanının partili olmasının bir anayasa gereği olduğunu anlatan bir başka yazı için bkz. Asım Us, “DP ve Cumhurbaşkanlığı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1946. Bir başka yazıda Us, cumhurbaşkanı-parti başkanı birlikteliğinin yeni olmadığını ve Atatürk’ün cumhuriyetin başından itibaren bu durumda olduğunu söyledi. SCF zamanında Fethi Bey’in de aynı eleştirileri yapmasına rağmen Atatürk’ün parti başkanlığını bırakmadığını ve bugünkü Demokratların o gün ve sonrasında hep Atatürk’ün yanında olduklarını söyledi. Asım Us, “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”, *Vakit*, 23 Haziran 1946. Devlet başkanının partiler üstü olması gerektiğini ve tek bir şahsa bağlı bir partinin zayıflığına işaret eden Yalman, İnönü’nün şahsi etkisiyle CHP’nin disiplinli toplantı ve tekelci (inhisarcı) tek parti manzarasına sahip olduğunu söyledi. Ahmet Emin Yalman, “Devlet ve Parti”, *Vatan*, 17 Temmuz 1946.

49 “Anayasanın Tadili İçin Ne Düşünüyorlar”, *Tan*, 24 Aralık 1948.

50 *Matbuat, Seçim, Cemiyetler, Polis, İş ve Üniversiteler Kanunları* gibi anti-demokratik kanunların iktidar ve muhalefet tarafından değerlendirilmesi ve kanunlarda yapılan değişiklikler hakkında bir çalışma için bkz. Abdullah Karabacak, *1946 Yılında Anti Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın ve Kamuoyunda Yansımaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 45-119.

51 *Cemiyetler Kanunu*’nun çeşitli dernek ve cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan 9. maddesi değiştirildi. Maddeye göre devletin ve milletin birlik-bütünlüğünü bozan, din, aile, ırk esasına dayanan ve bölgecilik amacı güden siyasi derneklerin kurulması yasaklanıyordu. “Yeni Cemiyetler Kanunu”, *Vakit*, 11 Haziran 1946. Öncesinde ise

altı ok'tan yalnız cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerini yaptırım altında bırakıyor; inkılapçılık, halkçılık, milliyetçilik ve devletçilik prensiplerine aykırı kurulan cemiyetlere yönelik yaptırımlar yürürlükten kaldırılıyordu.⁵²

Değişiklik sırası basına geldiğinde Matbuat Kanunu tasarısı üzerinde önemli tartışmalar yaşandı.⁵³ DP milletvekili Adnan Menderes, yalnızca 50. maddenin değiştirilmesini yeterli bulmuyordu; Meşrutiyet devrinde bile kanunun daha ileri seviyede olduğunu ve kanunun birçok maddesinin demokratikleştirilmesi gerektiğini söyledi. Bazı CHP milletvekilleri ise 50. maddenin değiştirilmesine bile karşı çıktı. Menderes, kanun değişikliğinin demokratik bir ruhun değil, bir endişenin göstergesi olduğunu söyledi. Feridun Fikri Düşünsel'in şu sözleri, kanun etrafında dönen tartışmaların bir özeti gibi oldu:

"... Menderes arkadaşımız tereddüt ve endişeli olduğunu söyledi. Hayır arkadaşlar... Hükümetin elindeki bir silahı bırakması hiçbir zaman bir tereddüt ve endişe eseri olamaz..."⁵⁴

Menderes, matbuat hürriyetinin yanlış algılandığını söyledi ve şöyle dedi:

"... Matbuat hürriyeti acaba memleket ve milletin menfaati ile tezat halinde midir? Bunlar birbirinden ayrı şeyler midir? Bu memleket matbuat hürriyetinden ziyade son zamanlarda hürriyetsizliğin ıstırabını çekmiştir."⁵⁵

Sonuçta kanun, gazetelerin hangi hallerde ve hangi mahkeme tarafından kapatılacağı tartışmalarına konu oldu ve 50. madde değişikliği mecliste kabul edildi.⁵⁶

Belediye seçimlerinin ardından gündem genel seçimlere geldi. CHP, ilk çok partili, tek dereceli ve çoğunluk usulüne göre yapılacak genel seçimin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılacağını ilan etti. Bayar, mayıs ayında, erken bir tarihte yapılırsa bile seçime katılacaklarını açıkladı ancak tek dereceli seçimi ve kanunsuz müdahalelerin yapılmamasını şart koşuyordu.⁵⁷

olağanüstü kongrede parti programının cemiyet kurulmasını engelleyen maddesi kaldırılmıştı. Parti programının 22. maddesine göre 'cins, sınıf ve bölgesel fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadeleleri yayma maksadıyla' cemiyet kurulamaz deniyordu. "Parti Kurultayı", *Vakit*, 11 Mayıs 1946.

52 "CHP'nin Altı Umdesi", *Vakit*, 12 Haziran 1946. Aynı oturumda Hüseyin Cahit'in başkanlığındaki 'Basın Birliği' de lağvedildi.

53 Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi değiştirildi. Bu madde hükümete gazete kapatma yetkisi veriyordu; değişiklikle birlikte bu yetki mahkemelere devredildi.

54 "BMM'de Basın Hürriyeti", *Vakit*, 14 Haziran 1946.

55 "BMM'de Basın Hürriyeti", *Vakit*, 14 Haziran 1946.

56 İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılan basın kanunları, sansürler ve özellikle Tasvir-i Efkâr gazetesinde muhalif yazılarıyla tanınan Bedii Faik'in (Akın) dönemi eleştiren yazıları için bkz. Şükran Akpınar, "Milli Şef Dönemi"nde Babıali'nin Varolma Mücadelesi ve Muhalif Bakışın Bedii Faik'in Yazılarından Tahlili, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 54-147. Milli Şef İnönü döneminde (1939-1945) kapatılan gazetelerin adları ve kapanma süreleri için bkz. Cemil Koçak, "Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı", *Kekibeç*, Sayı 2, 1995, ss. 149-160, s. 152.

57 "Muhalefet ve Seçimler", *Akşam*, 27 Nisan 1946. Falih Rıfki, Bayar'ın eski bir CHP'li olarak partinin tek partili bir sistem kurmak istemediğini, muhalefet partilerine ara sıra izin verildiğini ancak halkın olgunlaşmasının beklendiğini ve şeriat tehlikesinden dolayı tek partili bir yönetim olduğunu bilmesi gerektiğini yazdı. Falih Rıfki Atay, "Celal Bayar'ın İki Demeci Üzerine", *Ulus*, 8 Mayıs 1946.

1946 milletvekili seçimi, 21 Temmuz'da yapıldı; seçime CHP, DP ve MKP başta olmak üzere altı parti katıldı.⁵⁸ Seçimler, açık oy, gizli sayım ve döküm esasına göre yapıldı.⁵⁹ Seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP, 61'ini DP kazandı, 7 bağımsız milletvekili de meclise girmeyi başardı.⁶⁰ Milli Şef İnönü seçim sonrası bir beyanname yayınladı ve şöyle dedi:

“... Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin ilk vazifedir... Meclisteki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olarak fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak gelecek vazifemiz olacaktır...”⁶¹

Seçim, CHP'nin zaferiyle sonuçlanmıştı ancak seçim tartışmaları bitmemişti; seçimin hemen ardından muhalif partilerce seçime hile karıştırıldığı ve yolsuzluk yapıldığı iddia edildi. Seçimleri idare etmekle görevli vali ve kaymakamlar ile kolluk kuvvetlerinin seçim öncesinde ve sonrasında yetkilerini iktidar partisinin kazanması yönünde suiistimal ettikleri iddia ediliyordu.⁶²

Yeni meclisin ilk toplantısı öncesi CHP ve DP, ilk grup toplantılarını 3 Ağustos tarihinde yaptı. CHP, bu toplantıda cumhurbaşkanı ve meclis başkanı adaylarını belirledi, meclisi boykot etme ihtimali olan DP ise meclis çalışmalarına katılma kararı almıştı.⁶³ Türkiye'deki ilk çok partili seçimin ardından oluşan 8. Dönem TBMM, 5 Ağustos'taki ilk oturumunda 388 oyla İnönü'yü

58 Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi de seçimlere katıldı. Ancak sadece CHP ve DP milletvekili çıkardı. Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV, Ankara, 2003, s. 362.

59 Belirtmek gerekir ki, seçimlerde hile ve usulsüzlük yapılmasının seçim sistemiyle yakından ilgisi vardı. Örneğin sandıklardan çıkan oylar, sayıldıktan sonra imha ediliyordu. Böylece mazbatalarda tahrifat yapıldığı iddia edilse bile oyların yeniden sayılması mümkün olmuyordu. Partiler isterlerse oy pusulalarını sandıklara veya evlere kendileri ulaştırıyordu. Seçmenler eğer yanlarında getirmedilerse, açıkta bir masa üzerinde duran oy pusulalarından birini alıp zarfa koyuyor, sonra sandığa atıyordu. Böylece hangi partiye oy verdikleri belli oluyordu. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.143, dipnot 86.

60 Erol Tuncer'e göre dağılım 397, 61, 7 idi; mükerrer milletvekillikleri çıktıktan sonra ise 397, 59, 6 olmuştu. Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, s. 362. Bazı milletvekilleri iki ilde birden adaylığını koyup seçildikleri için mükerrer sayılmışlardı; bundan dolayı milletvekili dağılımı için çeşitli sayılar verilmektedir. Örneğin Vatan gazetesinde dağılım 395 CHP, 66 DP, 4 bağımsız şeklindeydi. Bkz. “Seçimin Kati Neticesi”, Vatan, 25 Temmuz 1946. Ancak bir süre sonra TBMM Genel Kurulu, CHP Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan'ın yerine DP adayı Kemal Zeytinoglu'nun milletvekilliğini onayladı. Böylece sandalye dağılımı CHP 396, DP 61, bağımsızlar 6 olarak gerçekleşti. İstanbul milletvekillerinden bazıları şunlar oldu: Fevzi Çakmak, Adnan Adıvar – bağımsız, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Cahit Baban-DP, Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi, Recep Peker-CHP. “İstanbul Milletvekilleri”, Vatan, 25 Temmuz 1946. Milletvekili listesi için bkz. Vatan, 26 Temmuz 1946.

61 “Milli Şefin Beyannamesi”, *Vakit*, 25 Temmuz 1946.

62 Hile ve yolsuzluk iddiaları için bkz. Vatan, 22-27 Temmuz 1946. Yalman, CHP'yi totaliter bir tek parti idaresi olarak seçime hile ve yolsuzluk karıştırmakla suçladı ve milli iradenin sandığa yansıtılmadığını söyledi. Ahmet Emin Yalman, “Kırılan Emniyet”, Vatan, 24 Temmuz 1946. Ali Fuat Başgil, yazdığı bir makalede seçim kanununun kolaylık, serbestlik ve dürüstlük temel ilkelerine sahip olması gerektiğini ve Türkiye'nin ilk tek dereceli seçimi olan 1946 seçimlerinin bu ilkeler bakımından eksikleri olduğunu söyledi. Ali Fuat Başgil, “Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri”, Vatan, 20 Aralık 1946. Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, Rey Yayınları, İstanbul, s. 78-79.

63 CHP, cumhurbaşkanlığı için İnönü'yü, meclis başkanlığı için Kazım Karabekir'i, DP ise cumhurbaşkanlığı için Fevzi Çakmak'ı, meclis başkanlığı için Yusuf Kemal Tengirşenki'ni aday göstermeye karar verdi. “Partiler Dün Toplantılarını Yaptılar”, Vatan, 4 Ağustos 1946.

cumhurbaşkanı, 379 oyla Kazım Karabekir'i de meclis başkanı seçti.⁶⁴ İnönü, yeni kabineyi kurması için Recep Peker'i görevlendirdi. Peker, 1930'lu yılların CHP Genel Sekreteri ve 40'lı yılların içişleri bakanıydı ve partinin otoriter kanadının önde gelen isimlerindendi. Ayrıca Peker, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde hükümetin mali politikalarını sert biçimde eleştirmesiyle parti içinde de dikkatleri üzerinde toplamıştı. Böylelikle, savaş sonrasında çok partili demokrasi ve liberalizm söylemleriyle öne çıkan İnönü, muhalefet partilerine karşı sert bir mücadeleye girileceğini göstermiş oldu.⁶⁵

Peker'in liderliğindeki kabinenin ilk işi bazı kanunlarda değişiklik yapmak oldu; '*Basın Kanunu*' ve '*İçtimaatı Umumiye Kanunu*' mecliste müzakereye getirilmişti. Hükümet, basın kanunuyla, basın özgürlüğünün değil, yalan ve uydurma haberlerin önüne geçilmesinin hedeflendiğini iddia ediyordu. DP'li vekiller, kanundaki '*halkın huzurunu bozmak*' gibi ifadelerin belirsizlik içerdiğini ve bunun basın özgürlüğünü zedeleyeceğini iddia ederek kanuna itiraz ettiler. Adnan Menderes, tasarıda yer alan '*devlet ve millet çıkarlarına hizmet etmek*' ifadesinin subjektif olduğunu, ifadenin kişi ve durumlara göre değişebileceğini belirterek kanuna itirazlarını dile getirdi. DP'liler kanunun, yeni tasarıyla birlikte son bir buçuk yıldaki demokratik gelişmelere aykırı yönde bir gelişme olacağını belirtiyordu.⁶⁶ Basın kanunu müzakerelerinin ilk günleri oldukça hararetli geçti; 9, 12 ve 17. maddeler değişikliğe uğradı.⁶⁷ Ertesi günlerde kanunun diğer maddeleri üzerinde de şiddetli tartışmalar yaşandı, DP'li vekiller yeni kanunla cezai yaptırımların ağırlaştırılmasını eleştiriyordu ve kanuna red oyu verdiler ancak meclis çoğunluğuna sahip CHP kanunu istediği biçimiyle meclisten geçirmeyi başarmıştı.⁶⁸

İnönü, Ekim ayında Antakya kentini ziyareti sırasında DP hakkında olumlu açıklamalar yaparak partiler arasında yaşanan gerginliği biraz olsun yumuşattı. DP'nin ülke demokrasisinin gelişimi için önemli olduğunu ve DP'yi desteklediğini söyleyen İnönü, birlikte çalışmanın önemini vurguladı. Aradaki anlaşmazlıklardan doğan sıkıntıların sorumlusunun CHP olacağını, zira iktidar partisi olarak daha hazım-kâr ve mülayim olmak zorunda olduklarını, bir gün DP iktidara gelirse onların da mülayim hareket etmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca İnönü, gurur ve onurla geleceğe yönelik şöyle bir çıkarımında bulundu:

64 Fevzi Çakmak ise 59 oy aldı. "BMM Dün Açıldı", *Vatan*, 6 Ağustos 1946. İlginç olarak, Cumhurbaşkanı İnönü, meclis salonuna girdiğinde tüm CHP vekilleri kendisini ayakta alkışlayarak karşılarken DP'li vekiller yerlerinde sessizce oturmayı tercih etti ve ilk muhalefetlerini gerçekleştirmiş oldu. DP'li vekiller, şahıslar için ayağa kalkmanın bir tek parti geleneği olduğunu söylediler.

65 Aslında İnönü, önce Hilmi Uran'a teklif götürmüş ancak kabul edilmemişti. İnönü ile arası iyi olmayan Peker'in başbakanlığı, seçim sonuçları üzerindeki tartışma ve güçlü bir muhalefet beklentisinden dolayı İnönü'nün bir taktiği ve görevi reddedenler için de gelecekte meydana gelebilecek siyasi tartışmalardan dolayı yıpranma endişesinin sonucuydu. Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 77.

66 "Basın Kanununun Tadili", *Tanin*, 14 Eylül 1946.

67 9. madde, mülki amire ruhsatname yerine beyanname verilmesini düzenlerken 17. Madde, beyannamenin uygun olmadığı hallerde gazete çıkarmak isteyene ek süre veriyordu. "BMM'de Basın Kanunu Müzakeresi", *Vatan*, 18 Eylül 1946.

68 "Matbuat Kanunu Dün Kabul Edildi", *Vatan*, 21 Eylül 1946. Ayrıca ceza kanununun 140, 159 ve 160. maddeleri de değişikliğe uğradı. 34. Madde, uydurma haberlerin cezalandırılmasını düzenliyordu. Değiştirilen maddeleriyle basın kanunu için bkz. *Vatan*, 25 Eylül 1946.

“Bütün siyasi ve askeri vazifelerin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir.”⁶⁹

Cumhurbaşkanı İnönü, CHP Genel Başkanı sıfatına rağmen partiler arasında bitaraf olacağına dair mesajlar veriyordu. DP Genel Başkanı Bayar, İnönü'nün açıklamalarının gecikmiş olduğunu söyledi ve cumhurbaşkanlığı makamı ile parti başkanlığı makamının ayrılması gerektiğini uzun zamandır söylediklerini ve bunun, partilerinin ana prensiplerinden biri olduğunu belirtti. Ayrıca anlaşmazlıklardan doğan sıkıntıların sorumlusunun CHP'de olacağına dair beyanatı memnuniyet verici bulmasına rağmen bunun sözde kalmaması ve maruz kaldıkları haksızlıklardan dolayı ilgili kişilerin cezalandırılması gerektiğini söyledi. Zira bazı valilerin '*ben burada olduğum sürece DP kurulamaz*' ve '*ben burada Halk Partisi valisiyim, nasıl bitaraf kalabilirim*' dediklerini belirterek bunlardan etkilenen birçok kaymakamın da tarafsızlıklarını koruyamadığını söyledi ve yine de millet adına mücadeleye devam edeceklerini ifade etti.⁷⁰ DP milletvekili Cihat Baban, basın ve seçim kanunu, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmış olması, memur ve idarecilerin devletin değil tek parti hükümetinin memur ve idarecisi gibi davranmasının önemli demokrasi sorunları olduğunu ve İnönü'nün açıklamalarının millete ferahlık verdiğini söyledi. Ancak Baban'a göre İnönü'nün parti ve devlet başkanlığını kendisinde toplaması ve DP'yle seçim yarışına girmesi halkın sevgi ve saygısında bir azalma yaratmıştı ve İnönü'nün otoritesi yıpranmıştı. İnönü'nün devlet başkanı olarak değil de bir parti başkanı olarak hareket etmesi kendisine zarar veriyordu ve tarafsız kalması demokrasinin yerleşmesi için önemliydi.⁷¹

DP muhalefetinin en büyük isteği, demokratlardan ve halk partilerden oluşacak milli bir hükümet kurulması ya da en azından seçim kanununda değişiklik yapılmasıydı. Bu isteklerin dillendirildiği bir dönemde, 1947 yılı başında, DP ilk kongresini topladı.⁷² DP Başkanı Bayar, kongrede, partinin ortaya çıkış koşullarını ve mücadele ettikleri alanları anlattı. Parti ile devlet mekanizmasının birleşmesinin olumsuz bir sonucu olarak DP'nin CHP ile değil bizzat hükümet kuvvetleriyle mücadele etmek zorunda kaldığını söyledi. Bu durumun en önemli nedeni olarak cumhurbaşkanının hala hükümet partisinin başında bulunuyor olmasını gösterdi. Bayar'ın

69 “İnönü Partiler Arasında Bitaraf Kalıyor”, *Vatan*, 11 Ekim 1946. İnönü'nün sözlerini değerlendiren Fenik, cumhurbaşkanının, ait olduğu sorumsuz makamına döndüğünü ve millet karşısında asıl sorumluların siyasi partiler olduğunu söyledi. Halk idaresi için önemli bir aşama kaydedildiğini belirten Fenik, ilginç olarak İnönü'nün zaten bir süredir partisiyle ilgili olmadığını söyledi. Mümtaz Faik Fenik, “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, *Vatan*, 13 Ekim 1946.

70 “Bayar'ın Gazetemize Beyanatı”, *Vatan*, 13 Ekim 1946. Bayar, bir başka demecinde valiler ile idare amirlerinin partiler arasında tarafsız olmadığını hatta devlete bağlı işletme ve kurumlarda da aynı durumu gördüklerini söyledi. *Vatan*, 16 Ekim 1946.

71 Cihat Baban, “Hatay'daki Hasbihal...”, *Tasvir*, 13 Ekim 1946.

72 Kongre, 7 Ocak'ta Ankara'da 'Yeni Sinema' (Ulus Sineması) binasında toplandı. Aslında TBMM, Halkevi ya da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi uygun bir alan bulunabilirdi ama CHP bu konuda zorluk çıkarmıştı. Bayar, kongre için hangi salon sahibine başvurdukları önce kabul edip ardından çeşitli bahanelerle salonu vermekten vazgeçtiklerini, otellerin de aynı tavırda olduklarını belirtiyor ve yaptıkları bütün rezervasyonların ertesi gün iptal edildiğini anlatıyor. Sonunda Ankara'lı DP'lilerin şehre gelecek delegeleri kendi evlerinde misafir etmeye karar vermeleriyle birlikte idare, baskı tedbirlerini kaldırmış ve oteller rezervasyon kabul etmiştir. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Birinci Basım, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz. s. 67.

konuşmasında üç madde öne çıkmıştı. Birinci maddeye göre vatandaş hak ve hürriyetlerini engelleyen ve anayasaya uymayan kanunlar kaldırılmalıydı. İkinci madde, vatandaşın oyunu güvenli ve korunaklı biçimde verebileceği bir seçim kanunu değişikliği idi. Üçüncüsü ise devlet başkanlığı ile parti başkanlığının bir kişide birleşmemesi esasının kabul edilmesiydi.⁷³ Bayar, partinin temel politikasının bu üç esas üzerinde yükseleceğini söyledi. Ertesi gün delegeler kongrede söz aldı; CHP'nin Türk halkının vasiliğine soyunması eleştiriliyor, 'Atatürk sağ olsaydı DP'nin başına geçirdi' gibi konuşmalar yapılıyordu.⁷⁴ DP Kongresinin üçüncü gününde yukarıda belirtilen üç esas, "Hürriyet Misakı" (Özgürlük Sözleşmesi) olarak kabul edildi. Buna göre DP, bu üç esas üzerinden siyaset yürütecek ve iktidar gerekli adımları atmadığı takdirde meclisi boykot edip sine-i millete başvuracaktı.⁷⁵

DP kongresinde alınan kararlar, CHP içinde yoğun bir tartışma yarattı. Tartışmalar, DP'ye karşı izlenecek siyasetin otoriter ya da ılımlı olarak iki farklı yolda takip edilmesi gerektiğini söyleyen bir gruplaşmaya yol açtı. İlimli kanadın isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver, Muhittin Baha Pars ve bir grup milletvekili, parti tüzüğünün iyileştirilmesi, programda değişiklik yapılması ve daha demokratik esaslar getirilmesi hakkında CHP meclis grubuna soru önergesi verdi. Bunun üzerine toplanan CHP divanı, partinin ıslah edilmesi yönünde görüş bildirdi. Ayrıca din eğitimi ve halkevlerinin millete mal edilmesi konuları da görüşüldü. Divan, aldığı bir kararla laikliğin korunmasına özel bir dikkat gösterilmesi koşuluyla Türkçe harflerle din öğretimini hükümetin düzenlemesine imkân tanıyan bir karar aldı.⁷⁶

DP'nin Hürriyet Misakı ve temel politikalarını bu sözleşme üzerine kurması CHP'yi endişelendirmişti. CHP, misak sonrasında kendi içinde otoriter ve ılımlı kanat olmak üzere muhalefete karşı takınılması gereken tavır bakımından fikir ayrılığına düştü. Cumhurbaşkanı İnönü, bir süre sonra iktidar-muhalefet arasındaki gerilimi düşürmek için duruma müdahale etmeye karar verdi.

Cumhurbaşkanı İnönü, Haziran ve Temmuz aylarında önce DP lideri Bayar'la ardından başbakan Peker'le Çankaya'da bir dizi görüşme yaptı.⁷⁷ İnönü, Çankaya Görüşmelerinde, DP'nin

73 "DP Kongresi, Bayar'ın Nutku...", *Vatan*, 8 Ocak 1947.

74 "Söz Alan Delegeler", *Vatan*, 9 Ocak 1947.

75 "Tarihi Bir Karar...", *Vatan*, 10 Ocak 1947. Alınan kararların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Mümtaz Faik Fenik, "Hürriyet Misakı", *Vatan*, 12 Ocak 1947. CHP basını, yaptırımların milletin meclisine karşı yapılmasını şiddetle eleştirdi, hürriyet misakını garip ve anti-demokratik bularak alınan kararların muhalefetin totaliter zihniyetini gösterdiğini iddia etti. Nihat Erim, "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", *Ulus*, 2 Nisan 1947. Ana Davalar Komisyonu'nda çalışan Menderes'in parti içindeki aşırılara, yani meclisten çekilip sine-i millete dönmek isteyenlere karşı, Hürriyet Misakı'nı kabul ettirecek ılımlı bir yönetim göstermesi, Bayar'a göre, onun politikadaki yerini tayin etmiş, aynı zamanda bu ılımlı sonuç Türkiye demokrasisi için de önemli olmuştur. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70.

76 "CHP Divanı Çalışmalarını Bitirdi", *Vatan*, 28 Ocak 1947. Eski İzmir Milletvekili Halil Mentеше de cumhurbaşkanı İnönü'ye CHP tüzüğünün demokratikleştirilmesini talep eden bir mektup yazdı. "Halil Mentеше Cumhurbaşkanına...", *Vatan*, 28 Şubat 1947.

77 İnönü, yaklaşık 1 ay boyunca başbakan ve muhalefet lideriyle görüşmeler yapmış, 11 Temmuz akşamı radyoda kesin beyannameyi yayınlamıştı. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, s. 181.

Hürriyet Misakı'nı ilan etmesinden sonra artan siyasi tansiyonu düşürmeye çalışıyordu. İnönü, görüşmeler sonrasında 12 Temmuz'da bir beyanname yayınladı. Beynamede, her iki parti temsilcisiyle yaptığı görüşmelerin bir özetini yaptı; iki partiye karşı eşit mesafede durduğunu söyledi. Muhalefetin güven duygusu içinde yaşamasının ve iktidarın kendisini ezme niyetinin olmaması gerektiğinin önemine değindi.⁷⁸ Cumhurbaşkanı'nın her iki parti arasında bir hakem görevi üstleneceğini bildirmesi ise iki parti kanadında olumlu karşılanmıştı.⁷⁹

Başbakan Peker, beyanname sonrası, önce grup toplantısında konuştu, ardından 35 kişilik bir grubun (35'ler) muhalefetine rağmen güvenoyu aldı ancak hemen sonrasında kabinesinden altı bakan istifa etti.⁸⁰ Bakanların Peker tarafından istifa ettirildiği ve istifa nedenlerinin çok partili meclis ortamında neden paylaşılmadığı eleştirileri yapılırken Recep Peker 9 Eylül tarihinde başbakanlıktan istifa etti.⁸¹ İnönü, Hasan Saka'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Saka, muhalefet tarafından da uygun görülen bir isim olarak öne çıkıyordu. Başbakan Hasan Saka, yeni kabineyi 10 Eylül tarihinde kurdu; Peker kabinesinden 12 bakan ise yerlerinde kalmıştı.⁸²

12 Temmuz Beyannamesi ile CHP içindeki otoriter kanat yenilgiye uğramıştı. İnönü, tarafsız bir cumhurbaşkanı olduğunu göstermek istercesine her iki parti arasında hakem rolü üstleneceğini bildirince Recep Peker, 1930'lu yıllardakine benzer biçimde bir kez daha görevinden ayrılmak zorunda kaldı.⁸³ Ancak sadece CHP içinde tartışmalar yaşanmıyordu;

78 Beyanname için bkz. "İnönü'nün Beyannameleri", Tanin, 12 Temmuz 1947. Toker, 3 Temmuz'da, yayınlanan metinden önceki surette İnönü'nün hakemlik rolünü daha kuvvetli yapabilmesi için CHP başkanlığını bırakacağına yazılı olduğunu ancak buna CHP içinden büyük itirazlar gelince bundan vazgeçildiğini belirtiyor. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 185.

79 Beyannamenin İnönü'nün siyaset becerisi olduğunu anlatan bir yazı için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Cumhurbaşkanı'nın Beyanları", Tanin, 13 Temmuz 1947. Bayar'a göre, Peker, baştan beri DP'yi gerçek bir muhalefet gibi görmemiş, onu, gölge muhalefet, iktidar uydusu yapmak istemişti. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 81. Eroğlu, İnönü'nün, sertlik yanlısı Peker hükümeti ile DP'liler arasında DP'lilerin iddia ettiği baskıyı inkâr etmemesi bakımından DP'lilerden yana tavır aldığını belirtmektedir. Cem Eroğlu, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, s. 59.

80 İçişleri, ekonomi, milli savunma, ticaret, tarım ve çalışma bakanları değişti. "Peker Kabinesinden Altı Bakan İstifa Etti", *Tanin*, 4 Eylül 1947. Ancak istifa ettirilen bakanların Peker tarafından azledildiği ve bu durumun çok partili yaşamın siyaset dinamiği ile örtüşmediği iddia ediliyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, "Kabinede Değişiklik", *Tanin*, 6 Eylül 1947. 35'ler, Peker'e güvenoylamasında red oyu verenler CHP içindeki İnönü'ye yakın olan ılımlılardı. Ancak bu 35'ler, CHP Meclis Grubu'ndaki güvenoylaması öncesinde oluşmamıştı; bunlar güvenoylamasında ortaya çıktılar ve sonrasında 35'ler olarak anıldılar. 35'ler, tek-parti rejimini savunanlara göre daha ılımlı, CHP içinde ve ülkede demokratik dönüşümün gerçekleşebileceğini düşünen ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin yumuşaması gerektiğini savunan parti içindeki nispeten genç Kemalistlerdi. Konumuz açısından önemli bir detay olarak bu grup, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının ayrılması gerektiğini savunanlardan oluşuyordu. Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, Güz 2011, s. 858-859.

81 Peker'in istifa mektubunda sağlık gerekçeleri neden olarak gösterildi. "Recep Peker Sıhhi Sebepden Çekildi", *Tanin*, 10 Eylül 1947. Toker'e göre, Peker'in istifası CHP içindeki aşırı-ılımlılar çatışmasında ılımlıların zaferiyle sonuçlanan parti içi hizipleşmenin bir sonucuydu. 35'lerin listesi ve bu dönemdeki hizipleşmenin detayları için bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 195-210; Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", s. 839-867.

82 Yeni kabinede Dışişlerine Necmettin Sadak, Bayındırlığa ise Kasım Gülek getirildi. Bkz. "Yeni Kabine", *Tanin*, 11 Eylül 1947.

83 Peker'e göre Cumhurbaşkanı İnönü, hükümet politikasına dışarıdan müdahale edemezdi, hakemlik rolü anti-

DP içinde de iktidara takınılması gereken tavır bakımından otoriter ve ılımlı olarak iki kanadın mücadelesi yaşanıyordu.⁸⁴ DP içinden ayrılan bir grubun kurduğu Millet Partisi (MP), DP'yi 12 Temmuz Beyannamesinin ardından 'muvazaa' yoluna saptığı ve parti içinde tasfiyeye giriştiği için eleştiriyor; DP ise MP'yi asılsız eleştirilerde bulunmak, partiyi bölmeye çalışmak ve hürriyet cephesine zarar vererek muhalefeti soysuzlaştırmaya çalışmakla suçluyordu, ayrıca muhalefetin bu şartlarda asla birleşmeyeceğine vurgu yapıyordu.⁸⁵

MP, 1954 yılında kapatılana kadar ve daha sonra da yeni ismiyle hem CHP hem de DP'ye karşı oldukça sert bir muhalefet örneği gösterecekti. Hatta İnönü'nün tek parti dönemindeki siyasetine getirdikleri eleştiriler oldukça çarpıcıydı ve halkın gözünde İnönü'nün eleştirilebileceği düşüncesinin oluşmasında etkili olmuşlardı.⁸⁶ DP ise amaçlarının genel seçimde iktidara gelmek olduğunu yineliyor ancak iktidar partisinin gerek seçim kanununda gerekse de diğer anti-demokratik kanunlarda değişikliğe gitmediğini tekrarlayarak eleştirilerini sürdürüyordu.

Hasan Saka'nın başkanlığındaki hükümet ise zor günler geçiriyordu, mecliste bütçe tartışmaları sırasında yumruklu bir kavga olayı dahi yaşanmıştı ve nihayet hükümet, ekonomik ve mali nedenlerden dolayı yapılan eleştirilere daha fazla dayanamadı ve ocak ayında istifa etti.⁸⁷ Yeni kabineyi Şemsettin Günaltay kurdu. Günaltay kabinesinin öne çıkan özelliği, Recep Peker'i başbakanlıktan istifaya zorlayan ve parti içindeki 35'ler diye anılan genç grubun büyük kısmının bakanlığa getirilmesiydi. Parti içindeki aşırıların Hilmi Uran'ı başbakan yapmak istediği ancak bunda başarılı olamadıkları söyleniyordu. Dolayısıyla Günaltay, bir anlamda ılımlıların başbakan olarak görmek istedikleri birisiydi.

Siyasi gündem hızlı değişiyordu, artık partilerin önünde 1950 genel seçimi heyecanı vardı. Kamuoyu seçim merkezli şekillenirken DP İkinci Kongresi, 20-27 Haziran 1949'da Ankara'da toplandı.⁸⁸ Kongrenin açılışında Celal Bayar, DP Genel İdare Kurulu'nun raporunu okudu. Raporda, Hürriyet Misakının gerçekleştirilmesinin uğradığı zorluklara, partiden ayrılarak

demokratik bir usuldü ve hakem seçim zamanında ancak ulus olabilirdi. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", s. 147.

84 Bayar'a göre, 12 Temmuz Beyannamesi olmasa bile Genel İdare Kurulu içindeki mizaç anlaşmazlıkları, her şekilde bir ayrılıkla sonuçlanacaktı. Bayar, kendilerinin masumiyet ve samimiyetin daha güçlü bir silah olduğuna inandıklarını, ayrılanların ise 'dişe diş, başa baş' dediklerini belirtiyor ve siyasetlerini ayrılanlar gibi ayarlamış olsalar Türk demokrasisinin oldukça zarar göreceğini iddia ediyor. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 90-91.

85 "İki Muhallif Parti Arasındaki Tartışma", *Kudret*, 24 Ağustos 1948.

86 F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 84.

87 1949 yılı bütçesinin hazırlanamaması, lüks vergisinin kaldırılması, kazanç vergisinin mecliste kabul edilmemesi gibi nedenler istifaya gerekçe olarak gösteriliyordu. Ancak istifanın arkasında kabine içindeki anlaşmazlıklar ve parti içindeki hizipleşmeler vardı. Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek kendisine teklif edilen devlet bakanlığını da beraber yürütmek istemiş, bundan ötürü Nihat Erim ile tartışmıştı. Erim de kendisine, bakanlıkların ikisini de bırakması gerektiğini söylemişti. Daha sonra, Bayındırlık Bakanı Erim, Saka'nın kabineyi tutamadığını, meclisin de hükümetin arkasında olmadığını belirterek Saka'ya istifa etmesi gerektiğini söylemişti. Saka direnmiş ancak bir kaç bakanla birlikte (Tekel Bakanı ve Millî Eğitim Bakanı) Erim cebindeki istifa mektubunu Saka'ya verince Saka da hükümetle çalışmanın imkânı olmadığını anlamış ve istifa etmişti. Aslında Saka'dan ziyade Nihat Erim'in hamleleri ve kabine içindeki istifalar hükümetin istifasına yol açmıştı. "Saka Kabinesinin Asıl İstifa Nedeni", *Tan*, 19 Ocak 1949.

88 "Kongrenin Açılışı", *Vatan*, 21 Haziran 1949.

hizipleşenlerin ihanetine değiniliyor ve DP'nin ihtilal metotları kullandığı iddialarına yanıt olarak 21 Temmuz 1946 seçimlerinin siyasi bir irtica ve bir kuvvet darbesi olduğu belirtiliyordu. Bayar, 21 Temmuz seçimleri gibi bir seçimin bir daha gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını söylüyor hatta ölümü bile göze aldıklarını söylüyordu.⁸⁹ Ancak kongreden çıkan düşünce, kanun dışı herhangi bir yola sapsadan parlamenter demokrasiye uygun hareket ederek muhalefete devam etmek ve seçimde başarılı olmak oldu.⁹⁰ DP, tüzük ve programında bazı değişiklikler yaptı.⁹¹ Tüzüğe göre partinin en yüksek organı olan Büyük Kongre, iki yılda bir toplanacaktı.⁹² Tüzükte, Genel Kurula yine yüzde yirmi oranında milletvekili adayı gösterme hakkı tanındı.⁹³ DP'nin 1946-50 arasındaki temel davalarından biri olan parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide toplanması sorunu tüzükte ifadesini buldu. Buna göre, DP iktidara gelirse genel başkanlıkla cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılacağı, parti başkanı cumhurbaşkanı seçilirse parti başkanlığından çekileceği kabul edildi.⁹⁴ Ana Davalar Komisyonu raporuna göre, demokrasi mücadelesinin Hürriyet Misakı'na uygun olarak yapılmasına karar verildi. Ayrıca işçi sendikalarına grev hakkının tanınması kabul edildi. Programın 14. maddesinde laikliğin tanımı yapıldı; parti, laiklikten din karşıtlığını değil, aksine din özgürlüğünü anlıyor ve dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkıyordu.⁹⁵ Ana Davalar Komisyonu'nun raporunda yer alan ve siyasete kanunsuz yollara devam edilmesi halinde vatandaşın haklarını anayasal çerçevede aramasını öneren '*Milli Husumet Anti*' ise iktidarın sert şekilde karşılık vermesine neden oldu ve karşılıklı beyannameler yayınlandı.⁹⁶

Kasım ayındaki meclis açılışında konuşan İnönü, demokratik bir seçim yapılabilmesi için güvenli bir seçim kanunu olması gerektiğini ve siyasi faaliyetlerin kanun içinde kalması

89 Yaklaşık 1500 delegenin toplandığı kongre coşku ve heyecanla başlamıştı ancak altı günlük kongrede gösteriler, okunan telgraflar, gündem tartışmaları ve teşkilat seçimlerinden dolayı ülke meseleleri yeterince konuşulup tartışılmamıştı ve kongrenin son gününe yansıyan bu hayal kırıklığı dolayısıyla kapanışta ancak 150 kadar delege yer almıştı. Rapor ve kongredeki konuşmalar için bkz. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, Yayınevi belirtilmemiş, Ankara, 1949.

90 Kongrede Bayar, yeniden başkanlığa seçildi. "DP Genel Kurulu Seçimi", *Tan*, 25 Haziran 1949.

91 Tüzük, 86 maddeden, program ise 88 maddeden oluşmaktaydı. *Demokrat Parti Tüzük ve Program* (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.

92 *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Büyük Kongre, Madde 12, s. 11.

93 Genel İdare Kurulu, milletvekili belirleme oranının yüzde 25 olmasını istemesine rağmen yurdun çeşitli bölgelerinden gelmiş delegelerin itirazı sonucu oran yüzde 20'de kaldı. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 91.

94 Bkz. *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Parti Başkanı, Madde 18, s. 13.

95 *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Umumi Prensipier, Madde 14, s. 50.

96 DP, bu ant'a "Milli Teminat Misakı"; CHP ise "Milli Husumet Andı" adını vermişti. DP, bu beyannameyi 'meşru hakların ve meşruiyetin müdafaası' olarak değerlendiriyordu. Milli Husumet Ant'ı için bkz. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 103-104. Kongre sonrasında "Müstakil ve Öz Demokratlar" partiden ayrılarak MP'ye katıldı. "DP Kongresi Sona Erdi", *Tan*, 26 Haziran 1949. Bayar, partiden ayrılan bu gruplar için "Bütün bu olup bitenler ancak bir parti ihaneti olarak vasıflandırılabilir" dedi. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 18. Bayar'a göre, Hürriyet Andı (Milli Tesanüt Andı), kısaca, 'milletin önüne çıkmayın' demektir. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 98.

gerektiğini söyledi. Nihayet CHP meclis grubu, seçimlere yargı güvencesi getirilmesi esasını aralık ayında kabul etti. 1950 yılının Ocak ayında, DP istişari kongresi toplandı; kongrede Milli Husumet Antı vurgusu yeniden yapıldı ve vatandaşlara herhangi bir haksızlıkla karşılaşmaları halinde anayasanın kendilerine sağladığı hükümlere dayanarak haklarını arama çağrısı yapıldı.⁹⁷ Kongrede yayınlanan bildiride, iktidarın seçim öncesinde haksız tecavüz, tehdit ve baskı politikası takip ettiği, bunun ülke için zararlı olduğu belirtildi. Demokratik ve dürüst bir seçimle işbaşına geçmek için hukuk kuralları içinde mücadele edileceği ifade edildi.⁹⁸ Şubat ayında seçim kanunu tasarısı mecliste görüşülmeye başladı ve tasarı etrafında sert tartışmalar yaşandı. Sonunda meclis 16 Şubat'ta yeni seçim kanununu kabul etti. '*Kapalı oy gizli sayım*', '*yargı güvencesi*', '*toplantı ve propaganda*' özgürlükleri artık kabul edilmişti.⁹⁹ 1950 seçimlerine giden yolda seçim kanunu kısmen de olsa demokratikleştirilmiş oldu. Böylelikle 1946-1950 arasındaki muhalefet döneminde DP, çok partili sistemin önemli bir kurucusu olmakla kalmıyor anayasanın demokratikleşmesi bakımından da Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahip oluyordu.

Sonuç

Türkiye'de 1946 yılında dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönlendirmesiyle üçüncü kez ve bu defa başarılı olmak suretiyle çok-partili bir deneme daha gerçekleştirilmiştir. Çok-partili sisteme geçişte iç ve dış faktörler kadar CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çok-partili sistemin başaktörleri ise CHP içinden çıkan bir muhalefete liderlik eden Dörtlü Takrir sahibi milletvekilleri olmuştur. Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın kurduğu DP, 1946-1950 yıllarında yalnızca çok partili sisteme geçişte önemli bir parti olmamış aynı zamanda anayasanın demokratikleştirilmesi ve CHP'nin tek partili dönemden kalma otoriter uygulamalarının yumuşatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda DP'nin ilk kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı hem DP muhalefetinin hem de dönemin anayasal sorunlarının merkezini oluşturmuştur. Hürriyet Misak'ında, anayasanın demokratikleştirilmesi, seçim kanununun değiştirilmesi ve parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılması gibi üç temel madde yer almış ve bu konular çok partili dönemde DP muhalefetinin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Özellikle Basın Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, sıkıyönetimin kaldırılması, Cemiyetler Kanunu, Seçim Kanunu gibi vatandaşın ve siyasal partilerin temel özgürlük alanlarına dair olan konularda demokratik adımlar atılması DP'nin siyasal tarihimizde yaptığı önemli katkılar olmuş ve 1950 seçimleri öncesinde kısmen de olsa tek parti döneminde kalma otoriter uygulamalar rafa kaldırılmıştır. Bu bakımdan 1946-1950 arasındaki DP muhalefeti Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönem olmuştur.

97 İstişari kongre, parti tüzüğü'nün 20. maddesi gereğince yılda iki kez yapılması planlanan toplantılardır. "DP'nin İstişari Kongresi...", *Tan*, 9 Ocak 1950.

98 "DP İstişari Kongresinin Kararları", *Tan*, 13 Ocak 1950.

99 "Meclis Seçim Kanununu Kabul Etti", *Vatan*, 17 Şubat 1950.

Kaynaklar

1.Gazeteler

Akşam
Kudret
Ulus
Tanin
Tasvir
Vatan
Vakit
Zafer

2.Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005.
- Akıncı, Abdulvahap ve Usta, Sefa. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29), 2015.
- Akın, Fehmi. *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Akkerman, Naki Cevat. *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.
- Akpınar, Şükran. "Milli Şef Dönemi'nde Babıali'nin Varolma Mücadelesi ve Muhalif Bakışın Bedii Faik'in Yazılarından Tahlili", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Atay, Falih Rıfki. "Celal Bayar'ın İki Demeci Üzerine", *Ulus*, 8 Mayıs 1946.
- Atay, Falih Rıfki. "Yeni Parti Etrafında", *Ulus*, 9 Ocak 1946.
- Baban, Cihat. "Hatay'daki Hasbihal...", *Tasvir*, 13 Ekim 1946.
- Başgil, Ali Fuat. "Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri", *Vatan*, 20 Aralık 1946.
- Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Birinci Basım, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- Belge, Burhan. "İkinci Parti Meselesi", *Tanin*, 5 Haziran 1945.
- Bozkurt, Celal. *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü, Siyaset Tarihimizde CHP*, Yayınevi belirtilmemiş, İstanbul, 1969.
- Burçak, Rıfki Salim "Sayın Erime Cevap", *Zafer*, 24 Şubat 1951.
- DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, Yayınevi belirtilmemiş, Ankara, 1949.
- Demokrat Parti Tüzük ve Program* (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.
- Demokrat Parti Programı 1946*.
- Deringil, Selim "II. Dünya Savaşı ve Türkiye-Hasta Adam'ın Dinç Evlatları", *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004.
- Erim, Nihat. "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", *Ulus*, 2 Nisan 1947.
- Erim, Nihat. "Devlet ve Parti Başkanlıkları", *Ulus*, 16 Mayıs 1946.
- Eroğul, Cem *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

- Eroğul, Cem “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (içinde), Der. Irvin Cemil Schink ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013.
- Fenik, Mümtaz Faik. “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, *Vatan*, 13 Ekim 1946.
- Hatiboğlu, Şevket Raşit “Çiftçi Topraklandırma Kanunu...”, *Ulus*, 17 Haziran 1945.
- Karabacak, Abdullah. *1946 Yılında Anti Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın ve Kamuoyunda Yansımaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.143, dipnot 86.
- Keyder, Çağlar Pamuk, Şevket “1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt*, Sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985.
- Kılıçoğlu, Hakkı. “Parti İştahlısı”, *Tanin*, 17 Haziran 1945.
- Koçak, Cemil. “Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı”, *Kekibeç*, Sayı 2, 1995.
- Köprülü, M. Fuat. “Açık Konuşalım!”, *Vatan*, 25 Ağustos 1945.
- Köprülü, M. Fuat. “Yalancının Mumu”, *Vatan*, 7 Eylül 1945.
- Köprülü, M. Fuat. “Demokrasi Düşmanları”, *Vatan*, 25 Eylül 1945.
- Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4: Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980).
- Safa, Peyami. “Bizdeki Demokrasi Kapışması”, *Vakit*, 17 Haziran 1946.
- Safa, Peyami. “Atatürk, İnönü ve Celal Bayar”, *Vakit*, 18 Temmuz 1946.
- Sertoğlu, Murat. “Siyasi Parti Mi, Yoksa Tröst Mü?”, *Tanin*, 17 Mart 1946.
- Tekeli, Esat. “DP, HP'nin Sağında mı, Solunda mı?”, *Vakit*, 7 Mayıs 1946.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Genişletilmiş 2. Basım, Yurt Yay., Ankara, 1986.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Üçüncü Basım, 1990.
- Toprak, Zafer. “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, 74-75.
- Tökin, F. Hüsrev. *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- Tuncer, Erol. *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV, Ankara, 2003.
- Unat, Kadri. “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, Güz 2011.
- Us, Asım. “DP ve Cumhurbaşkanlığı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1946.
- Us, Asım. “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”, *Vakit*, 23 Haziran 1946.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. “Yeni Partinin Teşekkülü”, *Tanin*, 10 Ocak 1946.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. “Kabinede Değişiklik”, *Tanin*, 6 Eylül 1947.
- Yalman, Ahmet Emin “Halk Partisi Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu’ya”, *Vatan*, 23 Eylül 1945.
- Yalman, Ahmet Emin. “Kırılan Emniyet”, *Vatan*, 24 Temmuz 1946.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, Rey Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin. “Devlet ve Parti”, *Vatan*, 17 Temmuz 1946.
- Yeşil, Ahmet. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Yetkin, Çetin. *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1983.

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (INTURE) YAYIN İLKELERİ

1. Türklük Araştırmaları Dergisi (Journal of International Turkic Research/INTURE), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından çıkarılan, sosyal ve beşerî bilimler alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı bir dergidir. Yayın hayatına 1982 yılında başlamıştır. Bu durum derginin uluslar arası statü kazanmasını geciktirmiştir.
2. Dergiye gönderilecek makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, orijinal ve akademik standartlarda olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konulmalıdır. Bu durum ayrıca makalenin başında belirtilmelidir.
3. Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların yaygın dillerden biriyle hazırladıkları yazılar da yayımlanabilir. Yayımlanacak yazıların başında Türkçe ve İngilizce 150-200 kelimelik birer özet ve 5 ila 10 adet arasında anahtar kelime verilir. İngilizce özetin başında İngilizce başlık da bulunmalıdır.
4. Dergi, Bahar ve Güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.
5. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklamalıdır. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.
6. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.
7. Dergi'ye gönderilen yazıda metin okuma varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

8. Makalelerde transkripsiyonlu metin yer alıyorsa, kullanılan font makale ile birlikte Dergi'ye ulaştırılmalıdır. Gönderilen fontun Dergi'de kullanılan genel font karakterine uygun olmaması hâlinde Dergi'de kullanılan transkripsiyonlu fonta çevrilir.
9. Makalenin başlığına konulacak dipnot (*) işareti ile gösterilmelidir. Yazar adı, sağa yaslı olarak başlığın altına yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (**) işareti ile yazılarak belirtilmelidir. Yazarın ORCID numarası olmalı ve numara bu dipnotta gösterilmelidir. (Numara https://orcid.org/signin?oauth&response_type=code&client_id=APP-WIMUDL0VTOXCTAH7&scope=%2Fauthenticate&redirect_uri=http%3A%2F%2Fdergipark.org.tr%2Foauth%2Flogin%2Fcheck-orcid adresinden ücretsiz olarak alınabilir.)

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlenin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmelidir.

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, "Makale Adı", *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Yazarsız çalışmalar başlıklarıyla kaynak gösterilirler. Bunun için başlıkta anlamlı kısaltmalar yapılabilir.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde "a.g.e.," şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise "a.g.m.," olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı iptal edilmemelidir.

11. Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar kaynakçada gösterilmez.

Kaynakçada dipnottan farklı olarak ilk yazarın soyadı başa alınır, yayınevi gösterilmemişse baskı yerinden önce yayınevi gösterilerek yukarıdaki sistem uygulanır.ı

Çift veya daha çok yazarlı eserlerde ilk yazarın soyadı başa alınarak soyadı, adı yazılır, diğer yazarlarınki adı soyadı sıralamasıyla yazılır.

Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

12. Dergiye gönderilecek yazılar "http://www.dergipar.gow.te/inture" web adresinden gönderilmelidir.
13. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
14. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.
15. Basılmayan yazılar iade edilmez.